

KÜRESEL DİYALOG

15.1

1 yılda pek çok dilde 3 sayı

Joan Martínez-Alier ile
Sosyoloji Üzerine

Volodymyr Shelukhin

Fas Sosyolojisi ve
ISA Forumu 2025

Adbelfattah Ezzine
Abdellatif Kidai
Driss El Ghazouani
Kawtar Lebdaoui

Açık Bilim

Fernanda Beigel
Eunjung Shin
Jae-Mahn Shim
Ana María Cetto
Sarita Albagli
Ismael Râfols

Teorik
Perspektifler

Gabriel Kessler
Gabriel Vommaro

SERBEST BÖLÜM

- > Haiti: Bir Devletin Alacakaranlığı
- > Amerika Kıtalarında “Yeşil” Ekstraksiyonla İlgili Çatışmalar
- > Latin Amerika’da Sosyoloji Dernekleri
- > Kriz ve Belirsizlik Zamanlarında Latin Amerika ve Karayipler Sosyolojisi

BÜLTEN

International
Sociological
Association
ISA

CILT 15 / SAYI 1 / NISAN 2025
<https://globaldialogue.isa-sociology.org/>

KD

> Editörden

Küresel Diyalog (KD) bu yıl on beş yaşında. Her şey Michael Burawoy'un olağanüstü itici gücü sayesinde el yapımı bir şekilde başladı. Burawoy, Eylül 2010'daki ilk başyazısında şöyle yazmıştı: "Bu bültenin küresel topluluğumuz içinde fikir alışverişinin merkezi haline gelmesini istiyoruz." 2014 yılının sonunda, Japonya'daki XVIII ISA Dünya Kongresi'nin ardından, Küresel Diyalog bir bülten olmaktan çıkıp bir dergi haline geldi. Yavaş yavaş, dört dilde yayınlanırken on yedi dile çıktı, çevrimiçi makaleleri yılda dört (ve daha sonra üç) sayı ile birleştirdi ve giderek daha profesyonel bir tasarıma büründü. KD'nin yapımında başından beri yer alan Lola Busuttill ve August Bagà bu başarıda büyük pay sahibidir.

2017 sonunda Michael Burawoy, [KD7.4'ün Editörden'inde](#) Küresel Diyalog'un kısa bir tarihçesini yazdı. Okumanızı bunu şiddetle tavsiye ederim. Daha sonra [Brigitte Aulenbacher ve Klaus Dörre bu mirası devralarak](#) KD'yi bugünkü formatına kavuşturdular. [Projenin başında geçirdikleri beş yıl boyunca](#) dergiyi çeşitlendirirken erişilebilir, eleştirel ve çoğulcu bakış açısını da korudular. Carolina Vestena ve Vitória Gonzalez'in eşliğinde ben 2023'te editörlük görevini üstlendim ve üç temel mesele belirledim: ISA'nın içinden ve aynı zamanda ISA'nın ötesinde kamusal ve küresel sosyoloji inşa etmek; Küresel Diyalog'un editöryal bölümlerini yeniden düzenlemek ve istikrar sağlamak; iletişim ve yaygınlaştırma stratejilerini yeniden tanımlamak.

Bazı eksenlerde ilerleme kaydettik, ancak ele alınması gereken daha pek çok konu var. Küresel Diyalog'un on beşinci yıldönümü ve Rabat'taki beşinci ISA Sosyoloji Forumu, bu görevlerin üstesinden gelmede ilerlemek için iyi bir fırsat olacaktır. Bu yıl boyunca, kamusal ve küresel sosyolojinin önündeki temel zorluklardan bazıları gelecek sayılarımızda tartışılacaktır. Ayrıca bu projeye katkıda bulunmak isteyen herkesle çeşitli diyaloglar kurmayı hedefliyoruz. Küresel çalkantıların ortasında Küresel Diyalog, farklı gerçeklikler ve akademik kültürler arasında köprüler kurarak ve entelektüel ve siyasi alternatifler önererek çağımızın krizlerine küresel yanıtlar verebilmelidir.

Bu sayı, Ukraynalı sosyolog Volodymyr Shelukhin'in politik ve iktisadi ekoloji alanlarının önde gelen isimlerinden Katalan entelektüel Joan Martínez-Alier ile yaptığı söyleşiyle açılıyor. Bu söyleşide ikili, Ukrayna'nın on dokuzuncu yüzyıldaki en önemli entelektüellerinden biri olan Serhii Podolynsky'nin mirasını ve sosyal teorideki ekolojik dönüşü inceliyor.

Bu sayının ilk bölümü, Fas'ta sosyolojinin kurumsallaşması, sömürge ve yabancı sosyoloji okulları arasındaki ge-

rilim ve bir "Fas sosyoloji okulu"nun ortaya çıkışı, ulusal tartışmadaki en önemli yazarlar ve konular ile sosyoloji pratiğindeki eğilimleri kapsayarak Fas'ta sosyolojiye geniş bir bakış sunuyor. Önümüzdeki 6-11 Temmuz tarihlerinde Rabat'ta düzenlenecek olan ISA Forumu öncesinde, Adbelfattah Ezzine, Abdellatif Kidai, Driss El Ghazouani ve Kawtar Lebdaoui imzalı bu makaleleri, [2021 yılında KD11.3'te yayınlanan Mağrip'ten Sosyoloji](#) bölümüyle birlikte okumanızı tavsiye ederim.

Bunu takip eden bölüm bizi açık bilim merceğinden kamusal ve küresel sosyoloji hakkında düşünmeye davet ediyor. UNESCO Açık Bilim Danışma Komitesi Başkanı olarak görev yapmış olan Fernanda Beigel'in editörlüğünde hazırlanan bu bölüm, Açık Bilim ile kapsayıcılık ve kültürlerarasılık arasındaki ilişki (F. Beigel); açık bilimin farklı kültürel bağlamlardaki özgüllüğü (Eujing Shin ve Jae-Mahn Shim); bilimi ticarileştirmekten vazgeçme olanakları (Ana María Cetto); yurttaş bilimi, topluluk bilimi, katılımcı bilim ve halkın bilime katılımı ile diyaloglara açık eğilimler (Sarita Albagli) ve açık bilim, özen ve epistemik adalet arasındaki ilişki (Ismael Ràfols) üzerine önemli düşünceler sunmaktadır.

Teorik Perspektifler bölümünde, Arjantin'in önde gelen çağdaş sosyologlarından ikisi, Gabriel Kessler ve Gabriel Vommaro, Latin Amerika gerçekliğine ilişkin ampirik çalışmalara dayanan ilginç bir kavramsal çerçeve sunarak siyasi kutuplaşmanın nasıl inceleneceği sorusuna yanıt arıyor.

Son olarak, Açık Bölüm, Haitili entelektüel Jean-Marie Théodat'ın Karayip ülkesindeki mevcut fiyaskonun altında yatan mantığa ilişkin berrak analiziyle başlıyor. Bir sonraki makalede Mariana Walter, Yannick Deniau ve Viviana Herrera Vargas, Amerika kıtasındaki yeşil ekstraktivizmle ilgili 25 çatışma vakasını haritalandırıyor ve analiz ediyor. Latin Amerika sosyolojisine ilişkin son iki makalede Miguel Serna'nın Latin Amerika'daki sosyoloji derneklerinin durumuna ve Latin Amerika Sosyoloji Derneği (ALAS) Meclisi tarafından Kasım 2024'te Dominik Cumhuriyeti'nde düzenlenen son kongresinde onaylanan Deklarasyona dair incelemesi yer alıyor.

Daha fazla haber için gelecek sayılarımızı takip etmeye devam edin. Çok yaşa Küresel Diyalog ve bunu mümkün kıldığınız için hepimize teşekkürler! ■

Breno Bringel, Küresel Diyalog Editörü

Not: Bu sayının baskısı tamamlandığında Michael Burawoy'un trajik ölüm haberini aldık. Olağanüstü bir akademisyeni, kamu sosyolojisinin küresel bir destekçisini, Küresel Diyalog'un kurucusu ve büyük tutkunununu, muhteşem ve cömert bir insanı kaybettik. Savunduğu her şeye bir saygı duruşu olarak, bir sonraki sayımızı onun anısına ithaf edeceğiz.

> **Küresel Diyalog** pek çok dilde yayınlanmaktadır. **Küresel Diyalog'un tüm sayılarına [internet sitesinden](#) ulaşılabilir.**

> **Yayımlanması istenen yazılar globaldialogue@isa-sociology.org adresine gönderilmelidir.**

> Yayın Kurulu

Editör: Breno Bringel.

Yardımcı Editörler: Vitória Gonzalez, Carolina Vestena.

Yardımcı Editör: Christopher Evans.

Yönetici Editörler: Lola Busuttil, August Bagà.

Danışmanlar: Michael Burawoy, Brigitte Aulenbacher, Klaus Dörre.

Bölge Editörleri

Arap Dünyası: (Lübnan) Sari Hanafi, (Tunus) Fatima Radhouani, Safouane Trabelsi

Arjantin: Magdalena Lemus, Juan Parcio, Dante Marchissio.

Bangladeş: Habibul Khondker, Khairul Chowdhury, Shaikh Mohammad Kais, Abdur Rashid, Mohammed Jahirul Islam, Touhid Khan, Helal Uddin, Masudur Rahman, Rasel Hussain, Ruma Parvin, Yasmin Sultana, Md. Shahidul Islam, Sadia Binta Zaman, Farheen Akter Bhuiyan, Arifur Rahaman, Ekramul Kabir Rana, Saleh Al Mamun, Alamgir Kabir, Suraiya Akter, Taslima Nasrin, Mohammad Nasim, S. Md. Shahin.

Brezilya: Fabrício Maciel, Andreza Galli, José Guirado Neto, Jéssica Mazzini Mendes, Ricardo Nóbrega.

Fransa/İspanya: Lola Busuttil.

Hindistan: Rashmi Jain, Manish Yadav.

İran: Reyhaneh Javadi, Niayesh Dolati, Elham Shushtarizade, Ali Ragheb.

Polonya: Aleksandra Biernacka, Anna Turner, Joanna Bednarek, Sebastian Sosnowski.

Romanya: Raluca Popescu, Raisa-Gabriela Zamfirescu, Bianca Elena Mihăilă.

Rusya: Elena Zdravomyslova, Daria Kholodova.

Tayvan: WanJu Lee, Zhi Hao Kerk, Chien-Ying Chien, Yi-Shuo Huang, Mark Yi-Wei Lai, Yun-Jou Lin, Tao-Yung Lu, Ni Lee.

Türkiye: Gül Çorbacıoğlu, Irmak Evren.

“Sosyoloji Üzerine” bölümünde Volodymyr Shelukhin, Serhii Podolynsky ve sosyal teorideki ekolojik dönüşle ilgili **Joan Martínez-Alier** ile konuşuyor.

“Fas Sosyolojisi ve ISA Forumu” temalı bölümümüz, sömürge ve yabancı sosyoloji okulları arasındaki gerilim ve bir “Fas sosyoloji okulu”nun ortaya çıkışı gibi konuları kapsıyor.

“TEORİK PERSPEKTİFLER” bölümündeki metin, **siyasi kutuplaşmanın nasıl inceleneceği** sorusunu Latin Amerika gerçekliğine dair ampirik araştırmalarla yanıtlamaya çalışıyor.

Kapak fotoğrafı: Martin Vorel, Wikimedia Commons.

Küresel Diyalog, SAGE Yayınları’nın cömert bağışı ile hazırlanmaktadır.

> Bu Sayıda

Editörden 2

> SOSYOLOJİ ÜZERİNE

Podolynsky ve Sosyal Teoride Ekolojik Dönüş
Joan Martínez-Alier ile bir Söyleşi

Volodymyr Shelukhin, Ukrayna 5

> FAS SOSYOLOJİSİ VE ISA FORUMU 2025

Fas'ta Sosyolojinin Kurumsallaşması

Adbelfattah Ezzine, Fas 8

Fas'ta Çağdaş Sosyolojiye Yeniden Bakmak

Abdellatif Kidai ve Driss El Ghazouani, Fas 12

Fas'ta Sosyoloji ve Genel Sosyoloji

Kawtar Lebdaoui, Fas 16

> AÇIK BİLİM

Açıklık ve Kapsayıcılığın Tartışmalı Alanı

Fernanda Beigel, Arjantin 18

Açık Bilimin Diyalektikleri:

UNESCO Tavsiye Kararının Üzerinden Üç Yıl Geçti

Eunjung Shin ve Jae-Mahn Shim, Güney Kore 21

Bilimi Ticarileştirmekten Vazgeçmek: Bir Ütopya mı?

Ana María Cetto, Meksika 23

Vatandaş Bilimi ve Yeni bir Haklar Gündemi

Sarita Albagli, Brezilya 26

Açık Bilimi Yeniden Düşünmek:

Eşitlik ve Kapsayıcılık Özenine Doğru

Ismael Ràfols, Hollanda/İspanya 29

> TEORİK PERSPEKTİFLER

Kutuplaşma ve Siyasi Çatışma: Latin Amerika'dan İlgörüler

Gabriel Kessler ve Gabriel Vommaro, Arjantin 32

> SERBEST BÖLÜM

Haiti: Bir Devletin Alacakaranlığı

Jean-Marie Théodat, Haiti/Fransa 35

Amerikalar'da 'Yeşil' Ekstraksiyonla İlgili

Çatışmaların Haritalandırılması

**Mariana Walter, İspanya, Yannick Deniau, Meksika
ve Viviana Herrera Vargas, Kanada** 38

Latin Amerika Sosyoloji Derneklerinin Kısa Kartografyası

Miguel Serna, Uruguay 42

Kriz ve Belirsizlik Zamanlarında

Latin Amerika ve Karayipler Sosyolojisi

ALAS (Latin Amerika Sosyoloji Derneği) 45

“Açık Bilimin kavramsallaştırılması ve teşviki, epistemik adalet sağlama amacına hizmet edecek şekilde yeniden düşünülmelidir”

Ismael Ràfols

> Podolynsky

ve Sosyal Teoride Ekolojik Dönüş Joan Martínez-Alier ile bir Söyleşi

Joan Martínez-Alier, 2009. Fotoğraf: Wikimedia Commons.

Serhii Podolynsky (1850-91) on dokuzuncu yüzyılın en özgün Ukraynalı sosyal bilimcilerinden biridir. Etkisi üzerine az çalışılmış olduğu kadar etkili olmuştur. Her şeyden önce devrimci bir ajitatör müydü, derin bir araştırmacı mıydı, yoksa deli miydi? Drahomanov, Podolynsky ile işbirliği yaparken aynı zamanda bu duygusal anarşistle arasına mesafe koymuştu. [Mykhailo Hrushevsky](#) ve [Mykyta Shapoval](#) onu Ukrayna sosyolojisinin kurucuları arasına dahil etmiştir. Fikirleri Ukrayna Bilimler Akademisi'nin

ilk başkanı Volodymyr Vernadsky tarafından popülerleştirilmiştir. Yazarlara ilham veren bu fikirler, ekolojik iktisat ve politik ekolojinin kurucularından biri olan ve fikirleri Barselona Okulu olarak adlandırılan ekolün temelini atan dünyaca ünlü Katalan sosyal bilimci **Joan Martínez-Alier** için de çok önemli olmuştur. Martínez-Alier, Avrupa'da sosyal ve beşeri bilimler alanındaki en prestijli ödüllerden biri olan Balzan ödülüne ve sosyal bilimler alanında Nobel Ödülü ile karşılaştırılan Holberg ödülüne layık görülmüştür. Martínez-Alier bu ödülleri alırken verdiği her iki konferansta da Serhii Podolynsky'den bahsetmiştir.

Dr. Martínez-Alier, Serhii Podolynsky'ye adanmış bir rapor sunmayı planlanlıyordu, ancak koşullar buna izin vermedi. Kiev Üniversitesi (Ukrayna) Toplumsal Yapılar ve Toplumsal İlişkiler Bölümü'nden **Volodymyr Shelukhin** tarafından gerçekleştirilen bu söyleşi, söz konusu raporun yerini aldı. Söyleşi Ukrayna sosyoloji dergisi *SVOIE* ve Kiev Taras Shevchenko Ulusal Üniversitesi (Serhii Podolynsky'nin mezun olduğu okul) Sosyoloji Fakültesi tarafından düzenlenen "[Potansiyel Klasikler: Ukrayna Sosyoloji Tarihinde Yitirilen, Unutulan ve Ortaya Çıkarılanlar](#)" (5-6 Haziran 2024) başlıklı konferans çerçevesinde hazırlanmıştır. Ukrayna'dan ve yurtdışından araştırmacıları bir araya getiren konferans, Ukrayna sosyoloji tarihine özel bir odaklanma ile Ukrayna'da türünün ilk örneği oldu.

Volodymyr Shelukhin (VS): Serhii Podolynsky hakkındaki farkındalığınız [Volodymyr Vernadsky'nin bir kitabıyla başladı](#), ancak bu kitap dikkatinizi nasıl çekti? Bir sosyal bilimcinin jeokimya üzerine bir kitap okuması biraz beklenmedik bir durum.

Joan Martínez-Alier (JMA): 1979 ve 1982 yılları arasında İspanyol ekolojik iktisatçı José Manuel Naredo ile birlikte Podolynsky'nin tarımsal enerjisinin bir açıklamasını (İspanyolca, Katalanca ve daha sonra İngilizce olarak *The Journal of Peasant Studies*'de) yayınladım. Podolynsky'nin makalesindeki rakamları (girdi ve çıktı olarak kilokalori) özetleyen bir tablo hazırladım. Vernadsky'nin *La Géochimie* (1924) kitabını daha sonra, 1986'da, *Ecological Economics* [Ekolojik İktisat] (1987) adlı kitabımı hazırlarken okudum. Fransız filozof, epistemolog, ekolojist ve bilim tarihçisi arkadaşım Jacques Grinevald, Vernadsky'nin bu kitabına, Vernadsky'nin enerji ve entropi hakkında yazdığı sayfalara ve Podolynsky için yazdığı yarım sayfalık methiyeye dikkatimi çekti.

VS: Podolynsky'nin mirasını incelerken Vernadsky'nin kitabının yanı sıra hangi kaynakları kullandınız? Podolynsky 1970'lerde büyük ölçüde unutuldu ve en önemli makalesi İngilizce olarak ancak 2004'te yayımlandı.

JMA: Podolynsky'nin 1880 tarihli tarımsal enerji üzerine makalesi İtalyanca, benim okuyabildiğim Almanca ve Slovo dergisinde Rusça ve muhtemelen yardım almazsam okuyamayacağım Ukraynaca dillerinde yayınlandı. Çok daha sonra İngilizceye çevrildi. Aynı makalenin biraz farklı versiyonları var.

VS: Podolynsky'nin mirası üzerine araştırmanıza başladığınızda Roman Serbyn'in bu konudaki çalışmasından haberdar mıydınız?

JMA: Evet, [Roman Serbyn](#)'in çalışmalarından haberdardım. Uzun yıllar önce yazmıştık. Podolynsky elbette Ukrayna ekonomi tarihi hakkında yazıyordu: Çarlık Rusya'sına karşı çıkan bir grup Ukraynalı entelektüele mensuptu. Rusya'da bir "Narodnik" olan Piotr Lavrov'a yakındı: köylülüğü destekleyen ve Çarlığa karşı olan bir siyasi eğilim. Podolynsky, Marx ile de kısa bir süre şahsen tanıştı. 1880 yılında Montpellier'de sürgünde yaşıyordu. Breslau'da (Wrocław) ve Zürih'te tıp eğitimi almıştı. Hasta olması ve genç yaşta ölmesi gerçekten üzücüdür. Narodnaya Volya grubu ile dostane ilişkiler içindeydi. Ama onun bir Ukrayna milliyetçisi olduğunu söyleyebilirim. Kiev'deki, Lviv'deki Ukrayna üniversiteleri [Mykhailo Drahomanov](#)'un, [Ivan Franko](#)'nun adını taşıyor - bunlar Podolynsky'nin arkadaşları ve ilham kaynaklarıydı.

VS: Serhii Podolynsky bir anlamda on dokuzuncu yüzyıl için alışılmadık bir düşünürdü. Sanayileşme, demiryolları ve buharlı makineler çağında doğaya ve tarımsal ilişkilere odaklanması biraz eski moda görünüyordu.

JMA: Podolynsky'nin fen bilimleri alanında olağanüstü bir eğitimi vardı. Bu nedenle tarımsal enerjiyle ilgili makalesini yazabilirdi. Enerji konusundaki araştırmaları yakından takip etti ve çalışmalarında [Moleschott](#) ve [Clausius](#)'tan alıntılar yaptı. Böylece, güneşten gelen enerjinin fotosenteze dönüşen miktarını ve bu miktarın (ona göre) insanların ve hayvanların çalışması tarımda uygulandığında nasıl arttığını hesaplayabiliyordu. Artı değer artmıştı (1880'de Marx'a Almanca olarak yazdığı *Mehrarbeit*). Ancak üretimin büyük bir kısmı doğal olarak, insan emeği olmadan üretiliyordu (fiziksel anlamda üretim, kcal olarak ölçülüyordu). Bütün bunlar 1880'de hala oldukça yeniydi. Podolynsky'nin makaleleri, Marksist dergi *Die Neue Zeit* da dahil olmak üzere Avrupa'da çeşitli dillerde yayınlandı, ancak Marksist yazarlar pek ilgilenmedi. Marksist yazarlar tarımsal enerjetik üzerine yazmadılar. Çok sonraları bazı ekolojistler (1970'lerde David Pimentel ve Howard T. Odum) insan ekonomisinin ekolojik enerjisi ve tarımın EROI'si (bir tarlaya gelen enerji ile ürünün enerjisi arasındaki oran) üzerine yazmaya başladılar. Bugün bu konu ekolojik iktisadın ilgi alanına girmektedir.

VS: Bazı Ortodoks Marksist yazarlar Podolynsky'nin mirası ve bunun Marksist görüşlerle ilişkisi hakkında ki yorumunuzu şüpheyile karşıladılar. Temel argümanları, Podolynsky'yi sosyal bilimlerdeki ekolojik dönüş açısından açıklayamayacağımız, çünkü onun doğayı yalnızca bir kaynaklar kompleksi olarak gördüğüdür. Tüketimci bir doğa görüşüne sahipti. Bu eleştiriye nasıl yanıt veriyorsunuz?

JMA: Marx ve Engels 1880-82 yıllarında (Marx 1883'ün başlarında öldü) Podolynsky'nin tarımın enerjisi üzerine yazdığı makalelerinin kopyalarını okudular. Bunun toplum ve iktisat çalışmaları için ilginç olduğunu düşünmediler. Engels'in Marx'a yazdığı gibi, Podolynsky ekonomiyi fiziksel bir bakış açısıyla analiz etmeye çalışmıştı ve bu yanlıştı. Engels'in kendisinin yanlış olamayacağına inanan bazı Marksist akademisyenler var. Ben buna katılmıyorum.

VS: İktisat, sosyoloji ve ilgili alanlardaki hangi çağdaş teoriler Podolynsky'nin yaklaşımıyla uyumlu olabilir?

JMA: Podolynsky zamanının ötesindeydi çünkü tarımın üretim ve girdilerinden elde edilen gerçekçi rakamlara dayanan, enerji birimleri, yani hektar başına kilokalori ile ifade edilen bir biyokütle üretim modeli geliştirdi. Kilokaloriler girdi tarafında (fotosentez artı insan ve hayvan emeği, ayrıca tohumlar, gübre ve günümüzde petrol, vb) ve çıktı tarafında önemlidir. Yetişkin insanlar günde yaklaşık 1800 ila 2500 kcal tüketmektedir. Vernadsky'nin 1924'te yazdığı gibi: "Podolynsky yaşam enerjisini anladı ve bulgularını iktisat çalışmalarına uygulamaya çalıştı". Başka bir deyişle, tarımın sosyal metabolizmasına baktı ve modeli tüm ekonomiye uygulanabilirdi. Tarımsal enerjisinin ve aynı zamanda ekolojik iktisadın öncüsü olarak kabul edilmiştir. Enerji araştırmaları ve sosyal bilimler alanı ve ayrıca enerji araştırmaları ve ekonomik ve sosyal tarih, bir dereceye kadar onun görüşlerinden ayrı olarak gelişti (çünkü nispeten genç yaşta öldü ve ayrıca Marksist akademisyenler onun çalış-

malarını biliyorlardı, ancak Engels'in ilk kez 1919'da yayınlanan Marx ile yazışmalarındaki olumsuz ifadeleri nedeniyle takdir etmediler). Ama unutulmadı. Naredo ile 1982'de *The Journal of Peasant Studies*'de yayınlanan makalem ve 1987'de yayınlanan kitabım, Naredo'nun yeni ekolojik iktisatçılar ekolü ve ekolojik antropologlar tarafından iyi tanınmasını sağladı. Örneğin Roy Rappaport 1968'de Yeni Gine'deki bir grup insanın, Tsembaga Maring'in tarımsal enerjetik (ve aynı zamanda sosyal sistemi ve dini) üzerine bir kitap yayınladı. Bu kitabı 1972 yılında, Podolynsky'nin makalesinden ve Engels'in tepkisinden haberim olmadan önce okudum. Aslında, Howard T. Odum ve D. Pimentel 1971'den sonra bu konudaki makale ve kitaplarını yayınlamadan önce de enerji ve tarım hakkında ders veriyordum.

Benim vardığım sonuç, Podolynsky'nin yaklaşımının büyüyen çevresel sosyal bilimler ve çevre tarihi alanları için çok uygun olduğudur. Bununla birlikte, "tarımsal enerjetik", "sosyal metabolizma", "yaşam enerjetik", "entropi yasası" ve "ekonomik süreç" gibi terimlerin ana akım ekonomistler ve sosyologlar tarafından hala neredeyse bilinmediğinin farkında olmak gerekir.

VS: Katılıyorum, hala bilinmiyorlar, ancak entropi kavramı, sinerjetikten esinlenen sınırlı bir grup sosyal bilimci tarafından kullanılıyor. Onlar Podolynsky'nin fikirlerinden haberdar mıydı?

JMA: Sinerjetik hakkında bilgim yok. Nicholas Georgescu-Roegen'in *The Entropy Law and the Economics Process* [Entropi Kanunu ve Ekonomik Süreç](1971) kitabını okumalısınız. Podolynsky'den bu kitapta değil ama daha sonra 1986'da yazdığı "The Entropy Law and the Economic Process in Retrospect" [Geçmişe Baktığımızda Entropi Kanunu ve Ekonomik Süreç] adlı makalesinde bahsetmiştir.

1979 yılında Barselona'da birkaç günlüğüne tanıştığım Georgescu-Roegen, 1986 yılına gelindiğinde Naredo ile

birlikte Podolynsky üzerine yaptığımız çalışmayı okumuştum ve 1987 tarihli *Ecological Economics* kitabımın ilk taslaklarını da biliyordu. Podolynsky hakkında bilgi edindiği yer burasıydı. Bu arada, Podolynsky'nin tarımsal enerjetik, Marx ve Engels'in tepkileri ve Vernadsky'nin kabulü hakkındaki bilgilerin çoğu *Ecological Economics* (1987, yeni baskı: 1990) kitabımda açıklanmıştır.

VS: Mevcut araştırma projeniz dünya genelindeki ekolojik çatışmalara odaklanıyor. Rusya'nın Ukrayna'da devam eden işgalinin de muazzam bir ekolojik boyutu var. Henüz Ukrayna bağlamında çalışmamış olsanız da Ukrayna'ya bu yeni ekolojik zorlukların üstesinden nasıl gelebileceği konusunda bazı genel tavsiyelerde bulunabilir misiniz? Doğa ve ekolojik düşünce ile uyum içinde büyüyen bir ekonomi inşa etmek mümkün mü?

JMA: Evet, kolektif bir çaba olan Küresel Çevresel Adalet Atlası ([EJAtlas](#)) ile çevresel adalet için birçok yerel mücadeleyi göstermeye çalışıyoruz. Ekonomik büyüme bazen kirlilik gibi nedenlerle çevrenin tahrip edilmesi anlamına geliyor. Bu hareketlerde insanların benzer düşmanları var (örneğin büyük madencilik firmaları). Geçenlerde Sırbistan'da, Bor'da bakır madenciliği ve eritimi yapan Çinli Zijin şirketine karşı yapılan şikayetleri okuyordum. Buna benzer yüzlerce çatışma var. Şirketler genellikle çok uluslu şirketler. Yine Sırbistan'da yakın zamanda sıradan insanlar tarafından Rio Tinto şirketine karşı lityum madenciliği nedeniyle bir şikâyetle bulunuldu. Tüm ülkelerde ekonomik büyüme çevrenin tahrip edilmesi anlamına gelmemelidir. Barış geri geldiğinde aynı şey Ukrayna için de geçerli olacaktır. ■

Volodymyr Shelukhin'e ulaşmak için <volodymyr.shelukhin1991@gmail.com>

> Fas'ta Sosyolojinin Kurumsallaşması

Abdelfattah Ezzine, Espace Médiation (EsMed) Başkanı ve Instance Marocaine de Sociologie'in kurucusu ve ulusal koordinatörü, Fas

Fotoğraf: Magharebia, on Openverse.

Sosyoloji, Batı'da Sanayi Devrimi sırasında, bu devrimden etkilenen ülkelerin toplumsal dokusunda gözlemlenen dengesizliklere ve işlev bozukluklarına yanıt olarak bir sosyal mühendislik aracı olarak ortaya çıkmıştır. O zamandan beri sosyolojik bilgi, nesnesi, metodolojisi, yaklaşımları vb. ile ilgili tartışma ve düşünme konusu olmuştur. Sosyal düşünce statüsünden bir bilim statüsüne evrilmiş ve İngilizce konuşulan dünyada - özellikle ABD'de - "societology" adı verilmişken, Fransızlar ve diğer Avrupalılar "sosyoloji" terimini benimsemiştir: O zamandan beri de bu isim kullanılmaktadır.

Bu bilimin Avrupa ve Anglo-Sakson sosyo-kültürel alanlarında kurumsallaşma süreci benzerlik gösterirken, Küresel Güney ülkelerinde (ya da Batılı olmayan ülkelerde) ve özellikle de bu çalışmanın odak noktası olan Fas'ta ortaya çıkışı ve kurumsallaşması farklı bir süreçten geçmiştir. Buradaki amaç, "gücün bilgisi" yerine "bilginin gücü" altında yaşadıklarına inanan diğer sosyologların da katkısıyla, okuyucuyu Fas sosyolojisinin yörüngesi ve Fas'taki sosyologların üstlenmeye çağrıldıkları zorluklar konusunda aydınlatmaktır.

> Fas'ta sosyolojinin kurumsallaşması: himaye öncesi dönem

Fas'ın Akdeniz bölgesinde rasyonalizmin (İbn Rüşd/Averroes, 1126-1198) ve sosyal düşüncenin (İbn Haldun, 1332-1406) ilerlemesinde en önemli figürlerden bazılarının

ev sahipliği yaptığını hatırlamakta fayda var. Bununla birlikte, bir "toplum bilimi" ve bilimsel bilgi olarak sosyoloji, Fas'a işgal amaçlarına hizmet etmek ve Fas toplumunu yıkarak geri kalmış olarak algılanan bir ülkeyi medenileştirme misyonu adına dayatılan bir mimariye göre yeniden inşa etmek için sokulmuştur. Algeciras Konferansı'ndaki müzakerelerin ardından Fas bir Fransız himayesine dönüştürülmüştür. Bu, Avrupalı sömürgeci güçlerin ünlü bir masa etrafında oturup Afrika kıtasını paylaştıkları Berlin Konferansı'nda (1884-85) Sahra topraklarının İspanya lehine elden çıkarılmasından sonradır.

Bu dönemde, Fas'ı işgal etme hakkını diğer Avrupa ülkelerine kabul ettirmek isteyen Fransa, ülkedeki durum ve Fas toplumunun yapısı hakkında kendilerini aydınlatacak bilgiler toplamak üzere casuslarını ve işbirlikçilerini ülkenin dört bir yanına göndermiştir. Amaçları, benim "tahakküm teorisi" olarak adlandırdığım ve "Fas'ın tahakküm altına alınmasını" ve himayenin kurulmasını kolaylaştıran teoriyi uygulamaya koymaktı. Tüm bu çalışmalar, 1904 yılında *Archives marocaines* [Fas Arşivleri] ve daha sonra *Revue du monde musulman* [Müslüman Dünyası Dergisi] yayınlayan "Mission scientifique du Maroc" un [Fas Bilimsel Misyonu] kurulmasıyla sonuçlandı. 1914 yılında, Fas'a zorla himaye statüsü dayatıldıktan hemen sonra ve Yerleşik General ile mutabık kalınarak, Yerli İşleri Bakanlığı ve İstihbarat Servisi ile iş birliği içinde *Villes et tribus du Maroc* [Fas'ın Şehirleri ve Kabileleri] başlığı altında üçüncü bir yayın gerçekleştirildi.

> Fas'ta sosyolojinin kurumsallaşması: himaye dönemi

Bu dönemde sosyoloji ve ilgili sosyal ve beşeri disiplinler, siyasi bir tahakküm vizyonu ile çerçevelenmiştir. Dolayısıyla sosyal bilimler, işgalci devletlerin - bu durumda Fransa ve İspanya'nın - kendilerine biçtikleri ve ülkeye empoze etmek istedikleri medenileştirme misyonuna hizmet eden bilgiyi oluşturmaktadır.

Himaye dönemi boyunca (1912-56), Fransız olmayan çok az sayıda araştırmacının "Fransız Fas'ında" araştırma yapmasına izin verilirken, İspanyol yetkililer diğer milletlerden araştırmacıların varlığına müsamaha göstermiştir. Dahası, sosyolojik ve toplumsal bilgi üretenlerin çoğu "himaye otoritesinin" yöneticileriydi (sivil ve askeri kontrolörler, üst düzey idari yetkililer, vb.), sadece birkaç Faslı muhbir (hatta yardımcı) olarak tutulmuştur.

Döneme ait çalışmalara genel bir bakış, sosyolojinin Fas'ta ülkenin sosyo-politik ve ekonomik yapılarını ve kaynaklarını anlamak için bilgi ve istihbarat toplamaya dayalı bir nüfuz ve teslimiyet aracı olarak uygulandığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, uygulama alanları arasındaki bazı nüanslar, aşağıdaki bölümlerde benimsediğim farklılaştırılmış muameleyi haklı çıkarabilir.

> "Fransız Fas'ı"nın sosyolojisi

O dönemde Fransız sosyolojisi Durkheimcılığı savundu. Aynı zamanda, Fas gerçekliğine ilişkin algısını bir ikilik etrafında inşa ederek, "böl ve yönet" amacıyla Faslı bileşenler arasında çatışma ve karışıklık geliştirdi. Üretilen bilgi sadece 27 yıllık pasifikasyon döneminde değil, aynı zamanda bağımsızlığa kadar seferber edildi.

Bu ikilik, sözde "akademik" literatürün aşağıdaki tablodaki gibi tanımladığı monolitik varlıklar üretti.

Bu ikilikler idari birimlere dahil edildi. Sonuç olarak, sivil bölgenin "faydalı Fas", diğerinin ise sadece "faydasız Fas" olduğu politik-bölgesel bir perspektife göre, ilk sütunda yer alanlar sivil kontrole uygun olarak tasarlanırken, ikinci sütunda yer alanlar askeri kontrolörler tarafından yönetilecekti.

"Fransız Fas'ı" sosyolojisi, Fransa'nın sömürgeleştirme-ye dönüştürmek istediği bu uluslararası mandanın öncüsü olarak sömürgeciye ayrıcalık tanımıştır. Yerleşik General'in gücü Sultan'ın gücünün yerini almamış, ancak onun üzerine bindirilmiş ve vezir karnameleriyle aşılmıştır. Metodolojik açıdan bakıldığında, bu sosyoloji dönemin araştırma yöntemlerini ve veri toplama tekniklerini benimsemeye çalışmıştır. Asıl sorun analiz ve yorumlamada yatmaktadır. Veri ve bilgilerin toplanması ve yorumlanmasında genellikle köken toplum referans alınmıştır. Bu da hem kavramların geliştirilmesinde hem de sadece saha çalışmalarındaki yaklaşımlarda değil, sonuçlarda da bir etnosentrizm ortaya çıkarmaktadır.

> Fas'ta "İspanyol sosyolojisi"

İspanya kendi nüfuz bölgesinde Fransa ile aynı şekilde davranmıştır. Kaynak olarak sözde bilimsel misyonlar ve diğer muhbirler tarafından sağlanan bilgilere dayanmıştır. Bunun altında yatan fikir, bu bölgenin sosyo-politik ve bölgesel gerçekliğini, yağmalanmış Fas topraklarından ayırmaktır: Ceuta, Melilla, Sahra.

İspanyol sosyolojik bilgisi, Fas-İspanya sosyo-tarihsel "travmalarına" (özellikle Endülü, Anwal Savaşı ve iç savaşlar) atıfta bulunan "Africanismo" kavramı aracılığıyla ifade edilmiştir. Bu, Fas'a karşı birçok biçimde ideolojik ve kültürel bir referans haline gelmiştir. Sonuç olarak, iki ülke arasındaki geçmişin toplumsal ağırlığı, İspanya'nın Fas'a yaklaşımında "uygarlaştırma misyonu" tarafından aksatılan "iradeci nesnelciliği" engellemiştir.

İspanyolca ve benzeri sosyolojik eserlerdeki "birincil faydacılığın" bir çalışma alanının, hatta bir uzmanlık alanının kurgusu olmadığı, dini hümanizmle yoğrulmuş bir misyon olduğu sonucuna varabiliriz.

> Diğer ülkelerden sosyolojinin Fas'ta uygulanması

Özellikle 1912'den sonra diğer ülkelerden çok az sosyolog Fas'la ilgilenmiş, daha doğrusu orada saha çalışması yapma yetkisine sahip olmuştur. Çoğu (Uluslararası Bölge ilan edilmiş olan) Tanca'da bulunuyordu.

İkilikler		Gözlemler
Arap	Berberi	Berberi halkları bugün Amazigh olarak bilinmekte ve 2011 tarihli Fas anayasasında tanınmaktadır.
Chraâ (Müslüman yargı yetkisi)	Örfi hukuk	Örfi hukuk, Müslüman yargı yetkisinin bir çeşididir. Bir zamanlar zimmî (İslam devletinin koruması altında yaşayan ve özel bir statüye tabi olan gayrimüslimler) olan ve şu anda mevcut anayasa kapsamında tam vatandaş olarak tanınan Faslı Yahudilerden hiç bahsedilmemektedir.
Bled Makhzen (merkezi otorite altındaki bölge)	Bled Siba (merkezi güce itaat etmeyen bölge)	Fas tarihinde Siba (muhalefet, isyan veya başkaldırı) ile hak iddiası arasında bir ayrım yapılmalıdır. Siba, Sultan'ın "İnananların Komutanı" olarak dini statüsünü asla sorgulamamış, ancak siyasi gücüne karşı çıkmıştır.

Finli Edvard Westermarck 1898'den 1939'a kadar Fas'ta kaldı. Başarılı seyahatlerinin ardındaki temel neden, tüm yolculuklarında kendisine koruma sağlayan arkadaşı Sidi Abdeslam El Bakali (Jbala bölgesi şerifi) ile olan ilişkisiydi. Tıpkı 1966'da yeniden yayınlanmış olan *Tribes of the Rif* [Rif'in Kabileleri] ilk kez 1817'de yayınlayan Carleton Coon gibi Westermarck da İspanyolların ve incelediği toplumun misafirperverliğini, anlayışını ve yüksek derecede işbirliğini takdir etmiştir.

Bu çoğul, çok dilli sosyolojiye katılımı göstermek için farklı ufuklardan bu yabancıları seçtiysem, bu Batı merkezli vizyonun özgüllüğünü göstermek içindir. Bu vizyon, antropolojinin (hatta etnolojinin) “exo-sosyoloji” olarak uygulandığı, sosyolojinin ise tam anlamıyla “endo-antropoloji” olarak görüldüğü anlamına geliyordu.

> Bağımsız Fas'ta sosyolojinin durumu

Ülkenin bağımsızlığından bu yana sosyoloji Fas'ta paradoksal bir şekilde benimsenmiştir. Bir yandan, aydınlanmış seçkinler tarafından Maşrık'ın kültürel geleneğinden bir kopuş olarak ve dolayısıyla toplumun sorunlarını anlamayı ve daha iyi teşhis etmeyi, böylece bunların üstesinden gelmeyi ve daha iyi bir topluma doğru ilerlemeyi amaçlayan modernitenin bir anahtarı olarak görülmüştür. Öte yandan, iktidardakiler tarafından uygunsuz bir bilim olarak görülmüştür.

Fas'ın UNESCO ile iş birliği 1961 yılında Sosyoloji Enstitüsü'nün kurulmasına yol açmış olsa da, 1970 yılında Enstitü'nün lağvedilmesi Fas'ın Kurşun Yılları'nın sonucu olan talihsiz olayların arka planında gerçekleşmiştir. Enstitü kapatıldıktan sonra sosyoloji, Felsefe ve Psikoloji Bölümüne entegre edilmiş ve sosyoloji anabilim dalı yüksek lisans düzeyinde başlatılmıştır. Sosyoloji alanında doktora çalışmaları da mevcuttur. Müfredat, diğer tüm beşeri bilimler gibi Araplaştırılmıştır.

Eleştirel düşüncenin ve onun solcu sosyo-politik tonlarının yükselişine karşı koymak için Sosyoloji bölümleri, Fas'ın farklı bölgelerinde birden ortaya çıkan 11 Sanat ve Beşeri Bilimler Fakültesinde açılan İslami Çalışmalar bölümleri lehine yasaklanmıştır.

> Sömürge mirası

Sorunlu geçmişine rağmen sosyoloji, kendi başına bir Fas mirası olarak kabul edilmiştir. Faslı araştırmacılar bu mirası “çifte eleştiriye” tabi tutarak sahiplenmişlerdir (A. Khatibi). Hem tahakküm teorisini destekleyen hatalı tezleri hem de veri ve bilgi toplamak için kullanılan yöntem ve teknikleri hedef aldılar; bunların işlenme ve toplumsal gerçekliği yansıtmayan sonuç veya kurguları desteklemek için kullanılma biçiminden bahsetmeye bile gerek yok. Bu tartışma sadece Fas çalışmalarına odaklanmakla kalmamış, aynı zamanda sosyal bilimlerin temel epistemolojik ve bilişsel alanlarına da girmiştir.

Bu nedenle, en parlak dönemlerini yaşayan diğer analiz biçimleri gibi ayrımcılık da eleştirilerden payını almıştır (P.

Pascon, A. Taoufik, A. Hamoudi, vb.). Faslı araştırmacıların çalışmalarına sömürgeci üretim değil, sömürge üretim entegre edilmiştir. Bu tartışma, Fas'ın Frankofonlaştırma politikası nedeniyle az analiz edilen (hatta görmezden gelinen) İspanyol mirasına kıyasla Fransız ekolünde daha dinamik ve canlıydı.

> Anglo-Sakson sosyolojisinin gelişi

Anglo-Sakson sosyolojisi Fas'a bağımsızlıkla birlikte giriş yapmıştır. Ülkeye olan ilgi jeostratejik çıkarlardan kaynaklanıyordu. Özellikle ABD'de Fas üzerine çok sayıda çalışma vardı. Öyle ki Fas, Arap dünyası, İslam, kültürel çeşitlilik ve benzeri konularda uzmanlaşmak isteyenler için bir araştırma ve daldırma laboratuvarı haline gelmiştir (Clifford Geertz ve öğrencileri buna bir örnektir).

Seçkin Anglo-Sakson akademisyenler öncü olmuş, ardından öğrencilerini göndermiş ve artık öğretmen olan bu öğrencilerin yerini de onların öğrencileri almıştır. Bu durum, Faslıların dil, yayılma ve hepsinden önemlisi sansür kısıtlamaları nedeniyle erişemediği bir bilgi birikiminin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yakın zamana kadar İngiliz dili ve edebiyatı mezunları çeviri ya da eleştiri yoluyla bu eserlerin popülerleşmesine katkıda bulunmamıştır. Aynı durum, bu tartışmaya uzun süredir dahil olan Fransız dili ve edebiyatı hariç, Sanat ve Beşeri Bilimler Fakülteleri bünyesindeki diğer dil ve edebiyat bölümleri için de geçerlidir. Çeşitli bölümler ve hatta üniversiteler arasında kurulan köprüler sayesinde sosyoloji zenginleşmiş ve diğer uzmanlık alanları için besleyici bir ders haline gelmiştir.

Bugün, özellikle 1980'lerin sonunda sosyolojinin tüm Sanat ve Beşeri Bilimler Fakültelerinde yeni bölümler aracılığıyla yeniden kurulmasından bu yana, Fas'taki çeşitli yabancı üretilere açıklık söz konusudur. Daha önce sosyoloji sadece Rabat ve Fez'deki Sanat ve Beşeri Bilimler Fakültelerinde mevcuttu. Daha da önemlisi, sosyoloji okumak sol bir eğilim olarak görülüyordu.

> Bir “Fas Sosyoloji Okulu ”nun ortaya çıkışı: engeller ve kazançlar

Bu tarihsel dönüm noktalarını, çıktıkları çok dilli, ancak esas olarak Arapça ve Fransızca olan bir “Fas Sosyoloji Okulu ”nun ortaya çıkışının bağlamını hızlıca çizmek için kullandım. Faslı araştırmacılar eğitim ve istihdam arayışlarında yeni ufuklara yelken açtıkça, İngilizce ve İspanyolca sosyoloji yazıları da giderek yaygınlaşmaya başlamaktadır.

Fas'ta bir Sosyoloji Okulu'nun kurumsallaşması, yukarıda bahsedilen sosyo-politik koşulların yanı sıra, sosyal ve beşeri bilimlerdeki araştırmaların zayıf yönetiminden de zarar görmüştür. Bu durum sadece sosyolojinin ve diğer pek çok uzmanlık alanının 1990'ların sonlarına kadar maruz kaldığı bölümleşmeden değil, aynı zamanda yetersiz veya kötü yönetilen ve genellikle yeterince kullanılmayan mali kaynakların eksikliğinden de kaynaklanmaktadır. Ayrıca, sosyal ve beşeri araştırmalara yönelik çeşitli kamu finansman programlarının bu araştırmaların geliştirilmesi üzerinde çok

az etkisi olmuştur. Özel fonlar, özellikle eğitim, uzmanlık, danışmanlık veya araştırmaya ilişkin araştırma faaliyetlerindeki deontolojik ve yasal boşluk nedeniyle gelişmelere ayak uyduramamıştır. Belirli alanlarda bakanlık kuruluşları arasındaki bazı ortaklıklar bile çözümsüz kalmıştır.

Birçok sosyal bilim araştırmacısı, üniversiteler içinde veya dışında dernekler aracılığıyla çıkar grupları oluşturmuştur. Böylece eğitim, danışmanlık ve uzmanlığa yönelik toplumsal talebe yanıt vermişlerdir. Öğrenciler bunu, profesörlerinin profesyonel rehberliği altında becerilerini geliştirmek için ideal bir fırsat olarak görmüştür. Sosyal Bilimler Çalışma ve Araştırma Merkezi (CERSS), Arabuluculuk Alanı (espacemediation.org) ve Bölgesel Göç, Mekânlar ve Toplumlar Gözlemevi (ORMES) bunlara örnek olarak gösterilebilir.

Son üniversite reformu kapsamında çok sayıda laboratuvar kurulmuştur, ancak bu laboratuvarlar bürokratik yapıları, hantal mali yönetimleri ve “*Homo academicus*” gerilimleri nedeniyle dezavantajlı durumdadır. Buna rağmen, çeşitlendirilmiş faaliyetleriyle üniversite hayatını canlandırmayı ve yurtiçi ve yurtdışındaki üniversiteler arası değişim için bir çerçeve sağlamayı başarmışlardır.

Bu engelleri telafi etmek için, bireysel araştırmacılar veya araştırmacı grupları tarafından amiral gemisi etkinlikler şeklinde hibrit girişimler başlatılmıştır. Bunlar arasında Instance Marocaine de Sociologie tarafından her yıl düzenlenen Ulusal Sosyoloji Günü (*Journée nationale de Sociologie*) ve Al Akhawayn Üniversitesi ile Rabat'taki Mohammed V Üniversitesi tarafından düzenlenen Sosyal Bilimler İlkbaharı (*Printemps des Sciences sociales*) yer almaktadır. Bu melez girişimler üniversite-ötesi ve hatta üniversite-çevresi çalışmalar şeklini almıştır. Üniversitenin sosyal, ekonomik, sivil ve hatta siyasi çevresine açılmasına yardımcı olmuşlar ve çeşitli geçmişlerden gelen farklı nesil araştırmacıların yanı sıra genç yüksek lisans ve doktora araştırmacılarının buluşabileceği gayri resmi değişim ve gelişim alanlarını temsil etmişlerdir.

> Beklentiler ve uluslararası görünüm

Çok dilli yapısı sayesinde Fas'taki sosyoloji, MENA bölgesinin diğer kısımlarında yaşanan Araplaşma veya İslamlaşma gibi eğilimlerden bir dereceye kadar korunmuştur.

1990'lardan bu yana, sınır ötesi üniversite eğitimi için çeşitli özel yüksek öğretim ve eğitim kurumlarıyla köprüler kurulmuştur. Bu durum Anglo-Sakson üretimiyle daha güçlü bir çapraz döllenme yaratılmasına yardımcı olurken, sosyologlara ve diğer sosyal bilim araştırmacılarına da gelişmekte olan bu Fas ekolünü zenginleştirmek için fırsatlar sunmuştur. Akademi ve araştırmanın bu şekilde uluslararasılaşması, birçok sosyoloğun Körfez ülkelerindeki kurumlara göçmen olarak ya da ara sıra kalmak üzere gitmesine ve hatta bu ülkeler tarafından finanse edilen ağlarda aktif olmasına olanak sağlamıştır. Bu fırsatlar Fas Sosyoloji Okulu'nun etkisini yaymasına ve MENA bölgesindeki diğer ülkelerle bağlantı kurmasına yardımcı olmuş, kurumsal hareketliliğin ötesinde olanaklar sunmuştur.

Réseau marocain de Sociologie'nin (Fas Sosyoloji Ağı) varisi olan Instance marocaine de Sociologie bünyesinde sosyolojik pratiklerin yeniden yapılandırılması ve her yıl düzenlenen Ulusal Sosyoloji Günü ile Fas'ta sosyoloji, bir “Fas Sosyoloji Okulu”nu teşvik ederken kendini de örgütlemektedir. Bu şekilde sosyoloji tarihine katkıda bulunurken, sosyolojinin tek başına “gücün bilgisine” boyun eğmesi yerine “bilginin gücüne” atıfta bulunan uluslararası bir diyalog için çabalamaktadır.

6-11 Temmuz 2025 tarihleri arasında Rabat'ta (Fas) düzenlenecek olan 5. ISA Sosyoloji Forumu'na ev sahipliği yapmak, sosyoloji ile sosyal ve beşeri bilimlerin faydacılıktan veya diğer iktidar biçimlerinden etkilenmemesi ve akademik özgürlük ile araştırmacının bağımsızlığının tanınması için deontolojiye saygı duyarak çeşitliliği kutlamak adına bizim için bir fırsattır. ■

Abdelfattah Ezzine'ye ulaşmak için <abdelfattahezzine@hotmail.com>

> Fas'ta Çağdaş Sosyolojiye Yeniden Bakmak

Abdellatif Kidai ve Driss El Ghazouani, Mohammed V Üniversitesi, Rabat, Fas

Fotoğraf: Mino Andriani, 2023, on iStock.

12

Fas'ta sosyolojik düşüncenin temaları, yaklaşımları ve yöntemleri üzerine kapsamlı bir çalışma yapılmasının önünde çeşitli engeller bulunmaktadır. İlk engel, araştırmacılar arasında disiplini iletmeye yönelik ilginin azlığı ve sosyolojik verilere ilişkin dokümantasyonun yetersizliği olmuştur. Bunlar arasında, bunlarla sınırlı olmamakla birlikte, kapsamlı tez incelemelerinin yokluğu, yayınlanmış kitap incelemelerinin azlığı, tematik bibliyografyaların eksikliği ve kolokyum bildirilerinin nadirliği sayılabilir. İkinci engel, sömürge sonrası bağımsız sosyolojinin ulusal karakteridir. "Ulusal sosyoloji"nin oluşum yılları, bağımsızlık sonrası dönemde millileştirilmiş öğretim kadrosunun etkisiyle şekillenmiş ve bazı milliyetçiler ile monarşi arasındaki siyasi mücadelelerden de etkilenmiştir. Sonuç olarak, Fas'taki sosyolojik profillerde ve aktörlerde bilim insanı, sosyoloji kuramcısı ve siyasetçi rollerini birbirinden ayırmak çoğu zaman zor olmuştur. Üçüncü bir engel ise Fas sosyolojisini ve sosyologlarını neyin oluşturduğu ile ilgilidir. Sosyologluk mesleği, Fas akademisinde kültür, entelektüeller, sosyal ve beşeri bilimler hakkındaki daha geniş tartışmalarda öne çıkan bir konu olmamıştır.

Bu makale, temalarını, yaklaşımlarını, yöntemlerini ve mevcut zorluklarını kapsayarak çağdaş Fas sosyolojisini tartışmayı amaçlamaktadır. Bu disiplinin Fas akademik çevresi içindeki evrimini inceleyerek, sömürge dönemi öncesinde, sırasında ve sonrasında toplum üzerine üretilen sosyolojik literatürü tanımlayarak başlıyoruz. Sömürge dönemi Fas'ta sosyolojinin gelişimi için bir katalizör olarak görülse de yeni nesil sosyologlar disiplini geri kazanmaya, sömürgecilikten arındırmaya ve oryantalist söylemin sınırlamalarının ötesine geçmeye çalışmıştır. Sosyo-ekonomik kalkınmaya yönelik ulusal bir sosyoloji kurmaya ve gelecek nesiller için sosyolojik bir miras yaratmaya çalışmaktadırlar. İkinci amacımız, Fas'taki sosyolojik araştırmalara yön veren başlıca temaları, hakim yaklaşım ve yöntemleri ve bunların bu araştırma alanının evrimindeki rolünü ortaya koymaktır. Ele alınması gereken bazı temel zorlukları inceleyerek sonuca varıyoruz.

> Fas sosyolojisinin kökenleri

Fas'ta yürütülen sosyolojik çalışmalar, sömürge sonrası dönemde ülkede yaygın olan siyasi tartışmaları yansıtmıştır.

>>

Sosyologların önemli bir kısmı, sosyalist parti *Union sociale des forces populaires*'in üyesi olan önde gelen sosyologlardan Mohamed Guessous'tan etkilenmiştir. Üniversite alanını işgal etmek için çeşitli stratejiler geliştirilmiştir. Siyasi çekişmeler 1960'lar ve 1970'lerde sosyolojiye yönelmiştir. Bunun sonucu olarak 1970 yılında üniversite öğrencileri ve akademisyenler arasında eleştirel düşüncenin merkezi ve sembolü haline gelen ve devlet tarafından fazla eleştirel ve solcu olarak görülen Rabat Sosyoloji Enstitüsü kapatılmıştır.

Teorik paradigmlar açısından, 1960'lar ve 1970'lerin özelliği, Marksist teorinin hakimiyeti olmuştur. Dönemin sosyolojisi, toplumun işleyişini kapsamlı bir bakış açısıyla aydınlatmaya çalışmıştır. Paul Pascon'un "Haouz" toplumuna ve genel olarak Fas toplumuna yaklaşımı, toplumsal oluşum, üretim tarzı, bileşik toplum, toplumsal sınıflar, toplumsal gerçeklik düzeyleri ve benzerlerini içeren bütünsel kavramlarla karakterize ediliyordu. Topluma yönelik bu bütüncül bakış açısı diğer sosyolojik çalışmalarda da kendini göstermiştir. Abdelkébir Khatibi toplumsal hiyerarşiler üzerine bir metin üretirken, Abdellah Hammoudi bütünlük çalışma ve bütünlük kalkınma kavramlarını kullanmıştır. Ancak bu bütüncül yaklaşımın etkisi giderek sorgulanmaya başlanmıştır.

> Yirminci yüzyıl sonunda canlanma ve kentsel dönüş

Abdulrahman Rachik, 1990'ların başında Fas'ta kadınlar, aile, gençlik ve toplumsallaşma üzerine sosyolojik araştırmalarda kayda değer bir artış yaşandığını savunmaktadır. Bu olgu, kadınların değerleri, hareketleri ve daha geniş insan hakları kaygıları üzerine artan bir söylemle eşzamanlı olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde bu alanlardaki araştırma faaliyetlerindeki artış, Fatima Mernisi, Aïcha Belarbi, Ghetha Al-Khayyat, Fatma Al-Zahra Azroel, Rabia al-Nasiri, Rahma Bourqia ve Mohammed Talal gibi Faslı araştırmacıların katkılarını içermektedir.

Benzer şekilde Rachik, Fas'ta kentle ilgili konularda yapılan araştırmaların Faslı sosyologlar için bir başka kaygı temsil ettiğini belirtmektedir. Kent sosyolojisindeki baskın temalar konut (gecekondu ve varoşlar), kentleşme, kentsel politika, emlak ve ulaşım ile bağlantılıdır. Bu bağlamda Françoise Buchanin, Mohammed Nasiri, Abdel Ghani Abu Hani, Mohammed Benatu, Abdulrahman Rachik, Abdullah Lahzam ve Aziz al-Iraqi'nin çalışmaları açıklayıcı örnekler olarak gösterilebilir. [Rachik'e göre](#) bu araştırma projelerinin çoğu Fransızca yürütülmüştür.

> Güncel konuları ele almak

Ayrıca, Mokhtar al-Harras, Rahma Bourqia, Driss Bensaid, Ahmed Cherrak ve Abderrahim al-Atri'nin öncülük ettiği çok sayıda sosyal bilimci, kültür sosyolojisi, değerler sosyolojisi, kırsal sosyoloji ve aile sosyolojisi üzerine araştırmalar yapmaktadır. Bu araştırmacıların çoğu, son yirmi yılda yeni nesil Faslı sosyologların ortaya çıkmasına kayda değer bir katkıda bulunmuşlardır. Bu araştırmacıların çoğunluğu araştırmalarını Arapça yürütmektedir.

Din, kadın, gençlik ve göç gibi güncel konular, araştırmalarında İngilizce kullanan yeni nesil Faslı sosyologlar tarafından ele alınmaktadır. Kolektif kimlikler ve toplumsal hareketler, toplumsal cinsiyet ilişkileri ve kadınların durumu, sosyo-politik dönüşümler, gençlik ve göç konularında çalışan Fadma Ait Mous, bu akademisyenler arasında dikkat çekmektedir. Yoksulluk üzerine çalışan Hicham Ait Mansour örneği de Faslı akademisyenlerin farklı dil ve kültürlerle açıklığını göstermektedir. Bu durum, Fas toplumunu incelemenin küresel toplumla ilgili olduğunu ve evrensel olguları ve değişimleri yansıtabileceğini göstermektedir. Fas bağlamında farklı dillerde yapılan sosyolojik çalışmaların somut bulgulara dayalı kuram, paradigma ve yaklaşımlar üretilmesine katkısı önemlidir.

> Doktora tezlerinin sınırlılıkları

Fas'taki sosyolojik çalışmaların daha geniş alanı doktora tezlerini içermektedir. Bunlar on beş araştırma alanına odaklanabilir: aile, örgütler, mekân, entegrasyon ve toplumsal ilişkiler, güvencesizlik ve yoksulluk, gençlik, eğitim, sosyal ağlar, hareketlilik ve toplumsal değişim, çalışma, din, kentleşme, sosyal tarih, sağlık ve kırsal dünya. Çalışma sosyolojisi, toplumsal değişim, kalkınma ve kültür, çoğu doktora tezinin odak noktasını oluşturmaktadır. Ancak bu tezler, yeni yaklaşımlar veya kavramlar ortaya koyarak sosyolojik teorilerin ilerlemesine katkıda bulunmamıştır. Bu durum metodolojik açığı devam ettirmekte ve sosyolojinin ayrı bir araştırma alanı olarak yerleşmesini engellemektedir. Yayınlanmadıkları için, çoğu doktora tezinin bulguları daha sonraki daha geniş eleştirel tartışmalara entegre edilmemektedir.

> Uzun vadeli araştırmalar için sosyolojik uygulamaları yeniden tanımlamak

Sosyolojinin kamu otoriteleri nezdindeki açık önemine ve sosyologların Fas toplumunu etkileyen önemli değişikliklerin analizine katkıda bulunacağı beklentisine rağmen, sosyologların katılımı sınırlı kalmaktadır. Bu durum, 1960 ve 2006 yılları arasında yayınlanan [tüm sosyal bilim araştırmalarının bibliyometrik incelemesi](#) ile kanıtlanmıştır ve birçok faktöre bağlıdır. Bunlar arasında sınırlı finansman, araştırmacıları motive edecek yasal bir çerçevenin olmaması ve özel bir sosyoloji dergisinin bulunmaması sayılabilir. Bilimsel araştırmalar için bir kamu politikası olmadığından, uygulamalar esasen bireysel girişimlere veya bireysel ağlara dayanmakta ve araştırmalar üniversite kurumu dışında gerçekleşmektedir. Kalkınma konularına (yoksulluk, marjinalleşme, dışlanma, sağlık ve çevre) yönelik mevcut araştırmalar, uzun vadeli araştırma projelerinden ziyade siyasi ve sosyal taleplere cevap vermektedir.

Sosyolojinin önündeki temel zorluk, yüksek öğrenim ve bilimsel üretim için yeni bir ivme sağlayacak yeni temeller üzerinde kendini yeniden inşa etmektir. Sosyoloji pratiği hem ulusal hem de uluslararası bağlamda araştırma yönelimleri açısından daha kesin bir şekilde tanımlanmalıdır. Yaklaşan reformlar ışığında, eğilimin araştırma yapılarını

yoğunlaştırmak yönünde olması halinde, araştırma nesnelerinin net bir tanımı ve bilimsel titizliğe bağlılık olmaksızın bu yapıların özden yoksun hale gelme riski bulunmaktadır. Bu nedenle, sosyologlar arasındaki iletişimi kolaylaştırmak, bilgi dolaşımını sağlamak ve disiplinin bilimsel geleceğini planlamak için çalışmaları koordine etmek ve değerlendirmek zorunludur.

> Araplaştırma politikası

Bir diğer önemli zorluk da Fas'taki dil sorunuyla ilgilidir. Halihazırda sosyoloji, Kazablanka hariç tüm sosyoloji bölümlerinde Arapça olarak öğretilmektedir. Sosyolojide 1970'lerin başına kadar izlenebilen Araplaştırma süreci, tüm sosyal bilim disiplinleri için etkileri olan daha geniş bir siyasi perspektifi temsil etmektedir. Bu perspektiften bakıldığında, beşeri bilimlerinin Araplaşması, Arap-Müslüman dünyasındaki toplumların kültürel boyutuna bir referans olarak anlaşılabilir. 1980'lerde Arap sosyologlar arasındaki tartışma, kendi toplumlarının özgüllüğü sorusu etrafında kutuplaşmıştı. Bu tartışma, Arap dünyası sosyolojisinin "evrensel" bir bilime katkıda bulunması gerektiğini düşünenlerle, insan ve toplum bilimlerinin evrensellik iddiasında bulunamayacağını düşünenleri karşı karşıya getirmiştir. Bu durum Mağrip'te, özellikle Cezayir ve Tunus'ta, farklı araştırma gündemlerini takip eden ve farklı konuları ele alan Arapça konuşan ve Fransızca konuşan sosyologlar arasında bir bölünmeye yol açmıştır.

Faslı sosyologların ilk nesli, eğitimlerini Batı sosyoloji geleneği içinde almış, Avrupa'da geliştirilen bilimsel paradigmalardan etkilenmiş ve uluslararası toplumun teorik ve metodolojik tartışmalarına katılmaya istekli olmuşlardır. Ancak genç kuşakların durumunun endişe verici olduğunu kabul etmek gerekir. Fas'taki Araplaştırma politikası istenen sonuçları vermemiştir. Mağrip'teki dil çalışmaları alanındaki uzmanların da belirttiği gibi, bu başarısızlık Mağripili çocukların kendi kültürlerinin yazı dili olan klasik Arapçada yetkinleşmelerini ve bunu yaparken aynı zamanda yabancı bir dilde de yeterlilik kazanmalarını sağlamaya yönelik başlangıç hedefine bağlanabilir. Bununla birlikte, çoğunluk henüz bu iki hedefe de ulaşamamıştır.

Dil politikalarındaki eksikliklerin bir sonucu olarak, bu genç nesiller ne yazık ki kendi disiplinlerindeki bilgi biri-

kiminden ve Fransızca konuşan Fas'ın tam erişime sahip olduğu ulusötesi bir bilimsel alandan yalıtılmış durumdadırlar. Eşzamanlı olarak, özünde geleneksel olmamakla birlikte, [sosyal bilimlerdeki hakim eğilimlerden belli bir ölçüde kopukluk](#) sergileyen metodolojileri yeniden incelemektedirler. Yeni nesil ile sosyolojik bilgi kaynakları arasındaki bu uyumsuzluk, Fas'taki sosyolojik uygulamaların geleceğini ve uluslararası toplumun bilimsel tartışmalarına entegrasyonu zora sokabilir.

> Sosyoloji doktora öğrencilerinin karşılaştığı zorluklar

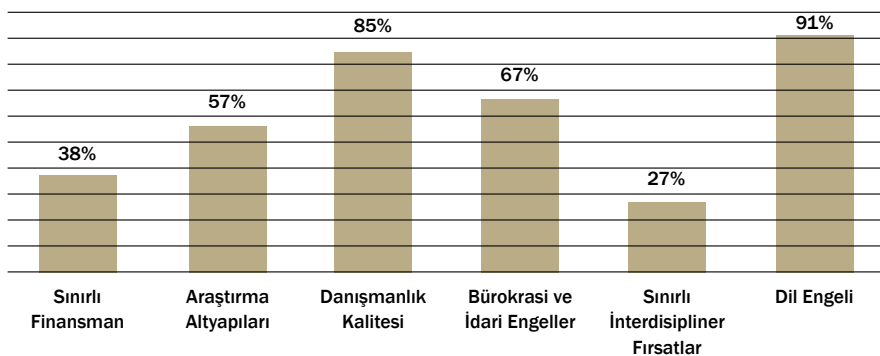
Fas'ta sosyoloji, insan davranışını, toplumu ve kültürü inceleyen çok çeşitli alanları kapsar. Bununla birlikte, Fas'ta bu bilimin öğretilmesi, bu alanda uzmanlaşanların çoğunun siyasi olarak sola ait olduğu göz önüne alındığında, siyasetin çok önemli bir rol oynadığı bir dizi aşamadan geçmiştir. Diğer birçok ülkede olduğu gibi, Fas üniversitelerindeki doktora sosyoloji öğrencileri de akademik ve araştırma ilerlemelerini etkileyebilecek çeşitli zorluklarla karşılaşmaktadır (bkz. Şekil 1).

Anket verilerimiz, sosyoloji doktora öğrencilerinin eğitimleri sırasında birçok zorlukla karşılaştıklarını göstermektedir. Dil engeli %91 ile en önemli zorluklardan biri olarak görülürken, bunu %85 ile danışmanlık kalitesi, %67 ile bürokrasi ve idari engeller, %57 ile araştırma altyapıları, %38 ile sınırlı finansman ve son olarak %27 ile sınırlı disiplinler arası fırsatlar takip etmektedir.

Dil engelleri ve danışmanlığın kalitesi, Fas'taki veya başka bir ülkedeki doktora öğrencilerinin karşılaşılabileceği önemli zorluklardır. Fas'ta doktora programları genellikle Fransızca veya Arapça olarak yürütülmektedir. Dil engeli birçok öğrenci için, özellikle de daha önce başka bir dilde eğitim almış veya bu dillerde sınırlı yeterliliğe sahip olanlar için önemli bir engel olabilir. Bu durum, öğrencilerin ders materyallerini anlama, araştırma makaleleri yazma ve akranları ve danışmanlarıyla etkili bir şekilde iletişim kurma becerilerini etkileyebilir.

Niş alanlarda araştırma yapan öğrenciler uygun bir danışman bulmakta zorlanabilirler. Doktora danışmanlığının kalitesi büyük ölçüde değişebilir: bazı öğrenciler mükemmel bir rehberlik alabilirken, diğerleri zamanında geri bildirim

Sosyoloji doktora öğrencilerinin karşılaştıkları zorluklar

Şekil 1.

eksikliği, danışmanlarıyla sınırlı etkileşim veya araştırmalarının ilerlemesini ve kalitesini etkileyebilecek araştırma ilgi alanlarının uyumsuzluğu gibi sorunlarla karşılaşabilir.

Fas üniversitelerinde sosyoloji eğitimi alan doktora öğrencilerinin algıları, fakülte kalitesi, müfredat, öğretim deneyimleri ve istihdam edilebilirlik gibi çeşitli faktörlere bağlı olarak değişebilmektedir (bkz. Şekil 2).

Anket verilerimiz, sosyoloji öğrencileri arasında doktora programına kayıtlı olmakla ilgili olumsuz algılara işaret etmektedir. Yaklaşık %55'i derslerin ve müfredatın zayıf olduğunu belirtirken, yaklaşık %45'i istihdam edilebilirlik ve kariyer beklentilerinin zayıf olduğuna inanmaktadır. Ayrıca, yaklaşık %40'ı öğretim deneyimini çok zayıf bulurken, %43'ü de zayıf bulmaktadır. Öte yandan, katılımcıların %35'i öğretim üyesi kalitesini nispeten iyi bulurken, %25'i zayıf olarak değerlendirmektedir.

Genel olarak öğrencilerin çoğu, devletin bu konuda gösterdiği çabalara rağmen sosyoloji alanındaki doktora

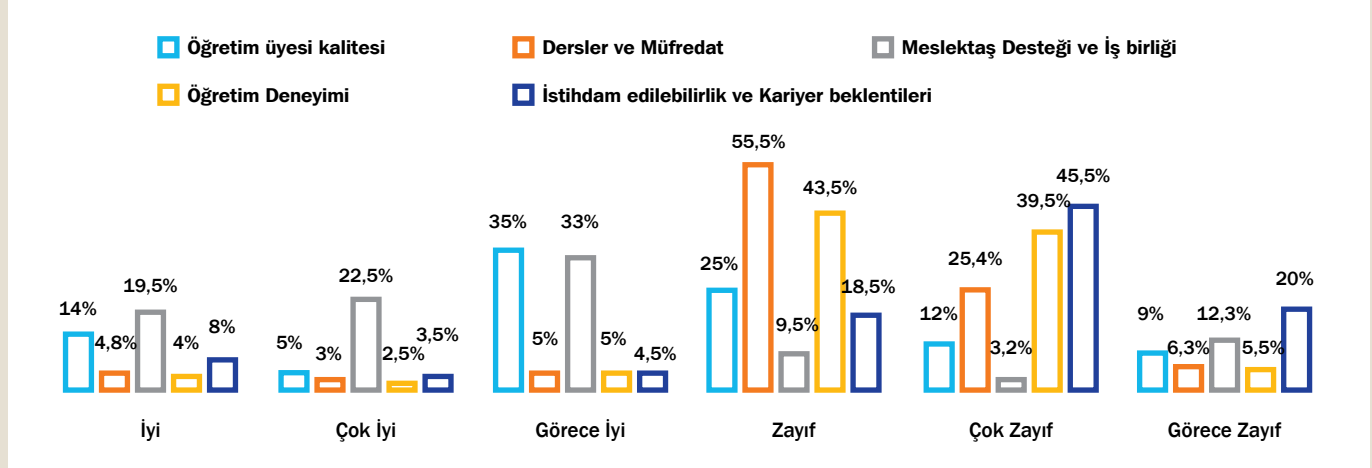
eğitiminden memnun değildir. Bakanlık tarafından tezler için yeni bir tüzük hazırlanması yoluyla benimsenen yeni reformun, bu programları öğrencilerin ve bir bütün olarak üniversitenin çıkarlarına hizmet edecek şekilde geliştirmesi beklenmektedir.

> Son notlar

Daha önce de belirtildiği gibi, Fas sosyolojisi önemli dönüşümler geçirmiş ve birçok zorlukla karşı karşıya kalmıştır. Arapça yazan sosyologlar ile Fransızca yazanlar arasında dilsel bir ayrım vardır ve bu da çekişmeli bir çalışma alanının ortaya çıkmasına neden olmuştur. İngilizce kullanımına açık olan ve temalar ile ilgi alanları arasındaki mevcut ikiliği aşmaya çalışan yeni bir sosyolog nesli ortaya çıkmaktadır. ■

Abdellatif Kidai'ye ulaşmak için <abdkidai@gmail.com>

Sosyoloji eğitimi alan doktora öğrencilerinin algıları

Şekil 2.

> Fas'ta Sosyoloji ve Genel Sosyoloji

Kawtar Lebdaoui, Sidi Mohamed Ben Abdellah Üniversitesi, Fas

Fotoğraf: Suzy Hazelwood, 2017, on Pexels.

Sömürge sonrası Fas'ın karşılaştığı zorluklardan biri de sosyolojinin sömürgecilikten arındırılması ve etnosentrik ideolojiden nasıl kurtulacağıdır. Bu makalenin amacı, sömürge dönemi ve genel sosyoloji ile ilişkili olarak Fas'ta sosyolojinin kimliğinin izini sürmek ve Fas'ta sosyolojinin Batılılaşması sorununu sorgulamaktır.

Sosyolojik benliğin inşasına doğru giden Fas sosyoloji tarihindeki belirleyici dönüm noktalarını değerlendirmek, Fas'ta sosyolojinin evrimi ile genel olarak sosyoloji arasındaki bağlaşım ve ayrışma dinamiklerini analiz etmemizi sağlar.

> Fas'ta Yeniden Düşünülmüş ve Sömürgesizleştirmiş Sosyoloji

Batı dünyasında sosyoloji ve antropolojinin yükselişi, sömürgeci hareketlere Yerli direnişini kontrol etmek için siyasi bir strateji sağlayarak bu hareketlerin anahtarı haline geldi. Bilimsel bilgi askeri olmayan bir güçtür; daha az maliyetlidir ve sömürgeleştirilenler üzerinde daha fazla kontrol sağlar. Dolayısıyla, sosyoloji bir yandan dünyayı değiştirmeyi amaçlarken, diğer yandan altta yatan ideolojik gerilimler tarafından yönlendirilir.

Tarihsel ve siyasi olarak Fas, üç farklı dönem boyunca sömürgecilikle yakından bağlantılıdır: sömürge öncesi Fas, 1912'den sonra sömürgeleştirilmiş Fas ve 1956'daki bağımsızlıktan bu yana Fas. Bu nedenle, Fas'ta bağımsızlık öncesi sosyolojinin ideolojik ve sömürgeci olarak nitelenmesi büyük bir epistemolojik dikkat gerektirmekte ve

Fas toplumunun sosyolojik kimliğinin sömürgesizleşmiş bir varlık olarak ortaya çıkışını açıklamamızı sağlamaktadır.

Fas'a ilişkin sömürge sosyolojisi literatürü oldukça geniştir. Yetkililer monografiler ve derinlemesine saha araştırmalarıyla çok değerli katkılarda bulunmuşlardır. Bu araştırmalar "Mission scientifique", "Section sociologique des Affaires indigènes" ve daha sonra "Institut des Hautes Études Marocaines" tarafından kurumsallaştırılmış ve sömürgeci ideolojiden kurtulmuş ulusal bir sosyoloji yaratmak amacıyla onlara epistemolojik olarak eleştirel bir şekilde geri dönen sonraki nesil sosyologlar için bir "referans" küliyatı üretmiştir.

Sömürgeci geçmişinden kurtulma arzusuyla yanıp tutuşan sosyoloji, ampirik ve metodolojik inceliklere yönelmiştir. [Simgesel sosyolojik bir figür olan Paul Pascon](#), bunun kanıtıdır. Toplumu anlamak ve dönüştürmek için eylem araştırmasını tercih eden Pascon, Fas toplumunun sosyolojisini 1970'lerde geniş yankı uyandıran Marksizm ile ayrıştıran kavramsal bir yaratıcılık sergilemiştir. Pascon, "bileşik toplum" kavramı aracılığıyla, çeşitli üretim biçimlerinin (aşiretçilik, kapitalizm, vb.) aralarındaki sınır çizgileri zorunlu olarak kesin olmaksızın nasıl bir arada var olabileceğini göstermiştir.

Ortaya çıkan sosyoloji, kamu eylemleri ve uluslararası kuruluşlardan gelen fonlarla tanımlanıyordu. Sonuç olarak, genellikle kırsal çalışmalar ve kadın çalışmaları hakim oldu. Kurucular, Marksizm'de somutlaşan bütüncül bir bakış açısını tercih ederken, daha sonraki nesil araştırmacılar daha sektör temelli araştırmalara yönelmiştir.

>>

Sömürgecilikten arındırılmış sosyoloji, sömürgeci bilgi ve ideolojilerinden bir kaçış hattı inşa eden öncülerle ortaya çıktı. Kimlik arayışında karşılaşılan zorluk, “sosyal biz ”i (nous social) yeniden düşünmek ve Fas toplumu hakkındaki bilgi nişlerini yeniden inşa etmektir.

> “Sosyal biz”in bilimsel olarak ele geçirilmesi

Bağımsız Fas’taki sosyoloji öncülerinin misyonu, dünyanın emekçi sınıflar yararına dönüşümünü katalize etmektir. Sömürgecilikle arasına mesafe koyan ve sömürülenler adına siyasi faaliyet gösteren bir sosyoloji için kampanya yürüttüler.

Ulusal sosyoloji toplumsal taleple ilgilenirken, antropoloji, toplumu anlama arayışına sadık kalmıştır. Bağımsızlık sonrası antropoloji literatürü kendini, sömürge muadilini revize etmeye adanmıştır. Yeni dini ve siyasi araştırma alanlarına erişmek için yola çıkmış ve bunu “sosyal biz ”i bilimsel olarak ele geçirmek amacıyla yapmıştır.

Eleştirel inceleme ve sömürgeleştirme, sömürge edebiyatının mirasını silip atmak anlamına gelmez. Her ne kadar Avrupa merkezci olsa da bu literatür, insanlar, sosyal ilişkiler, kabile dinamikleri, siyasi güç ve benzeri konularda çok değerli ampirik arşivler sunmaktadır.

Fas’ta antropolojinin bilimsel inşasının bir başka düzeyinde, Batılı ama aynı zamanda sömürgeci antropolog ile yerel antropolog arasındaki epistemolojik uçurumun farkında olmak, ikincisinin Fas kültürüne mutlaka daha aşina olduğu anlamına gelmemektedir.

Elbette her iki durumda da yabancılaşma hissi aynı değildir. Batılı ya da sömürgeci antropolog söz konusu olduğunda, aradaki boşluk ontolojiktir; sömürgeci ideolojiye ve sömürgeleştirilenlerin “vahşi”, “ilkel”, “az gelişmiş” vb. olarak tasavvur edilmesine olan saplantıdan kaynaklanır. Buna karşılık, yerel araştırmacı için aradaki boşluk epistemolojiktir ve toplumu dönüştürmek için geçerli olan yerel bilimsel bilgi üretme arzusundan kaynaklanır.

Doxa’dan ve dolaysız kanıtlardan kaçmak için yerel antropolog ve sosyolog Alfred Schütz’ün “[tanıdık olanın yabancılığını](#)” benimser. Yerel ve sömürgeci antropologların araştırma nesnesi olan toplulukla ilişkilerine dair bu düşüncüsellik, sömürge literatürü karşısında pozitif bir epistemolojik ötekilik üretecektir. Sonuç olarak, Fas toplumunun bilimsel bir sosyolojisinin yeniden inşası, sömürge ile sömürgeleştirilmiş arasındaki bu diyalektik ilişkiyi araştırmaya devam ettiği sürece, iki literatür arasındaki sınırlar gözenekli kalacaktır.

> Batısızlaştırılmış bir perspektife sahip bir sosyoloji için

Ulusal sosyoloji, sömürgeci düşünceden epistemolojik kopuşuna rağmen ona karşı olumlu bir ötekiliği sürdürür-

ken, genel sosyolojiden kopuk değildir. Genel sosyoloji gibi, Fas sosyolojisi de kavramları genelleştirebilen ve toplumsal yaşam hakkında yasalar oluşturabilen, toplumsalın normatif bilimi olarak kalmıştır. Fakat hangi anlamda sadece Batısızlaştırılmış bilgi üretimi yoluyla özgürleştirilebilir?

Sömürgecilikten sömürgeleştirilmeye geçiş, “dünyayı dönüştürme”ye dair sosyolojik paradigmanın vatandaşlar lehine seferber edilmesi ve “içeriden bakma”ya dair antropolojik paradigmanın harekete geçirilmesi ile desteklenmiştir. “Kendimiz tarafından tasarlanan sosyal biz”in inşası ve bunun sonucunda Fas toplumunun sosyolojisinin özgürleşmesi, metodolojik ve teorik yenilik ya da derin ontolojik ve epistemolojik düşünümSELLİK olmadan başılamamıştır.

Yine de bilginin Batısızlaşmasının epistemolojik söylemi, yerel sosyoloji ile Batılı olduğu ölçüde küreselin yerel üzerindeki hegemonyasını temsil eden genel sosyoloji arasındaki ilişkiyi sorgulamaktadır.

Gerçekten de, Batısızlaştırma mücadelesi, Küresel Güney’in diğer ülkelerinde olduğu gibi Fas’ta da sosyolojinin Batılı olmayan, hegemonya karşıtı bir perspektif benimsemesi gerektiği anlamına gelmektedir. Sosyolojiyi Batısızlaştırmak, sadece sömürgeleştirilmekten değil, aynı zamanda tahakküm altına alınmaktan ve aşağılanmaktan da vazgeçmek anlamına gelir.

Toplumsal olanın çokluğu, ancak egemen “küresel” çeşitliliğe alternatif olarak yeni, güvenilir yerel bilginin ortaya çıkmasına yol açabilir. Fas’taki ampirik arazi verimli olduğu sürece, tarihsel, siyasi ve sosyo-kültürel tekillikler dikkate alan yerel bir sosyolojinin inşası, yabancılaşmadan kurtulmasına ve Batı hegemonyasıyla çelişen yerel bir bilişsel alan üretmesine yardımcı olabilir. Bu, izolasyon anlamına gelmez, daha ziyade “yerel” ve “küresel” arasında bir karşılıklı bilişin detaylandırılması ve iki ölçek arasında yeni bir ilişkiye enerji verebilecek bir sosyolojinin kurulması anlamına gelir.

Sonuç olarak, sosyolojinin doğuşu sadece kurucularına ve ilk öncülerine dayanmaz; toplumların evrimine ve özellikle Küresel Güney’deki ilgili epistemolojik tartışmalara uygun hale getirilmek için sürekli olarak yeniden üretilir ve yeniden keşfedilir. Bu nedenle Fas toplumunun sosyolojisinin kendi kimliğini oluşturması, kavram ve teorileri yersizyurtsuzlaştırması, paradigmaları kendine mal etmesi ve evrensel ve medeniyetler arası yaratıcı bilgi birikimine katkıda bulunabilecek ulusötesi bir sosyolojik niş kurması gerekmektedir. ■

Kawtar Lebdaoui’ye ulaşmak için <kawtar.lebdaoui@gmail.com>

> Açıklık ve Kapsayıcılığın Tartışmalı Alanı

Fernanda Beigel, CONICET and Bilgi Dolaşımı Çalışmaları Merkezi, Ulusal Cuyo Üniversitesi, Arjantin

Grafik: Jacek Kita, 2018, on iStock.

2 020 ve 2021 yılları boyunca, Kasım 2021’de 41. UNESCO Konferansında onaylanan Açık Bilim taslak projesine ilişkin Tavsiye Kararını hazırlayan [UNESCO Danışma Komitesinin](#) başkanlığını yapma onurunu yaşadım. Komitenin bir parçası olan ve dünyanın farklı bölgelerini temsil eden 30 uzmanla yaptığımız tartışmalar, kısa sürede bize dünyanın ekonomik, teknolojik, akademik ve sosyal eşitsizlikleri bağlamında açıklık fikrinin karmaşıklığını gösterdi. Dijital altyapının asimetrik gelişimi göz önünde bulundurulduğunda, bilimsel açıklığın zorlukları yalnızca Küresel Kuzey’den Küresel Güney’e değil, aynı zamanda Batı’dan Doğu’ya, her bölgenin kendi içinde ve hatta bir ülke ve onun iç yapısal heterojenliği içinde önemli ölçüde değişiklik göstermektedir.

Tavsiye Kararı hazırlandığı sırada Açık Bilimin en gelişmiş boyutu, bilimsel yayınlara açık erişimdi. Bu konuya yönelik kamuoyu ilgisi, COVID-19 salgını ile artmış görünüyordu. Budapeşte Açık Erişim Girişimi’nden ([BOAI](#)) bu yana geçen 20 yıllık süreyi değerlendiren çeşitli çalışmalarda belirtildiği üzere, açık erişim asil bir niyet olarak doğmuş ancak kusurlu bir gerçeklik olarak gelişmiştir. Akademik yayıncılık sektöründeki çıkar çevreleri, özellikle de çok saygın (örneğin etki faktörleri 10-20’nin üzerinde olan) dergilerin yayıncıları, maliyetli olmasına rağmen aboneliklerinin sürmesi ve makale gönderimlerinin yayın kapasitelerinin çok üzerinde hızla devam etmesi nedeniyle finansman kaynaklarını hibrit bir modele dönüştürmek için büyük bir teşvike sahipti. Açık Erişim’de doğan bilimsel dergilerin dinamik biçimde sürük-

lenişi veya mega dergilerin makale işlem ücretleri (APC) için giderek daha yüksek ödemeler talep etmesi, Açık Erişim hareketinin kazanımlarını gölgede bıraktı.

Bu bağlamda, bu zengin entelektüel tartışmayı paylaşan tüm uzmanların temel kaygılarından biri, çeşitliliği ve kültürlerarasılığı teşvik ederken bilimsel açıklığın nasıl genişletileceğidir. Yakın zamanda Berlin’deki STI Konferansında sunduğum kavramsal tartışmayı, kapsayıcı, açık bilime doğru ne kadar ilerlediğimizi veya dışlamanın oyunu kazanıp kazanmadığını değerlendirmek için yaptığım bir dizi eşleme için çerçeve olarak tanıtacağım.

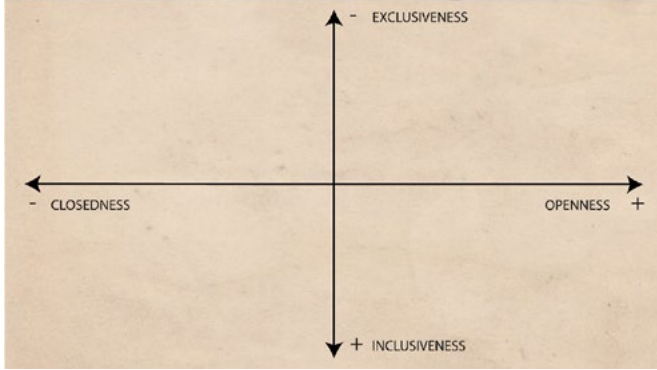
> Kapsayıcı açıklık ve dışlayıcı kapalılık arasındaki gerilimler

Açık bilime doğru küresel ölçekte çatışmalı bir şekilde bir arada var olan farklı yollar var. Bunlar arasındaki gerilim sadece açıklık/kapalılık dereceleri tarafından belirlenmez, aynı zamanda kapsayıcılık/dışlayıcılık kutuplarıyla da ilişkilidir. Şekil 1, Bourdieu’nün belirli bir alanın özelliklerini tanımlama biçimine benzer şekilde düzenlenen bu çatışma alanındaki farklı kombinasyonları göstermektedir. Sağda açıklığın özelliklerini, solda ise kapalılığın özelliklerini görebiliriz. Ancak, dikey eksenle birleştirildiğinde ve eksenlerin birbirini kestiği merkezden daha pratik bir şekilde okunduğunda, dört çeyrek görüyoruz. Üst çeyreklerde ticari aktörler ya da küresel akademik sistemin geleneksel asimetrikleri tarafından yönlendirilen dışlayıcılık yer almaktadır. Alt

>>

çeyreklerde ise, tam aksine, yüksek derecede kapsayıcılık dolaşmakta ancak egemenlik sorunları veya madun grupların ihtiyaç duyduğu koruma nedeniyle açıklığa farklı sınırlamalar getirilmektedir.

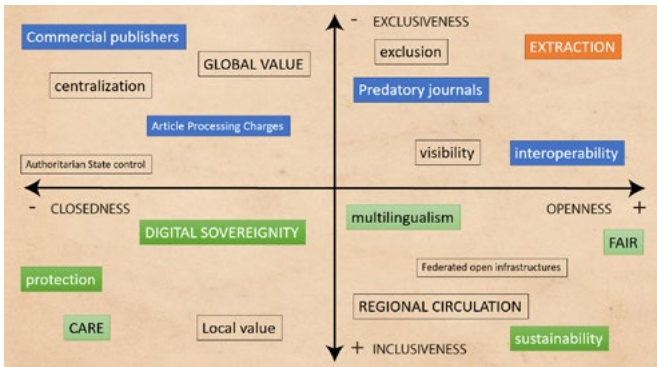
Kapsayıcılık ve açıklık eksen

Şekil 1.

Çeyrekler halinde analiz edildiğinde alan, zıt kutuplara göre düzenlenmiştir; ilk olarak, Scopus-Clarivate yayıncılık platformlarından oluşan ve kümelenmeye hakim olan büyük ticari yayıncıların başını çektiği dışlayıcı-kapalılık öne çıkmaktadır. Akademik hizmetlerin giderek yoğunlaşması ve akademik camianın güvenilirliğinin önemli bir kısmını hala kontrol ediyor olmaları, bu sektörü araştırma değerlendirmesi için küresel değer açısından baskın hale getirmektedir. Bu nedenle bu küresel veri tabanlarının yapısal önyargısı, yüksek etkili dergiler dışında ve İngilizce dışındaki dillerde yayınlanan bilimsel sonuçların büyük bir kısmının dışlanmasını derinleştirmekte ve bibliyo-çeşitliliği bir kenara itmektedir. Kapsayıcılığın aksine, bu ticari yayıncıların (tanımı gereği) kısıt ve istisnai olan küresel mükemmellik değerine erişimi garanti edebilecek özel mal ve hizmetler sunmaları gerekmektedir. Sağ üst çeyrek, birlikte çalışabilirlik ve diğer FAIR ilkeleri (bulunabilirlik, erişilebilirlik ve yeniden kullanılabilirlik) gibi açıklığın temel koşullarına göre düzenlenmiştir. Ancak, açık erişim dergilerinin yayıncılık maliyetlerini Oku ve Yayınla anlaşmalarını karşılayamayan kurumlara bağlı bireysel yazarlara aktardığı “altın” iş modeli çerçevesinde ciddi bir dışlanmaya yol açmaktadır.

Kapsayıcılık ve açıklık alanı

Şekil 2.

Şekil 1 ve 2'de sağ alt çeyrekte temsil edilen kapsayıcı açıklık, dışlayıcı kapalılığın karşıtıdır. Açık Erişimdeki bu patikanın ana itici güçleri, pek çok dilde nitelikli dergiler için koşulları oluşturan Latindex, SciELO, Redalyc, Biblat ve AJOL gibi bölgesel yayıncılık platformları ve portalları olmuştur. Akademik dünyadaki yerleşik hiyerarşilerin bu dergilere çok az değer verdiği düşünüldüğünde, kapsayıcı açık bilim daha az görünür olabilmekte ve bölgesel dolaşım olarak öne çıkabilmektedir. Buna rağmen, kültürlerarasılığı korumak ve insanın bilim hakkını teşvik etmek için kritik bir çabayı temsil etmektedir.

Sol alt çeyrekte, kapsayıcı kapalılığı görüyoruz: çoğunlukla yerel olarak değer verilen, sınırlı bir bilgi dolaşımını içeren bir kutup. Burada indekslenmemiş dergilerde yayınlanan bilimsel çıktılar, bilimsel bilginin yönetimine yönelik çok sayıda girişim ve kalıcı tanımlayıcılar olmadan oluşturulan dijital platformlar ve benzeri pek çok deneyim görebiliriz. UNESCO Açık Bilim Danışma Komitesi'nde yapılan tartışmalarda, madun toplulukların, yerli bilginin veya eşitsiz güç ilişkileri altında çıkarıma tabi tutulan bilimsel bilginin korunması ihtiyacı açısından açıklığın riskleri tartışıldı: *mümkün olan her şeyi açmak ve sadece gerekli olanı kapatmak* tartışmanın temelini oluşturdu. Ancak, bu sadece korumak için değil, aynı zamanda yerli grupların kendi yerel bilgilerinin özerk yönetim haklarına saygı duymak için de kritik önem taşıyordu. [CARE ilkeleri](#) bu gerilimin ortasında doğdu ve bugün kapsayıcı açıklığa geçiş için temel rehberlerden birini temsil ediyor: Kolektif fayda, Kontrol otoritesi, Sorumluluk ve Etik.

Kapalılık, madun grupları veya potansiyel olarak çıkarıcı bilimsel bilgileri koruma ihtiyacından kaynaklanabilir ve devlet hükümetleri tarafından dijital egemenliği savunmak için kullanılabilir. Demokratik bir perspektiften bakıldığında, hükümetlerin bilgi ekonomisinde vatandaşların kişisel verilerini ve işletmelerin ekonomik çıkarlarını korumaları gerekebilir. Buna karşılık, otoriter bir rejimde bu kavram, akademik özgürlüğü sınırlamak ve vatandaşlar üzerinde sosyal kontrol uygulamak için benimsenmiştir.

Görebildiğimiz gibi, kapsayıcı açık bilimin geliştirilmesinde mevcut olan gerilimler yalnızca ulusal açık bilim politikaları, eşit olmayan maddi kaynaklar veya ticari çıkarlar etrafında dönmüyor. Veri yönetimi, dijital platformların entegrasyonuna ilişkin tartışmalı küresel projelerde kilit bir rol oynamaktadır. Merkezi açık altyapıların faydaları veya dezavantajları etrafında derin tartışmalar yapılırken, federe altyapılar fikrinden daha kapsayıcı ve demokratik bir yol ortaya çıkıyor gibi görünmektedir.

> Kapsayıcılık ve dışlayıcılık dinamiklerindeki paydaşlar

Kapsayıcı açıklığa giden her yol, biri maddi kaynaklara diğeri de bilimsel uygulamada söz konusu olan sembolik sermayeye bağlı iki yapısal engeli aşmak zorundadır. İlk engel, dijital uçurumun yarattığı küresel eşitsizlikler ve açıklığın, görünürlük ve tanınma için vazgeçilmez altyapı-

>>

lardan yoksun, hegemonik olmayan araştırma toplulukları için yarattığı dışlanma risklerinden oluşmaktadır. İkincisi ise akademik yayıncılığın ve bilimsel bilginin ticarileşmesi ile ticarileşmemesi arasında giderek artan mücadelelerden kaynaklanmaktadır. Bilim insanları arasındaki tanınma ve farklılaşmanın ticari yayıncılar tarafından tasarlanan bir mükemmellik rejimi altında inşa edildiği göz önüne alındığında, bu çatışmalar, “elmas” ve “altın” rota geriliminin ötesine geçmektedir. Buna göre, gerçek bir değişimin uygulanabilirliği, nihayetinde asimetriklerin çok nedenli faktörlerle ele alınmasıyla bağlantılıdır.

Latin Amerika, topluluk tarafından yönetilen ve ortak bir fayda olarak bilim ilkesiyle hareket eden elmas dergileriyle, alternatif bir açık erişim yayıncılık devresini temsil etmektedir. Bununla birlikte, “ana akım” devre, hala uluslararasılaşmış araştırmacıların yüksek etkili dergilerin performatif etkilerine olan inancına sahiptir. Bu da tanınırlıklarını kaybetme riskini göze alarak dolaşım yollarını değiştirmelerini engellemektedir. SciELO, Redalyc ve Latindex görünür-lüklerini ve etkilerini artırmak için büyük çaba sarf ederken, devlet kurumları ve kamu kuruluşları da bu bölgesel döngüyü sürdürmektedir. Ancak, aynı kuruluşlar tarafından tanımlanan akademik değerlendirme bu dergileri değersizleştirmekte, bu da hala çözülmemiş bir yabancılaşma biçimine yol açmaktadır.

Kapsayıcılık, kapalı ekosistemler altında karlı malları yoğunlaştırmak ve altyapıları merkezileştirmek isteyen oligopol ticari paydaşların yönlendirdiği kuvvetli dışlayıcılık güçleriyle karşı karşıyadır. Şekil 3, sol üst kadranda bu tür şirketlerin bazı örneklerini göstermektedir. Bu arada, sağ üst kadranda, OpenAlex gibi FAIR ilkelerine uyan tamamen açık altyapılar görünürlüğü garanti etmekte, ancak DOI, ORCID veya diğerleri gibi kalıcı tanımlayıcıların (PID’ler) kullanılabilirliği ile kapsayıcılık açısından sınırlıdır.

Bu tartışmalı alanın alt çeyreklerinde, kapsayıcılığın, çok dillilik ve bilimin kültürlerarasılığı ile son derece bağlantılı olduğu fikrinin güçlendiğini görebiliriz. Bununla birlikte, bazı kapsayıcı yayıncılık platformları, hizmetlerinde dizinlenen belgeler düzeyinde meta verilerin kullanılabilirliği konusunda sınırlamalara sahiptir ve PID'lerin eksikliği de bu nitelikli dizinlenmiş üretimin görünürlüğünü azaltmaktadır. CARE ilkelerine tam uyum, madun grupların yüksek düzeyde kapsayıcılığı ve yerli bilginin korunmasına doğru ilerlerken, özerk yönetim sınırsız açıklıkla çatışabilir. Dijital egemenlik, kendi adına, belirli derecelerde kapalılık anlamına gelebilir.

Çatışmalı alan içinde ticari paydaşların ve pratiklerin konumlanması

| Şekil 3.

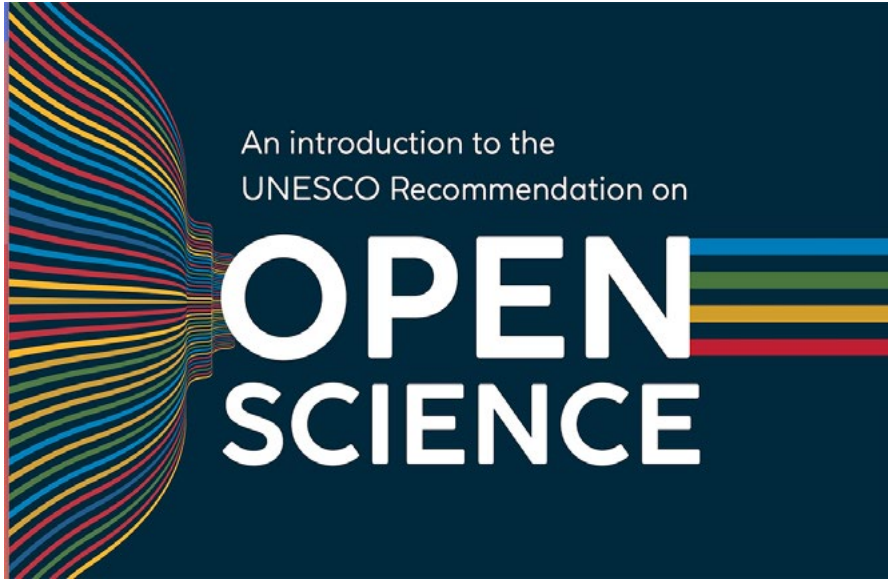
Sağ alt çeyrek, kapsayıcı açıklığın en iyi örneklerini bir araya getirmektedir. Latin Amerika yayın platformları ve veri havuzları, eşitlikçi bir araştırma sistemine giden yolda ilgili paydaşlardır. Temel güçleri, bilimin ortak bir fayda olarak tanımlanması konusunda genel bir mutabakat çerçevesinde hükümetlerin altyapıya yaptıkları kamu yatırımlarında yatmaktadır. Bu bölge, ticari olmayan bir yayıncılık ekosisteminde bir arada var olan bilimsel bilgi sistemlerine yönelik farklı bilimsel politikalar ve yönetim yaklaşımına sahip heterojen bir bölgedir. LA Referencia gibi federe altyapılardaki ilgili deneyim ve yerel teknolojisi, kapsayıcı açık bilime doğru adil bir geçişte bölgeye kritik bir rol vermektedir.

Mega dergilerin genişlemesinin ve belirli bir akademik topluluk ile bir derginin belirli bir kitlesi arasındaki orijinal etkileşimi bulanıklaştıran hızlı hakem değerlendirmesi taahhüdünün arkasında ciddi bir değişim meydana gelirken, bu kavramsal ve pratik gerilimler var olmaktadır. Editöryal yönetimin homojenleşmesi ve otomasyonu, editörleri akademik kararlara öncülük etmekten uzaklaştırmaktadır. Ticari açık erişimin yaygın etkilerinden potansiyel bir meşruiyet krizi ortaya çıkıyor gibi görünmektedir. Bu da bizi potansiyel bir fırsatla karşı karşıya getirmektedir. Köklü bir değişimin ancak araştırma değerlendirme sistemlerinde bağlamsallaştırılmış ve “konumlandırılmış” reformlar dahilinde “mükemmellik” kavramının derin bir eleştirisi ile mümkün olabileceğine inanıyorum. Aslında kapsayıcı bir açıklık arayışı, kültürlerarası bir ortak fayda olarak bilimin çok dilli ufkuyla çerçevelenen yeni araştırma kalitesi tanımlarını gerektirmektedir. ■

Fernanda Beigel'a ulaşmak için <fernandabeigel@gmail.com>

> Açık Bilimin Diyalektikleri: UNESCO Tavsiye Kararının Üzerinden Üç Yıl Geçti

Eunjung Shin, Bilim ve Teknoloji Politikaları Enstitüsü (STEPI), Güney Kore
ve **Jae-Mahn Shim**, Kore Üniversitesi, Güney Kore

| Grafik: UNESCO, 2022.

21

> “Açık bilim” ve Mertoncu ideal

Yirminci yüzyılın sosyoloğu Robert Merton’un, ideal bilim uygulamaları ve iletişimine yönelik normları aracılığıyla günümüzde “açık bilim” olarak adlandırılan ortaya koyduğu söylenebilir. Merton, bilimin, ortaya koyduğu (nesnellik) ve inşa ettiği (serbest erişim) şeylerde evrensel olması gerektiğini öngörmüştür. Mertoncu bu evrensellik normu aracılığıyla bilim topluluğu, tek tek bilim insanların kimliklerinden, bölgesel farklılıklarından ve sosyo-politik koşullarından bağımsız olarak, kolektif olarak keşfedilen gerçekleri açıkça tartışarak ve doğrulayarak evrensel bilginin peşinden gitmeye teşvik edilmektedir. Merton’ın kavramsal kuruculuğundan bu yana on yıllardır dünya bilim camiasında hayal edilen, tartışılan ve gözlemlenen açık bilimin pratik normları, onun kural koyucu normlarından önemli ölçüde ayrılıyor gibi görünmektedir.

Araştırmacılar, son yıllarda [bilim camiasında giderek yoğunlaşan bir ticarileşme ve meslek için rekabet](#) yaşamıştır.

Bu eğilim sonuçta bireysel araştırmacıları, fikirlerini ve bulgularını daha geniş bir topluluktaki meslektaşlarıyla paylaşmak yerine kapalı çevrelerde tutmaya sevk etmiştir. Buna karşın, dijital teknolojiler ve internet erişimindeki ilerlemeler, bilimsel yayınların ve araştırma materyallerinin kamuya açılmasını ve ilgili paydaşlara zamanında ve etkin bir şekilde erişilebilir olmasını sağlamıştır. Böylece [Karl Polanyi](#)’nin önerdiği gibi çifte hareketle kuşatılan bilim insanları ve yerel, ulusal ve bölgesel bilim toplulukları, heterojen pratik açık bilim normları setlerine tanıklık etmektedir. Merton’un başlattığı açık bilim ideali bozulmadan kalırken, açık bilim gerçekliği sadece tarihsel olarak değil, zorunlu olarak da farklı fikir ve uygulamalarla yüklü çoksesli, diyalektik bir gelişme ve inşa sürecidir.

Açık bilimin bu çok katmanlı diyalektiğine yanıt veren UNESCO, bir araya getirici gücünü harekete geçirerek 193 üyesi arasında küresel diyaloglar başlatmış ve nihayet [2021 yılında Açık Bilim Tavsiye Kararı](#)’nı yayınlamıştır. Tavsiye Kararı, çok ihtiyaç duyulan bir çaba olarak evrensellliği ve yerel/bölgesel farklılıkları haklı olarak destekle-

>>

mehtedir. Bir yandan, açık bilimin ve bilimi mümkün kılan evrensel değerlerin küresel olarak tanınmasını yeniden teyit etmektedir Bilimsel topluluklar içinde ve ötesinde açık bilimi yeniden canlandırmak için kolektif küresel çabalar için çağrıda bulunmaktadır. Öte yandan UNESCO'nun Tavsiye Kararı, açık bilimi uygularken kaçınılmaz olan farklılıklara ışık tutmakta ve çok kültürlü ve çok dilli bilgi sistemlerini savunmaktadır. Küresel toplumun Mertoncu evrenselciliğe bağlılığını sürdürmesi bir şeydir. Evrenselciliğin ilerletilmesi söz konusu olduğunda çeşitliliğin önemini ve dünya çapındaki yerelliklerin değerini kabul etmek ve savunmak başka bir şeydir.

> Güney Kore'deki Gelişmeler

UNESCO Tavsiye Kararının kabul edilmesinden bu yana üç yıl geçti. Bu süre zarfında, Güney Kore'de (resmi adıyla Kore Cumhuriyeti) açık bilimin özelliklerini detaylandırmayı amaçlayan aşağıdaki eylemleri tespit edebiliriz. Bütünleşik bir ulusal açık bilim politikası veya planı oluşturmuş ülkelerin aksine, Güney Kore şu anda açık bilim uygulamalarının tüm yönlerini kapsayan kapsamlı bir çerçeveye sahip değildir. Bununla birlikte, son on yılda küresel açık bilim gündemi belirleme süreciyle birlikte en az dört farklı hareket meydana gelmiştir.

İlk olarak, devlet finansman kurumları, kamu tarafından finanse edilen araştırma çıktılarına erişimi ve bu çıktıların kullanımını artırmak için kamu politikası tedbirlerini teşvik etmiştir. Bu, kamunun kamu yatırımlarından faydalanması gerektiği şeklindeki basit mantığa dayanmaktadır. Özellikle COVID-19 salgını, kamu sektörünün halk sağlığı acil durumlarıyla mücadele etmek ve kamu mallarını korumak için araştırma verilerini paylaşmaya yönelik proaktif çabalarını hızlandırmıştır. Koşulsuz COVID-19 veri paylaşımı artık uygulamada olmasa da kamu tarafından finanse edilen araştırma çıktılarına uygulanan kamu erişim politikaları yürürlükte kalmaya devam etmektedir.

İkinci olarak, araştırma verilerinin yönetimi ve paylaşımı, veri odaklı araştırmaların veya yapay zeka (AI) destekli araştırmaların büyümesiyle kolaylaştırılmıştır. Özel şirketler, Kore hükümeti ve kamu kurumları, AI teknolojileri için veri ve kaynaklara yatırım yapmıştır. Hem kamu hem de özel sektörde tüm bilimsel disiplinler için hizmet sağlayan genel veri platformları ortaya çıkmıştır. Buna ek olarak, (biyolojik araştırma, malzeme bilimi, ekoloji, yer bilimi, yüksek enerji fiziği, halk sağlığı araştırmaları vb. alanlarda) alana özgü veri merkezleri ve kurumsal veri havuzlarının sayısı artmış ve disipline özgü veya kurum merkezli kuralları ve standartları geliştirilmiştir.

Üçüncü olarak, akademik kurumlar ve kütüphaneler, açık erişimli yayıncılığın gelişen küresel ortamına sürekli olarak uyum sağlamıştır. Dünya genelinde ve Güney Kore'de daha fazla araştırmacı makalelerini uluslararası açık erişimli dergiler aracılığıyla yayınladıkça, yerel kütüphaneler üzerinde uyum sağlamaları için daha fazla baskı oluşmaktadır.

Mevcut uluslararası dergi abonelik modellerini yeniden gözden geçirmeleri ve mevcut abonelik maliyetleri ile açık erişim yayıncılık ücretlerini dengelemek için alternatif yollar (örneğin, dönüştürücü anlaşmalar) araştırmaları istenmektedir. Açık bir şekilde ticari çıkarların hakimiyetindeki "yağmacı" dergiler ve konferanslar, açık erişim yayıncılığını ilerletmenin önündeki bir başka zorluk haline gelmiştir. Akademik yayıncılık endüstrisi inkar edilemez bir şekilde değişim geçirmekte ve akademik toplulukları yeniden uyum sağlamaya teşvik etmektedir. Ancak, bu geçişlerle ilgili mevcut bilgiler ve potansiyel riskler akademik disiplinler, sektörler ve bölgeler arasında farklılık göstermekte ve farklı yayıncılık davranışlarına yol açmaktadır.

Dördüncü olarak, yurttış bilim insanları, yerel topluluklar ve meslekten olmayan kişiler, bilimsel sürecin ayrılmaz katılımcıları haline gelmiştir. Onların katılımı ve katkıları özellikle ekoloji, astronomi ve halk sağlığı araştırmalarında öne çıkmaktadır. Yeni ortaya çıkan bilim aktörlerinin getirdiği yeni bakış açıları ve ilgi alanları, bilgi gelişiminde yeni yörüngelere yol açmaktadır. Aynı zamanda, bu yörüngeler kaçınılmaz olarak heterojenlikler arasında gerilimlere yol açmaktadır. Yerel bağlamlara gömülü endojen bilgiyi koruma eğilimi, bu bilginin kodlanması ve yerel bağlamların dışına çıkarılarak daha geniş kitlelere yayılması yönündeki çağrılarla sorgulanmaktadır. Benzer şekilde, araştırılanların benzersiz kimliklerini korumaya yönelik yerleşik norm, araştırma amacıyla istisnalar yapılmasına yönelik taleplerle karşı karşıya gelmektedir.

> Açık bilimin diyalektikleri

Bilgi sosyolojisindeki fenomenolojik bilgelik, herhangi bir şeyin gerçek ve var olması için ideal bir temsile sahip olmasını ve genellikle birbirinden kopuk olan somut türler ve heterojenliklerin diyalektiği içinde inşa edilmesini tavsiye eder. Bu makale, aynı ruhla, açık bilimin Kore diyalektiğindeki birkaç farklı gelişmeyi kısaca ele almaktadır. Bu haliyle, her biri belirli bağlamlar içine hapsolmuş, birbirinden kopuk hareketlerdir. Önümüzdeki yıllarda neye dönüşeceklerini sadece tarihsel gözlemciler görebilecektir. İzledikleri yola bağlı olarak, Robert Merton'ın prototipik açık bilim ideali somutlaşacak ve gerçek olacaktır. Tüm bu yol boyunca, açık bilimin tüm bu ayrıntılarıyla bize doğru geldiğinden emin olabiliriz. İnsanları sadece Güney Kore gibi ülkelerdeki mevcut ve gelecekteki gelişmelere daha yakından bakmaya teşvik ediyoruz. UNESCO'nun 2025 yılı için planlanan ulusal raporlama süreçleri, her ülkeden açık bilimin canlı diyalektiğini sunmak için değerli bir platform olacaktır. Bunun da ötesinde, açık bilimin ortaya çıkmakta olan küresel diyalektiğini tam olarak anlamak ve karşı karşıya olduğumuz belirli görevleri ortaya çıkarmak için bu diyalektiklere dair derinlemesine sosyal bilim incelemeleri gerekecektir. ■

Eunjung Shin'e ulaşmak için <ejshin@stepi.re.kr>

> Bilimi Ticarileştirmekten Vazgeçmek: Bir Ütopya mı?

Ana María Cetto, Meksika Ulusal Özerk Üniversitesi, Meksika

Fotoğraf: Freepik'ten imgeler üzerine fotomontaj.

Mirrowski ve Sent'in de belirttiği gibi, "[bilim-in ticarileşmesi](#)" basit bir tanıma meydan okuyan heterojen bir olgudur. Bu da onunla ilgili birçok çağdaş tartışmayı tatmin edici olmaktan uzaklaştırır. Bu talihsiz durum, öncelikle bilim-in, yerleşik bir bilgi bütünü olarak bilim ya da bir kurum olarak bilimden, bir süreç olarak bilime ya da bu sürecin ürünü olarak bilime kadar uzanan tanımından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, bu makalenin başlığıyla ortaya atılan sorunun birçok boyutu vardır ve çok yönlü bir yaklaşıma elverişlidir. Burada sunulan, kaçınılmaz olarak kısmi ve eksik olan yaklaşım, ortak bir konu olarak ticarileştirmeye odaklanmaktadır.

> Tarihsel bir bakış

Tarihi kayıtlar, ticaretin, bilgi üretimi, kullanımı ve yayılmasında önemli bir itici güç olduğunu, hatta bilimin bu şekilde algılanmasından veya adlandırılmasından önce bile böyle olduğunu göstermektedir. Özellikle, bir Avrupa inşası olarak bilimin gelişimi, denizcilik, sömürgecilik ya da fetih yoluyla uzak bölgelerden gelen bilgidен büyük ölçüde yararlanmıştır. Bağlamından koparıldıktan sonra bu bilgi bilimsel külliyyatın bir parçası ve daha da önemlisi ekonomik kazanç kaynağı haline gelmiştir. Tropikal Güney'den gelen baharat, şifalı bitkiler ve diğer doğal ürünlerin ticareti, yüzyıllar boyunca Avrupa'nın ekonomik gücüne önemli ölçüde katkıda bulunmuştur.

>>

Tarihi kayıtlar aynı zamanda bilginin yüzyıllar boyunca dünya çapında üretildiğini ve paylaşıldığını göstermektedir. İlk olarak 1563 yılında Goa'da yayınlanan Asya meyve ve bitkilerinin tıbbi kullanımı üzerine kapsamlı çalışmasıyla ünlenen Portekizli Yahudi hekim Garcia da Orta'nın kurduğu bilgi ağı ilişkileri buna bir örnektir. Gerçekten de Garcia da Orta'nın Hintli, Arap, İranlı ve Türk saray hekimleriyle ve Çin, Endonezya ve Doğu Afrika kıyılarına yelken açan gezginlerle kurduğu bağlantılar büyük bir bilgi kaynağıydı. Ancak Garcia da Orta aynı zamanda şifalı bitkilerin ve değerli taşların satışını ve Avrupa'ya ihracatını teşvik eden bir iş adamıydı. Tıbbi ve ticari amaçlar için en faydalı türlerin seçimine odaklanan [karmaşık ve hacimli çalışmasının 59 bölümü](#) tercüme edildi ve Avrupa'da kısaltılarak dağıtıldı. On dokuzuncu yüzyıldan bu yana "büyük bir bilim adamı" ve "tropikal tıbbın öncüsü" olarak tasvir edilmesi şaşırtıcı değildir.

Küresel Güney'den Küresel Kuzey'e bilgi dolaşımı, on beşinci ve on altıncı yüzyıllardaki keşif ve fetih yolculuklarından bu yana durmamıştır. Bu durum aynı zamanda söz konusu bilginin ürünlerinin orijinal köklerinden kopararak ticarileştirilmesine de yol açmıştır.

> Fonlama makinesinin yaratılışı

Bilginin dolaşımındaki tarihsel asimetrliler hala bizimle birlikte. Küreselleşme çağında, Küresel Kuzey ve Küresel Güney'de hepimiz, bugün bildiğimiz şekliyle bilime farklı derecelerde katkıda bulunuyoruz: yerleşik uygulayıcılardan oluşan ve giderek büyüyen uluslararası bir topluluk tarafından beslenen, siyasi ve ekonomik olarak meşrulaştırılmış bir bilgi bütünü. Ancak asimetrliler devam etmektedir: Küresel Güney'den bilime yapılan katkıların ticari değeri düşüktür ve piyasanın pek ilgisini çekmez. Bir yandan, bilimimizin ürünleri kendi ülkelerimizde ekonomik değeri olan uygulamalarda nadiren kullanılırken, diğer yandan Küresel Kuzey'deki uygulayıcılar tarafından büyük ölçüde göz ardı edilmektedir.

Kısacası, bilimimiz büyük ölçüde, hangi bilimin "önemli" olduğuna karar verecek güce, paraya ve araçlara sahip bir sisteme boyun eğmektedir: Taylorcu verimlilik modellerinden esinlenen İkinci Dünya Savaşı sonrası endüstriyel yönetim ilkelerinin derinden etkilediği bir sistem. Bilimsel ürünlerin metalaşması, bilimsel yayıncılık ve bunun ana "para birimi" olan etki faktörü, bilimsel teşebbüsün sanayileşmesinin doğal sonuçlarıdır.

Ticari yayıncılık modelinin, geçen yüzyılın ilk yarısında hala önde gelen yayıncılar olan ilim cemiyetlerinin dergi temelli yayınlarının özel şirketler tarafından devralınmasıyla ortaya çıktığını hatırlayalım. Bu cemiyetler editöryal ve idari yönetimi ticari yayıncılara devretmiş, karşılığında da cemiyetlerin faaliyetlerini desteklemek için zaman zaman ücret almışlardır. Yayıncılar, Robert Maxwell'in deyimiyle "sürekli bir fonlama makinesi"nin, karlı bir iş modeli için bu fırsatın piyasa değerini gördüler ve iddialı bir düzenleme yaptılar. Buna göre, bilim insanları sadece içeriği - hammaddeyi - üretmekle kalmayıp aynı zamanda editör olarak görev ya-

pacak ve diğer yazarların makalelerini gözden geçirecekti. Daha yakın bir zamanda bu durum, internet çağından önce "kameraya hazır" olarak teslim edilmesi gereken makalelerin artık dergi platformuna "yüklemeye hazır" olarak teslim edilmesini de kapsayacak şekilde genişletildi. Yayıncılık endüstrisi daha ne isteyebilir ki?

> Günümüze bir bakış

Aslında daha fazlası da gelecekti. Araştırma üretiminin ticarileştirilmesine, bibliyometrik ve bilimmetrik hizmetlerin oluşturulması ve bunların (hem bireyler hem de kurumlar için) "iyi performans" göstergeleri olarak teşvik edilmesi eşlik etmiştir. Bu durum, İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan bu yana bilimsel faaliyetlerin sürekli genişlemesine katkıda bulunmuştur.

Ancak, iş dünyası tarafından yönlendirilen ve verimliliğe odaklanan bu genişlemeye, bilimin kalitesi ve uygunluğunda karşılık gelen bir artış eşlik etmemiştir; hatta bazı analistler bilimin durgunluğundan söz etmektedir. Bu durum özellikle bilim içindeki ve ötesindeki uygulamaların yanı sıra modern teknolojilerin de temelini oluşturan öncü araştırmalar için geçerlidir. Dahası, bibliyometrik teşviklerin yarattığı pazar, Açık Erişim "altın" modelinin benimsenmesiyle birleşerek, bir avuç büyük şirketin yayınlanan makalelerin yaklaşık %75'inden sorumlu ulusötesi bir oligopol oluşturmaya izin vermiştir. Bu şirketler, artık her geçen yıl enflasyon oranının ve akademik kurumların bütçe olanaklarının ötesinde artan fiyatlarla, kurumsal ya da ulusal düzeyde ticari anlaşmalar yapmaktadır. Bu da kamu maliyesi üzerinde önemli bir yük oluşturmaktadır.

Kâr amacı güden bu büyük yayıncılık şirketlerinin ortaya çıkışının hegemonik bilim sisteminin bir başarısızlığı değil, sistemin kendi hegemonik statüsünü korumak için güçlendirdiği bir alternatif olduğunu anlamak önemlidir. Eğer suçlayacak birini arıyorsak, insan faaliyetlerinin neredeyse tüm alanlarına, özellikle de insan yaratımına nüfuz etmiş ve onu altüst etmiş olan piyasanın hakimiyetindeki sisteme odaklanmalıyız. Sanat alanında, ABD'li-Çinli genç bir girişimcinin duvara sabitlenmiş bir muzdan oluşan bir "sanat eseri" için 6,2 milyon ABD doları ödemesini ve bunu bir basın toplantısında "tarih yazmak" için yemesini başka nasıl anlayabiliriz?

> Bir kamu malı olarak bilgi

Hardt ve Negri, kapitalizmin yeni özelliklerine ilişkin analizlerinde, bir bütün olarak insanlığa ait olan müştereklerin piyasa ve finansal sistemler tarafından nasıl kuşatıldığını göstermektedir. Müşterekler; hava, su, yeryüzünün meyveleri ve doğanın bize sağladığı her şeyin yanı sıra bilgi, dil ve enformasyon gibi, toplumsal üretimin sonuçlarıdır. Bu son kaynaklar toplumsal olarak üretildikleri için hepimize aittirler; ancak metalaşmaları nedeniyle nüfusun büyük çoğunluğu bunlara erişememektedir.

Bilimsel bilgi, daha fazla erişimi kimse için değerini azaltmadığı sürece bir kamu malıdır; aksine bizi zenginleştirir.

Prensip, bilimsel faaliyetler ve ürünleri için geniş bir kamuoyu desteği oluşturmak amacıyla yüksek kalitede ve güvenilir olmalıdır - ancak uygulamada bu idealden çok uzaktayız.

Elinor Ostrom, müştereklerin yönetimini tartışırken doğal ve maddi olmayan kaynaklar (bilgi gibi) arasında ayrım yapmaz. Her iki durumda da bireylerin kaynakları yönetme kapasitesinin, topluluğun bir dizi anlaşma ve oyun kuralını benimseyerek kendini yönetme olanaklarına ve istekliliğine bağlı olarak değiştiğini savunmaktadır.

> Mülkiyeti elde tutmak ve dağıtımını kontrol etmek için bilim yayıncılığının ticarileştirilmesinden vazgeçilmesi

Ostrom'un argümanlarını takiben, özellikle de bilgi ürünlerinin yayınlanması üzerindeki kontrolü yeniden kazanmak için, akademik topluluklar kendi kendilerini yönetmeye istekli olmalıdır. Bu açıdan Latin Amerika dünya için iyi bir örnek teşkil etmektedir zira bilimsel dergilerimizin çoğu kar amacı gütmeyen akademik kurumlar tarafından yayınlanmaktadır. İhtiyaç duyulan şey, kamu politikalarının ticari yayınları kayırmaya yönelik çelişkili uygulamayı düzeltmesi

ve ulusların kamu kaynaklarıyla finanse edilen bilimsel bilgi üreten topluluklarımızın yayıncılık oligopolünün emir ve çağrılarına cevap vermeye devam etmesini engellemesidir.

Hem yazarlar hem de okuyucular için ücretsiz yayın, “elmas” Açık Erişim teriminin Küresel Kuzey’de tanıtılmasından ve Küresel Güney’de benimsenmesinden önce Latin Amerika’da baskın bir uygulama olmuştur. Akademik ürettiği bilginin mülkiyetini elinde tutmasını ve yayılımının kontrolünü ele almasını, erişilebilir kılma kanallarını ve yollarını belirlemesini sağlar.

Bilimi ticarileştirmekten vazgeçmek, diğer şeylerin yanı sıra, bilimin toplumsal değeri ve amacına ilişkin zihniyetlerde önemli bir değişim gerektireceğinden, zor bir iş olabilir. Sorunun bir parçası olan yayıncılık teşebbüsünü ticarileştirmekten vazgeçmek, politika yapıcılarının ve bilim camiasının ortak hareket etmesini gerektirse de daha gerçekçidir. Bazı kurumlar, kâr amacı güden dev yayıncılara aboneliklerini iptal ederek ya da akademik değerlendirme kriterlerini değiştirerek doğru yönde ilk adımları atmaktadır. Ancak bu sadece bir başlangıçtır. ■

Ana María Cetto'ya ulaşmak için <ana@fisica.unam.mx>

> Vatandaş Bilimi ve Yeni bir Haklar Gündemi

Sarita Albagli, Brezilya Bilim ve Teknolojide Enformasyon Enstitüsü (IBICT) ve Vatandaş Bilimi Enstitüsü, Brezilya

Grafik: TL Furrer, 2017, iStock.

Vatandaş bilimi, son yirmi yılda farklı ülkelerin kamu politikalarında ve uluslararası kuruluşların gündemlerinde görünürlük kazanarak genişlemiştir. Topluluk bilimi, katılımcı bilim ve halkın bilime katılımı gibi diğer faaliyet ve yaklaşımlarla diyalog halindedir. Vatandaş bilimi çeşitli kavramları, uygulamaları, metodolojileri ve konuları kapsar. Kimin harekete geçirdiğine, motivasyonlarına, amaçlarına, bakış açılarına ve geçmişlerine bağlı olarak farklı yorumlara ve tanımlara izin veren çokanlamlı bir terimdir. Bu nedenle, yerel bağlamlara ve koşullara bağlı olarak konumlandırılmış bir karaktere sahiptir. Toplumsal katkı arayan bilimsel bir proje olarak ya da bilimsel ekiplerden destek veya sertifikasyon arayan bir grup veya topluluk girişimi olarak başlayabilir.

> Pragmatik ve demokratik perspektifler

En baştan şunu sormak gerekir: “Vatandaş bilimi: ne için, kim için ve her şeyden önce hangi koşullar altında?” Vatandaş bilimi projelerinin birbirine karşıt olması gerek-

meyen, tamamlayıcı olabilen iki ana perspektifini gözlemleyebiliriz.

Bir yandan, daha pragmatik bir bakış açısıyla vatandaş bilimi, maliyetleri azaltmak ve araştırma sonuçlarının hızını ve kapsamını iyileştirmek için bilim insanı olmayanları veri toplamak ve nihayetinde analiz etmek için harekete geçirme motivasyonuna sahiptir. Bilim giderek daha büyük hacimlerde heterojen ve bölgesel olarak dağınık veriye ihtiyaç duymakta, bu da yalnızca bilimsel ekiplere güvenmenin birçok durumda yeterli olmayabileceği anlamına gelmektedir.

Öte yandan vatandaş bilimi, farklı sosyal grupların bilgi ve perspektiflerine görünürlük ve tanınırlık kazandırarak bilime yeni anlayışlar getirmeye ve sorun çözme ve sosyal inovasyona yeni katkılar sağlamaya çağırılmıştır. Bu versiyon, vatandaş bilimine dair daha demokratik bir perspektifi ifade eder. Bu perspektif, farklı bilgi türleri arasındaki diyaloga gözeneklilik kazandırmanın ve dinlemenin yavaş temposuna saygı duymayı gerektirir. Aşağıdan yukarıya ve

>>

katılımcı bir yaklaşımın yanı sıra ortak üretim metodolojilerini de içerir.

> Kurumsallaşma ve çeşitlilik

Karşılaşılan zorluklardan biri, bakış açılarının çoğulluğunu göz önünde bulundurarak vatandaş bilimi projelerinin uzun vadeli sürdürülebilirliğini sağlamaktır. Bu bir yandan vatandaş biliminin araştırma değerlendirme ve fonlama sistemleri tarafından kabul edilmesini ve ödüllendirilmesini gerektirir. Öte yandan, bir projeyi vatandaş bilimi olarak tanımlayan ve çeşitliliğini, açıklığını ve yenilikçiliğini engelleyebilecek katı kriterler yaratan kurumsal modellerden kaçınmak gerekir. Bilime yönelik bu yaklaşımın, yapım aşamasında olan ve sürekli değişen bir kavram ve süreç olarak anlaşılmasına izin vermeliyiz.

Farklı türdeki girişimler kendilerini mutlaka Vatandaş bilimi olarak adlandırmazlar, ancak bu alanın bir parçası olarak anlaşılabilirler. Latin Amerika'da araştırma ve eğitimde katılımcı yaklaşımlar ve metodolojiler konusunda geniş bir deneyim birikimi vardır. Kolombiyalı sosyolog Orlando Fals Borda ve Brezilyalı eğitimci Paulo Freire'nin öncü çalışmaları bunu kanıtlamaktadır.

Brezilya'da vatandaş bilimi girişimleri, bu yüzyılın ilk on yılının sonundan bu yana giderek artan bir ilgi görmektedir. 2021 yılında Brezilya Vatandaş Bilim Ağı (RBCC) kuruldu ve bugün 400'den fazla katılımcıyı bir araya getiriyor. Nisan 2022'de, Brezilya Bilim ve Teknoloji Bilgi Enstitüsü (IBICT) tarafından [vatandaş bilimi platformu Cívís](#) başlatıldı. Cívís, yarısından fazlası Brezilya'da olmak üzere Latin Amerika'da 200'den fazla Vatandaş bilimi girişimi ve projesi kaydetmiştir. Kuş gözlemciliği (bkz. [Wikiaves](#)); sosyo-çevresel felaketlerden etkilenen ve üniversite ekiplerinin desteğiyle hakları için mücadele etmelerine yardımcı olan veri üreten topluluklar (bkz. ["Que Lama é Essa"](#): Bu ne çamuru?); çevre koruma eylemlerinde vatandaş bilimini harekete geçiren projeler (bkz. [Mavi Değişim Girişimi](#)) ve diğer birçok örneğin yanı sıra deniz ve kıyı ortamlarının kalitesini korumaya yönelik projeler gibi konularda hobi veya boş zaman etkinliği olarak bilime ilgi duyan insanları çeken vatandaş bilimi girişimleri bulunmaktadır.

> Açık bilim olarak vatandaş bilimi

Vatandaş bilimi şu anda açık bilim hareketinin bir parçasıdır. Söz konusu olan, açıklığın yalnızca erişime odaklanan niceliksel boyutu değil, aynı zamanda niteliksel yönüdür - üretmek istediğimiz bilgi türü, yani çeşitli bakış açılarına açıklık. Bu da uygulama ve yöntemlerinin açık erişim ve açık veri ilke ve protokollerinin ötesine geçmesi anlamına gelmektedir. Bu girişimlere katılan aktörlerin heterojenliği arasındaki eşitsiz konumları ve hiyerarşileri göz önünde bulundurmaktır önemlidir. Bu nedenle, açık veri FAIR ilkelerinden, yani verilerin bulunabilir, erişilebilir, birlikte çalışabilir ve yeniden kullanılabilir olmasından daha fazlasını gerektirir. Aynı zamanda Yerli halklar tarafından önerilen CARE ilkelerine de dikkat edilmesini gerektirir: kolektif fayda, kontrol yetkisi, sorumluluk ve etik. İlgili olduğu durumlar-

da, önceden, özgür ve bilgilendirilmiş rıza için protokoller, araştırma sonuçlarının katılımcılara gönderilmesi için ve faydaların adil ve hakkaniyetli paylaşımı için araçlar benimsenmesi gereklidir.

Vatandaş bilimi projelerinin cep telefonu uygulamaları, kayıt, ölçüm, algılama cihazları ve dijital platformlar gibi dijital araçları giderek daha fazla kullandığı düşünüldüğünde, açık altyapılar da büyük önem taşımaktadır. Bu cihazlar merkezi olmayan bir şekilde üretimin ve veri kaydının artmasını sağlarken, aynı zamanda veri çıkarma ve istismar risklerini de beraberinde getirmektedir. Bu, veri egemenliğini, yani verilerimizin üretimi ve kullanımı hakkında karar verme yeteneğimizi ve özerkliğimizi tehdit eden, gelişmekte olan Platform Ekonomisinin - ya da daha doğrusu Platform Kapitalizminin - bir parçasıdır. Bu tür platformlar genellikle kullanıcı dostu arayüzlere sahiptir, ancak işletme ve karlılık stratejileri hakkında çok az şeffaflığa sahiptir. Yapay zekanın artan kullanımı fırsatlar yaratırken aynı zamanda riskler de doğurmaktadır. Aynı zamanda, internete yeterli erişimi olmayan ve büyük teknoloji şirketlerine karşı savunmasız kalan çeşitli bölgeleri ve sosyal grupları etkileyen dijital dışlanma devam etmektedir.

Vatandaş bilimi projelerinde bu hususlar ve bunlara ilişkin koruma tedbirleri dikkate alınmalıdır.

> Çatışmalı alanlarda vatandaş bilimi

Mevcut gezegensel sosyo-çevresel krizin üstesinden gelmeye katkıda bulunmak için vatandaş bilimine ihtiyacımız olduğu savunulmaktadır. Ancak, "ortak bir gelecek" inşa etmek her zaman uzlaşmacı ya da barışçıl olmayabilir. Krizin nedenleri ve sonuçları ülkeler, bölgeler ve sosyal kesimler arasında eşit olmayan bir şekilde dağılmıştır. Bunlarla mücadele etmek çoğu zaman dünya görüşleri ve kalkınma tarzlarına ilişkin farklı ve çatışan pozisyonları içermektedir. Özellikle yüksek sosyal eşitsizlik ve siyasi kınlanlık senaryolarında, çevre koruma ve doğayı sömürme güçleri arasında bazen şiddet içeren anlaşmazlıklar yaşanmaktadır. Alternatif kalkınma tarzlarına yönelik baskı, bilimin diğer değer ve uygulamalara karşı ne ölçüde geçirgen olmasına yol açmakta ve hatta bilimin güç yapılarında paradigmatik değişimleri motive etmektedir?

Pek çok kişi, Batılı bilimsel paradigmalardan görünmezliği teşvik ettiğine ve daha sürdürülebilir kalkınmaya giden yollara izin verebilecek diğer, daha çeşitli bilimsel yörüngelerin ve bilgi türlerinin geliştirilmesi ve tanınması önünde engeller yarattığına işaret etmektedir. Bu bağlamda, Michel Foucault'nun deyiimiyle gerçek bir "boyun eğdirilmiş bilgilerin ayaklanması" ifade eden, bilgi ve bilime ilişkin bir dizi karşı-hegemonik görüş ortaya çıkmıştır. Bu görüşler, çevrecilikten feminist ve queer teorilere, ırkçılık karşıtı, sömürgecilik sonrası, sömürgeleşme ve madun çalışmalarına, ezilenlerin pedagojisine, bilginin ekolojisine ve Küresel Güney'in epistemolojilerine kadar ilham verici toplumsal hareketlerden kaynaklanan çeşitli düşünce çizgilerinden doğmaktadır.

Bu tür düşünceleri savunanlar, geleneksel ve yerli halkların, risk altındaki grupların ve savunmasız nüfusların, sosyal olarak damgalanmış grupların, uzman olmayanların veya deneyimsel bilginin ve periferik bilimin dünya görüşlerini ve epistemik çerçevelerini görünür kılmaya çalışmışlardır. Amaç, mevcut gezegensel krizle yüzleşmede onların rolüne değer vermektir. Diğer terimlerin yanı sıra bilişsel adalet, paradigma değişimleri ve sınır düşüncesi olarak gördükleri kavramları teşvik etmeyi önermektedirler.

> Dezenformasyona karşı koymak için bilim ve toplum arasında diyalojik bir ilişki

Bu senaryolarda vatandaş biliminin rolü, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılmasını izlemek için veri boşluklarını doldurmakla sınırlı değildir. Vatandaş bilimi, farklı onto-epistemik temeller - farklı yaşam biçimleri ve bilme yolları - arasındaki etkileşimi teşvik ederek ve yaşamın sürdürülebilirliği ile daha dengeli bir bağlantıya sahip bilgi uygulamalarını görünür kılarak, bu düşünce ve eylem çizgileriyle diyaloga yol açmıştır. Vatandaş bilimi aynı zamanda bilimsel ve çevresel eğitim için bir araç olmuş, bilim ve toplum arasında daha diyalojik bir ilişki kurulmasına katkıda bulunmuştur. Bu durum, yalan haberlerin ve sahte bilimin

yayılmasıyla birlikte iklim inkârı ve aşı karşıtı kampanyalar gibi bilimi itibarsızlaştıran dezenformasyon ve kampanyalar nedeniyle önem kazanmıştır.

Vatandaş bilimi, özellikle vatandaşlıktan dışlananlar için vatandaşlığı güçlendirmek için bir fırsat olabilir. Vatandaşlık kavramı, farklı aktörler ve bilgi alanları arasındaki daha yaygın ilişkilere merkeziyet verilerek yeniden yorumlanmaktadır. Vatandaş bilimi, bölgesel yönetim ve kamu politikaları üzerindeki sosyal etkiyi genişletmek için veri ve bilişsel aktivizmi destekleyecek araçlar sunabilir. Bu da yeni bir haklar gündeminin, özellikle de “araştırma hakkının” dahil edilmesi anlamına gelmektedir.

Bilim içinde ve ötesinde geniş bir diyalogu teşvik etmek istiyorsak bu çok önemli bir konudur. Bu tür konuşmalar, farklı epistemolojik matrisler arasında bir arada var olma etiğinden çok seslilik perspektifine, orijinal etimolojik anlamıyla “ortak olma” anlamında iletişime doğru bir gelişime işaret eder. ■

Sarita Albagli'ye ulaşmak için <sarita@ibict.br>

> Açık Bilimi Yeniden Düşünmek: Eşitlik ve Kapsayıcılık Özenine Doğru

Ismael Ràfols, UNESCO Küresel Bilimde Çeşitlilik ve Kapsayıcılık Kürsüsü, Leiden Üniversitesi, Hollanda, INGENIO, Bask Bölgesi Üniversitesi (CSIC-UPV), ve València Politeknik Üniversitesi, İspanya

Grafik: Freepik'ten imgeler üzerine fotomontaj..

> Büyüme sancıları: Daha Açık Bilim, gelişmelerini daha da kötüleştiriyor

Açık Bilim (AB), iş birliğine dayalı çalışmaya ve genellikle dijital teknolojiler veya diğer ortak çalışma araçları aracılığıyla bilgiyi paylaşmanın yeni yollarına dayanan yeni bir bilim yapma biçimini temsil etmektedir. Ayrıca, 2021 tarihli bir UNESCO Tavsiye Kararında ifade edildiği üzere, AB'in "bilimin ve toplumun yararı için bilimsel bilgiye erişimi genişletmeye hizmet edeceği ve [...] bilimsel bilginin yaratılmasında ve

faidalarının paylaşılmasında yenilik ve katılım fırsatlarını teşvik edeceği" umulmaktadır ([UNESCO, 2023](#)).

Bu potansiyel faydalar göz önüne alındığında, açık erişim yayınlar, veri paylaşımı ve vatandaş bilimi gibi faaliyetler özellikle son on yılda teşvik edilmiş ve zemin kazanmıştır. Bununla birlikte, AB'e ilişkin son analizler bazı endişe verici eğilimler ortaya koymuştur: evet, AB yayılmaktadır, ancak bunu daha fazla eşitliğe yol açabileceği ve bilimin toplumsal etkisini artırabileceği yönündeki beklentileri sorgulayacak şekilde yapmaktadır.

>>

Genel olarak, mevcut AB geliştirme yöntemlerinde bir şeylerin yanlış gittiği izlenimi edinilmektedir: bir yandan [mevcut Açık Bilim daha fazla eşitsizliğe yol açarken](#), diğer yandan [mevcut Açık Bilim yapma yöntemlerinin toplumsal etkisi belirsiz veya sınırlıdır](#).

İlk olarak, eşitsizlik konusunda, zengin üniversitelerdeki ve ülkelerdeki araştırmacılar (benim durumumda olduğu gibi) artık kaynak açısından yoksul bağlamlardaki meslektaşlarından nispeten daha görünür olma ayrıcalığına sahiptir, çünkü kurumlarımız Açık Erişim yoluyla yayın yapmak için (genellikle yüksek olan) ücretleri ödeyebilmektedir. Bu durum bazı bilgileri erişilebilir kılsa da bilimsel katkıların yazarların zenginliğine göre değil, bilimsel liyakatlerine göre değerlendirilmesi ve görünür kılınması gerektiği temel ilkesine aykırıdır. Bu nedenle pek çok paydaş, yayın yapma için ödeme yapma modelinin (eskiden “altın” veya hibrit AB olarak adlandırılan) araştırma sistemini yozlaştırdığına inanmaktadır. Bu model aynı zamanda, [özellikle Latin Amerika](#) ve Doğu Avrupa gibi bölgelerde “elmas” Açık Erişim (yayınlanması ve okuması ücretsiz) olan yayıncıların da altını oymaktadır. Sonuç olarak, [Batı Avrupa’da bile eğilim, yayın yapmak için ödeme yapmaktan elmas Açık Erişim dergilerine kurumsal destek verilmesine doğru kaymaktadır](#).

İkinci olarak, [yakın zamanda yapılan bir incelemeye göre](#), AB’in toplumsal faydalarına ilişkin şu ana kadar çok az kavrayış bulunmaktadır. Bununla birlikte, mevcut bulgular, vatandaş bilimi ve (politika yapıcılar ve paydaşlarla etkileşimler gibi) diğer katılımcı yaklaşımların, araştırmanın sosyal alanlar aracılığıyla katkıda bulunmasının temel yolları olduğunu göstermektedir. Başka bir deyişle, sosyal etki esasen makaleler veya veriler yoluyla değil, toplumsal aktörler ve araştırmacılar arasında bilginin “aktarılmasına” aracılık eden sosyal etkileşimler yoluyla gerçekleşmektedir. Bu bulgular, birçok AB politikasının teknolojik platformlara yatırım yapmaya odaklanmasını sorgulamaktadır.

Bu görüşleri takiben, AB’in kavramsallaştırılması ve teşvikinin epistemik adalet sağlama amacına hizmet edecek şekilde yeniden düşünülmesi gerektiğini savunacağım.

> Bir dönüşüm olarak Açık Bilim, ama hangi yönde?

Gördüğümüz gibi, AB’in gelişimi için iki ana itici güç bulunmaktadır. Birincisi, bilginin dijitalleşmesinin bilimsel bilginin üretilmesi, iletilmesi ve depolanması için yeni yöntemler ortaya çıkarmış olmasıdır. İkincisi, bu yeni yöntemlerin bilim-toplum etkileşimini kolaylaştıracağı beklentisinin, bilimin sosyal etkisine yönelik eleştiriler ve araştırma-ya toplumsal ihtiyaçlara, taleplere ve isteklere daha duyarlı hale getirme umuduyla ilişkilendirilmiş olmasıdır.

AB’i neden takip ettiğimize ve AB’in neyi başarabileceğine inandığımıza bağlı olarak [AB uygulaması için çok farklı gündemler geliştirilmiştir](#). Vizyonlardan bazıları daha çok araştırma sistemi içindeki verimlilik kazanımlarına odaklanırken, diğerleri platform teknolojilerinin geliştirilmesine,

bilgiye erişimin genişletilmesine veya öncelikle katılımı ile gildir. Prensipde bu vizyonların paralel bir şekilde işlemesi ve birbirini tamamlaması beklenirken, uygulama, gerilimleri ve çelişkili dinamikleri ortaya çıkarmıştır.

[AB’i araştırma sisteminin dönüşümü olarak anlarsak](#), her AB vizyonu araştırmayı diğer vizyonlarla uyumsuz bir yöne iter. Örneğin, bilgi platformları açısından AB’in geliştirilmesi, küresel nüfusun bazı kesimlerinin bu platformlar aracılığıyla katılmalarına olanak tanıyan bir bağlama veya kapasiteye sahip olmamaları nedeniyle, çoğu zaman kapsayıcılık ve katılım olarak AB ile gerilim içine girer. Ya da, örneğin, yayın yapmak için ödeme yapmak modeli yoluyla daha fazla Açık Erişim, eşitlik (çünkü düşük kaynak bağlamlarındaki araştırmacılar ödeme yapamaz) ve dürüstlük (çünkü [Frontiers veya MDPI gibi yayın yapmak için ödeme yapmayı gerektiren bazı dergilerin](#) inceleme sistemlerinin titizliği sorgulanabilir) açısından AB’e karşıdır.

Özetle, ulaşılmaması gereken tek AB geleceği yoktur; belirli AB türlerine yol açacak ancak diğerlerine yol açmayacak farklı potansiyel gelecekler vardır. Bu nedenle sorulması gereken soru, *daha fazla AB’e doğru ne kadar ilerleme kaydedileceği değil, hangi tür AB’lerin, kimler tarafından ve hangi sonuçlarla geliştirilip benimseneceğidir*.

[Bilim siyasal iktisatçısı Philip Mirowski](#), bilgi altyapısıyla ilişkili anaakım AB’in “platform kapitalizmi” ile yakından ilişkili olduğu (bkz. Soshana Zuboff’un “gözetim kapitalizmi”) ve Google ve Facebook gibi sosyal medyadakine benzer tehlikeler içerdiği konusunda uyarda bulunmuştur: araştırma sürecinin farklı aşamalarında (laboratuvar notlarından yayınlara ve değerlendirme analizlerine kadar) kamuya açık araştırma bilgilerinin Elsevier, Clarivate veya Springer-Nature gibi kolektif davranışları ve bilim vizyonlarını şekillendirme gücüne sahip oligopolistik şirketler tarafından kontrol edilmesi. Bu şirketler, genellikle ABD ve Avrupa politikalarının (örneğin ilk S Planı) desteğiyle, yalnızca Küresel Güney’den servet elde etmekle kalmamaktadırlar. Aynı zamanda temel bilimsel konuları, disiplinleri, dilleri, değerleri ve kültürel perspektifleri daha görünür kılmak açısından [Küresel Kuzey hegemonyalarını güçlendirebilecek bilim temsilleri üretebilecek](#) bir konumdadırlar.

Bununla birlikte, bu platformlara paralel ve onlarla sürdürümlü olarak, hem Küresel Güney’de hem de Küresel Kuzey’de çeşitli ve kapsayıcı AB yörüngeleri için alternatifler sunan kolektif girişimler geliştirilmektedir; örneğin, [La Referencia](#), [Participatory Research in Asia](#), [Public Knowledge Project](#) veya [Barselona Deklarasyonu](#). Alternatif AB gelecekleri içinde hangilerinin epistemik adaletle daha uyumlu olduğu sorusu hala cevapsızdır.

> Kim tarafından Açık Bilim? Kimin için Açık Bilim?

2021 UNESCO OS Tavsiye Kararı, AB’nin yeniden tanımlanmasında, eşitlik ve kolektif faydaların izlenecek yönlerin temel değerleri olarak belirlenmesinde çok önemli olmuştur. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinde yer alan

“Herkesin bilime özgürce katılma [...] ve bilimsel ilerlemeyi ve yararlarını paylaşma hakkı vardır” ilkesine dayanan Tavsiye Kararı, bilimi küresel bir kamu malı olarak ve AB’deki ‘açıklığı’ da bilgiyi gerçekten kamusal ve küresel hale getirmenin aracı olarak görmektedir.

Ancak [Michel Callon’un da belirttiği gibi](#), bilim geleneksel bir kamu malı değildir çünkü sadece üretimine değil, aynı zamanda yeniden üretimine, bakımına ve kullanımına da katılmak için kapasitelere önemli yatırımlar yapılması gerekmektedir. Herhangi bir vatandaş, özel bir çaba sarf etmeden ve hatta bunun farkında bile olmadan potansiyel olarak temiz hava (bir kamu malı) soluyabilir. Ancak, bilimsel bilginin üretilmesi ve kullanılmasına katılmak için, önceki bilgiler ve tamamlayıcı kaynaklar ve yetenekler vazgeçilmezdir.

Örneğin, uzmanlıkla ilgili olarak: kanserle ilgili bilimsel yayınlara erişimimiz olabilir. Yine de bir teşhis durumunda, sadece uzmanlar uygun tedavilere karar vermek için bu bilimsel makaleleri kullanabilir. Geri kalanımızın genel bir kitleye yönelik raporlara güvenmesi gerekir; dolayısıyla [\(bilimsel makalelerden ziyade\) bu malzemeler bilgi paylaşımı için kilit öneme sahiptir](#).

Kaynaklarla ilgili olarak, orta-düşük gelirli ülkelerdeki araştırmacıların bilimsel veriler içeren web sitelerine erişimleri olduğu varsayılabilir. Ancak uygulamada, veri analizinin parasal olarak karşılayamayacakları altyapı ya da özel personel gerektirmesi nedeniyle genellikle bunları kullanamazlar; en kötü senaryolarda, [pahalı, zayıf ya da \(yaptırımlar nedeniyle\) engellenmiş internet bağlantılarına sahip olabilirler](#).

Kısacası, çevrimiçi olarak erişilebilen bilimsel bilgiler, özellikle Küresel Güney’de, genellikle iyi amaçlar için harekete geçirilememektedir. Bilimsel ürünlerin (makaleler, veriler, yazılımlar, vb.) açık erişime sunulması, güçlü yeteneklere ve kaynaklara sahip kuruluşlara ve şirketlere fayda sağlayabilir. Yine de bu bilginin dünyadaki çoğu nüfusa ulaşması ve fayda sağlaması için hedefe yönelik “aktarım” ve uyarılma çabalarına ihtiyaç vardır. Bilgiyi sadece elektronik olarak erişilebilir kılmak, esas olarak halihazırda eri-

şimi olanları destekler ve dünya nüfusunun büyük bir kısmı için bilimin faydalarına katılımı veya paylaşımı teşvik etmez. Bu nedenle AB’in bilimsel ürünlere ücretsiz erişime odaklanarak izlediği yol, daha fazla eşitlik ve epistemik adalet sağlamamaktadır.

> Açıklığı bağlamsallaştırmak: ‘çıktılara erişim’den ‘bağlantılar’a

Tüm bunlara rağmen, alternatif AB yapma biçimleri eşitlik ve etki sağlayabilir. Leslie Chan liderliğindeki [Kalkınmada Açık ve İşbirlikçi Bilim Ağı \(OCSDNet\)](#), [açıklığın bağlamsallaştırılması gerektiğini](#) ortaya koymuştur. Araştırmacılar ve paydaşlar, bilimsel bilgiyi belirli sosyal gruplar, örneğin marjinalleştirilmiş sosyal topluluklar için değerli kılacak belirli katılım ve iletişim biçimlerini ancak belirli bir bağlamda geliştirebilirler.

Bu bağlamsallaştırma, sadece araştırma ürünlerini dijital olarak erişilebilir kılmaya odaklanarak başarısızdır. Bunun yerine, [Sabina Leonelli’nin yakın tarihli bir kitabında savunduğu gibi](#), araştırmacılar ve sosyal topluluklar arasındaki bilgi alışverişi süreçlerine odaklanılmalıdır. Bu süreçler genellikle dijital ürünlere açık erişimden faydalanacaktır. Bununla birlikte, kullanılan belirli formlar ve platformlar, belirli bir bilgi alışverişi sürecindeki katılımcılara bağlı olarak değişecektir.

Açık Bilim hareketi epistemik adalet vaadinde bulunmaktadır. Pek çok aktivist, [başta oligopolistik yayıncılar olmak üzere özel aktörlerin mevcut gelişmeleri gasp ettiğini düşünmektedir](#), ancak belki de güçlü disiplinlerdeki (örneğin genomik ve yüksek enerji fiziği) büyük araştırma altyapıları da aynı şeyi yapmıştır. Özgürleştirici gücünü yeniden kazanmak ve eşitlik ve kapsayıcılığa özen göstermek için, AB’in kendisini (birçoğu endüstri veya “büyük bilime” ait olan) ürünler ve teknolojik platformlar açısından değil, çok daha kapsamlı insan toplulukları arasında daha mütevazı ortamlarda bilgi alışverişi süreçlerinde yeniden tanımlaması gerekmektedir. ■

Ismael Ràfols’a ulaşmak için <i.rafols@cwts.leidenuniv.nl>

> Kutuplaşma ve Siyasi Çatışma: Latin Amerika'dan İçgörüler

Gabriel Kessler, Conicet-UNLP/UNSAM, Arjantin, ve **Gabriel Vommaro**, Conicet-UNSAM, Arjantin

Resim: Matheus Ribs, [@o.ribs](https://www.instagram.com/o.ribs), 2021.

Gabriela Benza ve Gabriel Kessler'in ele aldığı gibi, Latin Amerika 2019'dan bu yana, 2020'de COVID-19 salgını ile şiddetlenen, artan bir hoşnutsuzluk ve toplumsal ve siyasi çatışma dönemi yaşamaktadır. Yirmi birinci yüzyılın başında değişim rüzgarlarını körükleyen sol güçler, meydan okunması gereken "müesses nizam" haline gelmiştir. Aynı zamanda, sağcı muhalefetin ortaya çıkışı, siyasi bir dönüşün alameti idi; ancak bu değişim gerçekleşmemiştir. Latin Amerika'da emtia patlamasının sona ermesinden bu yana siyasi hoşnutsuzluk artmış ve pandemi ile birlikte

derinleşmiştir. Bunun dışavurumu arasında kitlesel protestolar, seçim davranışındaki değişiklikler, demokrasiye yönelik olumsuz tutumlar ve radikal sağcı önerilerin ortaya çıkması yer almaktadır.

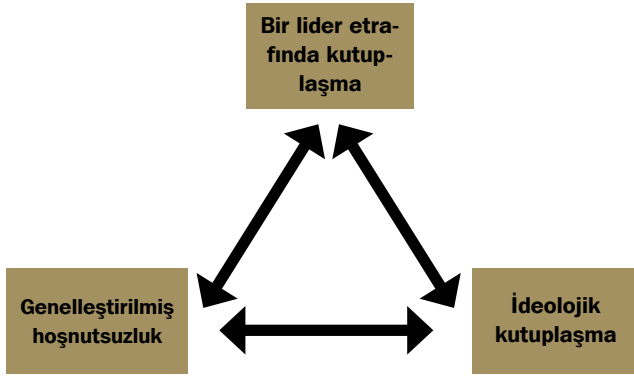
Bu çerçevede ele almak istediğimiz iki soru var. Farklı ülkelerde çatışmalar nasıl organize edilmektedir? Bu çatışmaların bölgedeki demokrasi açısından sonuçları ve zorlukları nelerdir? Bu ve diğer soruları yanıtlamak için Ford Vakfı tarafından finanse edilen Latin Amerika'da Kutuplaşma, Demokrasi ve Haklar ([POLDER](#)) projesi 2021-2023 yılları arasında beş ülkede (Arjantin, Brezilya, Kolombiya, El

>>

Salvador ve Meksika) karma yöntemler kullanarak kapsamlı bir karşılaştırmalı araştırma yürütmüştür.

Araştırmamıza dayanarak, emtia patlamasının sona ermesinden sonra Latin Amerika'daki toplumsal çatışmanın üç tür senaryo altında çerçevelenebileceğini savunuyoruz: **duygulanımsal bileşenleri olan ideolojik kutuplaşma, yeni ortaya çıkan bir lider etrafında kutuplaşma ve genelleştirilmiş hoşnutsuzluk**. Bu üç tür, dinamikdir ve Şekil 1'de gösterildiği gibi önceden belirlenmiş bir sırayı takip etmez.

Günümüz Latin Amerika'sında hoşnutsuzluk senaryoları

Şekil 1.

> Üç vakanın analizi: Brezilya, Kolombiya ve Meksika

POLDER kapsamında incelenen ülkeler arasında Arjantin ve Brezilya, Uruguay gibi ideolojik kutuplaşma vakalarıdır. Peru ve Ekvator'da olduğu gibi Kolombiya'da da nüanslarla birlikte genel bir hoşnutsuzluk söz konusudur. Bir lider etrafında kutuplaşma vakaları ise Andrés Manuel López Obrador yönetimindeki Meksika ve Nayib Bukele yönetimindeki El Salvador'dur. Bu senaryoları örneklendirmek için üç vakayı ele alacağız.

Brezilya'da kutuplaşma, bu yüzyılın ilk on yılında İşçi Partisi (Portekizce PT), sendikalar ve toplumsal hareketler arasındaki ittifaktan oluşan sağlam bir sosyo-politik koalisyon etrafında inşa edilen bir "sola dönüş" ile başlamıştır. [Singer](#)'ın da belirttiği gibi PT hükümetleri, ilerici kültür, toplumsal cinsiyet ve insan hakları politikalarıyla birlikte yeniden bölüşümcü politikalar ortaya koymuştur. [Samuels ve Zucco](#), Bolsonaro'nun seçim sahnesine çıktığında, hem PT'yi reddetmeleri hem de [Santos ve Tanscheit](#) ve [Rennó](#) tarafından da öne sürüldüğü üzere, Lula ve partisine karşı kültürel ve ekonomik huzursuzluğu tam olarak temsil etmeyen anaakım sağ kanatla olan anlaşmazlıkları nedeniyle bir araya gelen dağınık ve heterojen bir seçmen kitlesini temsil etmeyi başardığını göstermektedir.

Kolombiya'da [Botero, Losada ve Wills-Otero](#), Álvaro Uribe'nin (Liberal Parti lideri olmasına rağmen) 2002 yılında geleneksel parti adaylarına karşı otoriter bir alternatif olarak ortaya çıktığını göstermiştir. "Demokratik güvenlik"

çerçevesinde, iç silahlı çatışma konusunda sert politikalara dayanan başarılı bir parti markası inşa etmiştir. Barış anlaşmalarına ilişkin 2016 referandumu, yüksek derecede bir seçim kutuplaşması ve anlaşmalara karşı olanlar ile dindar muhafazakarların stratejik bir şekilde birleşmesi ile karakterize edildi. Bununla birlikte, oylamanın partizan olmayan yapısı, seçmenler için farklı gündemler oluşturabilecek sosyo-politik koalisyonların birleşmesini engellemiştir. 2018'de ulusal düzeyde sol bir seçim seçeneği cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ikinci turuna ulaştı. Bu güç 2022'de lideri Gustavo Petro'yu iktidara getirdi.

Partido Revolucionario Institucional'in ("Kurumsal Devrimci Parti", PRI olarak bilinir) 70 yılı aşkın hakimiyetinin ardından Meksika yirmi birinci yüzyıla demokratik bir açılım sürecinden geçerek girdi. Üç ana seçim gücüne sahip rekabetçi bir sistem ortaya çıktı: dağınık ideolojik bileşenlere sahip bir parti olarak gücünü koruyan PRI; muhafazakar bir parti olan Partido Acción Nacional (PAN: "Ulusal Eylem Partisi"); ve merkez sol bir parti olan Partido Revolucionario Democrático (PRD: "Devrimci Demokrat Parti"). 2006 başkanlık seçimleri sırasında PRD, bu kez sağlam bir yeniden kuruluş tonuna sahip yeni bir hareketin içinde yer aldı: Movimiento de Regeneración Nacional (Morena: "Ulusal Yenilenme Hareketi") PRD'nin liderlerinin ve tabanının önemli bir kısmını bünyesine kattı. Morena'nın lideri Andrés Manuel López Obrador (AMLO olarak da bilinir) 2018 yılında siyaset kurumuna ve onun "ayrıcılıklarına" karşı bir söylemle başkan oldu. 2024 yılında ise aynı partiden Claudia Scheinbaum yüksek bir oy oranıyla seçildi.

> Ulusal senaryolar ve toplumsal düzeyde hoşnutsuzluk

Farklı ulusal senaryolar hoşnutsuzluğun toplumsal düzeyde yapılandırılmasını nasıl etkilemektedir? [Ken Roberts](#)'ın Latin Amerika'daki post-neoliberal siyasi senaryo tartışmasına paralel olarak, bizim argümanımıza göre, temsil özneleri, toplumun hoşnutsuzluğu örgütlediği çerçeveleri sağlamaktadır. Örneğin Brezilya vakasında, [Kessler, Miskolci ve Vommaro](#) PT seçmenlerinin kültürel ve ekonomik konularda ilerici pozisyonlara sahip olduğunu göstermektedir. Bolsonaro seçmenleri ise her iki boyutta da daha muhafazakârdır. Siyasi elitlere yönelik genel hoşnutsuzluk senaryolarında, partiler seçim sahnesini örgütlemekte ancak zayıf temsil özneleri olmakta ve bu nedenle çatışmayı toplumsal düzeyde örgütlememektedir. [Kessler ve arkadaşlarının](#) seçim tercihleri ile ideolojik pozisyonlar arasında zayıf bir korelasyon olduğunu gösterdiği Kolombiya'da durum böyledir. Kutuplaşmış bir senaryo bir lider üzerinde yoğunlaştığında, bu kutuplaşma seçim düzeyinde işlemekte ancak tercihleri ve talepleri toplumun temel gündemleri dahilinde örgütlememektedir. Kolombiya'da olduğu gibi Meksika'da da seçim tercihleri ve ideolojik pozisyonlar arasında zayıf bir ilişki vardır.

Tanımladığımız üç senaryonun, çatışmanın yapılandırılmasının farklı boyutları üzerinde de etkileri vardır. İlk belirgin etki, toplumsal düzeyde gündemlerin siyasallaşması

üzerinedir. Yüksek düzeyde kutuplaşma ile siyasete daha fazla ilgi arasında bir korelasyon vardır. Görüşler açıkça oy-larla aynı doğrultudadır. Bu fikirler sosyo-politik koalisyonlar tarafından sunulan çerçevelerle ilişkilidir. Brezilya'da haklar konusunda daha fazla argüman ve dil kullanılmakta, bireysel kriterlere daha az yer verilmektedir. Hem Meksika hem de Brezilya'da siyasete daha fazla ilgi duyulmakta ve siyasi bilgi daha fazla tüketilmektedir. Öte yandan, Kolombiya dini çerçevelere daha fazla ağırlık veren ve daha az siyasi bilgi tüketen en az politize olmuş örnektir.

İkinci olarak, hoşnutsuzluğun ideolojik hizalanmasına ilişkin çıkarımlar vardır. Yüksek hizalanma seviyeleri, gün-demler üzerindeki pozisyonları düzenleyen çerçevelerin, genellikle ana rakip sosyo-politik koalisyonlarla ilişkilendirilen sol-sağ ayrımını (ulusal özellikleriyle birlikte) takip ettiği anlamına gelmektedir. İdeolojik kutuplaşmanın olduğu Brezilya'da, iki rakip seçeneğin seçmenleri arasında ideolojik bir sınır tanımlanabilir. Kolombiya'da ise genel bir hoşnutsuzluk hakimdir. Fırsat eksikliği ve elitlere yönelik olumsuz bakış açısı, eşit olmayan bir oyun alanı algısı yaratmaktadır: her şey elitler tarafından sadece kendi çıkarları için düzenlenmektedir. Bu eşitsiz oyun alanı fikri, ilgisizlik ve öfke yaratmaktadır. Meksika'da kritik faktör ahlaki olup, özellikle yolsuzluk ve ayrıcalıklar konusunda Meksika'nın yakın tarihinin kahramanlarını sorgulamaktadır.

Duygulanımsal kutuplaşmanın derecesi ve içeriği de üç senaryoda farklılık göstermektedir. Brezilya, ideolojik kutuplaşma ile karşı tarafın ahlaki olarak diskalifiye edilmesinin en yüksek seviyelerini sergilemektedir. Dolayısıyla, duyulanımsal kutuplaşma ideolojik hizalanmaların yerini almak yerine onları geri beslemektedir. Kolombiya'da açık bir zıtlık gözlemlenebilir; burada ötekine yönelik olumsuz bakış açısı sadece küçük ve sert seçmen grupları arasında ortaya çıkmaktadır. Bu arada Meksika'da da ideolojik

hizalanma dağınıktır. Yine de AMLO figürü ya toplumun ideolojik olarak yeniden düzenlenmesine yol açabilir ya da popülist müdahalenin daha az kalıcı bir deneyimi haline gelebilir.

> Senaryoların ve kutuplaşmış durumların kavramsallaştırılması

Senaryo kavramsallaştırmamızın dinamik karakterinin kutuplaşmış durumlar için sonuçları vardır. Kutuplaşmanın demokratik canlılık üzerinde dengesiz etkileri olduğu bilinmektedir. Hoşnutsuzluğu örgütler ve yüksek düzeyde siyasallaşma yaratır, ancak aynı zamanda toplumsal düzeyde büyük ölçüde düşmanlık yaratır.

Yeni ortaya çıkan bir lider etrafında kutuplaşma senaryoları otoriter yönelimlerin büyümesine olanak sağlayabilir. Claudia Scheinbaum'un başkanlığının demokrasinin derinleşmesine işaret ettiği Meksika'da durum böyle değildir. Ancak, uzun süredir devam eden hoşnutsuzluğu değişim umuduna dönüştürmeyi vaat eden yükselen liderlerin diğer örnekleri, El Salvador'daki Bukele'de görülebileceği gibi liberal olmayan demokrasilerin endişe verici işaretleri veya Arjantin'deki Milei'nin tipik özelliği olan belirsiz bir gelecek le aşırı sağa dönüş olabilir.

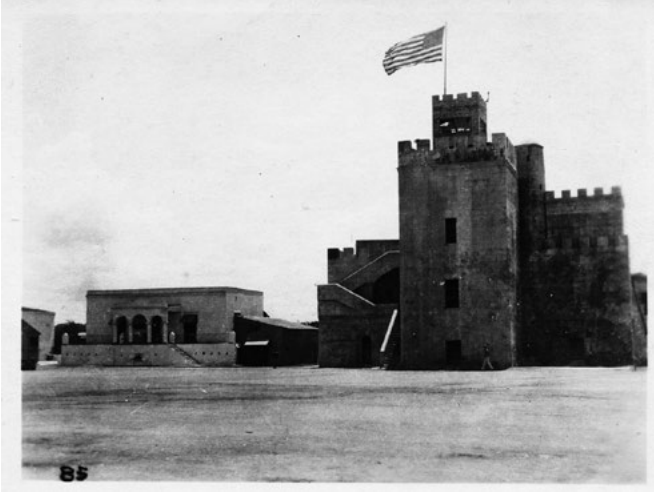
Son olarak, genelleşmiş hoşnutsuzluk vakaları en çok Latin Amerika'da görülmektedir. Demokrasiden duyulan memnuniyetsizlik, seçimlere katılımın düşük olması ve toplumun memnuniyetsizliğini dönüştürücü eyleme dönüştürmesinin zorluğu, değişim için net bir ufku olmadığı yüksek siyasi dalgalanma senaryosuna işaret etmektedir. ■

Gabriel Kessler'e ulaşmak için < gabokessler@gmail.com >

* Bu makalenin önceki bir versiyonu [The Review of Democracy](#)'de yayımlanmıştır.

> Haiti: Bir Devletin Alacakaranlığı

Jean-Marie Théodat, PRODIG (Coğrafi Bilgi Örgütlenme ve Yayma Araştırma Merkezi), Paris 1 Panthéon-Sorbonne Üniversitesi, Fransa

Fotoğraf: USMC, 1922, ABD'den Richard, Openverse.

Alışlagelmiş mantığa göre terör, otoriter güçler tarafından halka boyun eğdirmek ve kamuoyu üzerindeki hakimiyetlerini pekiştirmek için kullanılan bir baskı aracıdır. Bugün Haiti'de terör iktidarı pekiştirmek için kullanılmıyor, aksine iktidarın yokluğunun bir sonucudur. Meşru şiddet tekelinin kaybı, yurttaşların güvenliğini sağlama işlevinin zalim bireylerin eline geçmesine yol açmıştır. Aynı zamanda, uzun süredir sosyal ve kültürel dışlanmadan ve servetin eşitsiz dağılımından muzdarip olan toplumun ezilen katmanları, antisosyal ve şiddet içeren hareketlere yol açan bir hayal kırıklığı duygusuyla karşı karşıya kalmıştır: çeteler. Çetelerin silah gücü o kadar büyüktür ki devlet onları alt edememektedir.

> Suikast, cezasızlık ve korku

7 Temmuz 2021'de Başkan Jovenel Moïse, eşi ve çocuklarının gözü önünde suikasta uğradı. Görgü tanıklarına göre, kurban otomatik bir silahla vurularak öldürülmeden önce işkence gördü: bir adama on iki kurşun. Bu, bir B filminin başlığı olabilir. Bu şiddet patlamasına bir de katillerin hiçbir sorunla karşılaşmadan dehşet verici bir kolaylıkla kaçabilmeleri eklendi. Failler ancak üslerine döndüklerinde yakalanabilmişler. Belli ki cezasız kalacaklarından o kadar emindiler ki silahlarını saklamadılar ya da gizlemediler. En ufak bir engelle karşılaşmadan cumhurbaşkanlığı konutuna girmeyi nasıl başardılar? Bu soru en az cinayetin arkasındaki neden kadar önemlidir. Suikastçılar, devlet başkanının

güvenliğinden sorumlu ajanların herhangi bir telaşına ya da tepkisine yol açmadan Başkan'ın konutuna girip çıkabilmişlerdir. İnfaz mafya tarzı bir operasyondur ve tanıkların dikkat çekmemeleri için de bir uyarı niteliği taşıyordu.

> Şaibeli seçimler, sürekli çatışmalar ve kanun ve düzenin bozulması

Başkan Moïse suikast sırasında zaten sevilmeyen bir figürdü. 2016 yılında seçilen Moïse, çok sayıda usulsüzlüğün damga vurduğu bir seçim sürecinin ardından göreve geldi ve Geçici Seçim Konseyi'ni (CEP) iki kez çizim tahtasına geri dönmek zorunda bıraktı. Yolsuzluk ve Petrocaribe programı kapsamında kamu fonlarının büyük ölçüde zimmete geçirilmesiyle suçlanan CEP, hükümet kararlarını etkilemeye devam etmekte ve cumhurbaşkanlığı makamının vekili olarak görülmektedir. Tahmini değeri 9 milyar doların üzerinde maddi kayba yol açan ve 250.000'den fazla insanın ölümüne ya da kaybolmasına neden olan 12 Ocak 2010 depreminden sonra başkentin yeniden inşası için tahsis edilen kamu fonlarının kullanımında hesap verebilirlik talebiyle zaman zaman gösteriler düzenlenmiştir.

Gösteriler genellikle başkentin yoksul mahallelerinden başlayıp para ve güç sahibi insanların yaşadığı Pétion-Ville'in varlıklı semtlerine yayılmaktadır. İlk başlarda barışçıl olsa da protestolar genellikle dükkanların yağmalanması, depoların yağmalanması ve genellikle sokak satıcılarını hedef alan vandalizm eylemlerine dönüşmektedir.

2016 ve 2018 yılları arasında Port-au-Prince'te gösteriler ve polis arasında çatışmalar yaşanmış ve bu çatışmalar sırasında açılan ateş sonucu çok sayıda isimsiz kurban hayatını kaybetmiştir. Bu arada muhaliflerin öldürülmesi, faillerin tutuklanması ya da herhangi bir şekilde yargılanmasıyla sonuçlanmamaktadır. Kendisi de muhaliflerinden kurtulmak için zor kullanma taktiklerinin savunucusu olan devlet başkanı, sonunda sokaklardaki göstericileri bastırmak için kullandığı kılıçla can vermiştir. Kamu düzenini sağlamak için yalnızca dışarıdan sızan kişilerin hizmetlerine güvenen ve hiçbir demokratik yetkiye itaat etmeyen bir iktidar yok olmaya mahkumdur. Kanun ve düzeni sağlamak için milislerin ve suç çetelerinin kullanılması, devletin otoritesini göstermek için tasarlanan operasyonlarda uyuşturucu kaçakçılarının giderek başı çekmesine yol açan mafya tarzı bir yönetime doğru kayışı yansıtmaktadır.

>>

> İsyanlar, çeteler ve talep üzerine cinayet

Hükümet personelinin güvenliğini sağlamak ve ülke genelindeki en önemli güzergahları ve giriş noktalarını (limanlar, havaalanları ve sınır kapıları) güvence altına almak için özel hizmet sağlayıcıların kullanılması, 1995 yılında Haiti ordusunun dağıtılmasından bu yana daha kolay hareket edebilen silah tüccarları için bir Truva atı görevi gördü. Mart 2018'de başkentin en yoksun mahallelerinden biri olan ve hükümet karşıtı birçok protestonun başlangıç noktası olan La Saline'de bir katliam yaşandı. Çete lideri Jimmy Chérizier'in adamları tarafından 80'den fazla kişi öldürüldü. Bazıları, Chérizier'in annesinin şehrin kaldırımlarında ızgara sosu sattığı dönemde kendisine takılan "Barbekü" lakabını geriye dönük olarak haklı çıkaracak şekilde kesildi ve ızgarada pişirildi. Kurbanların yakınları misilleme korkusuyla sessiz kalırken, bugüne kadar hiçbir tutuklama yapılmadı ve herhangi bir kamu soruşturması açılmadı.

Temmuz 2018'de protestolar yoğunlaştı ve hükümet, ayaklanmalar ve barikatlı sokaklarla karşı karşıya kaldı. Devletin genel olarak itibarsızlaştırılmasına ve başkentin ana yollarının bir hafta boyunca abluka altında tutulmasına rağmen hükümet, çeteler tarafından düzenlenen kanlı bir baskı pahasına iktidarı elinde tutmayı başardı. Yoksul mahallelerde ürkütücü sahneler çoğaldı. Siviller kendilerini, polislin herhangi bir müdahalesi olmaksızın cinayet işleyen, tecavüz eden ve evleri ateşe veren silahlı çetelerin insafına kalmış buldu. 2018 ve 2021 yılları arasında hükümet karşıtları sistematik bir şekilde öldürüldü ve failer için hiçbir yaptırımla karşılaşmadı. Monferrier Dorval 28 Ağustos 2020'de, Antoinette Duclair ise 29 Haziran 2021'de suikasta kurban gitti. İlki, uzman bir anayasacı olan ve Cumhurbaşkanı'nın anayasayı referandum yoluyla değiştirme önerisinin meşruiyetine itiraz eden bir avukat ve Port-au-Prince Barosu Başkanı idi. İkincisi ise hükümeti eleştiren bir gazeteciydi. Her ikisi de belirsizliğini koruyan ancak Saray'ın emriyle yapıldığını düşündüren koşullar altında öldürüldü.

Başkan Jovenel Moïse'in uğradığı suikastın bağlamı işte budur. Ariel Henry, Başbakan olarak dizginleri ele aldı ancak gücü, cinayetten sadece iki gün önce görevden alınan se- lefinin destekçileri tarafından hemen sorgulandı. Temmuz 2021'den Şubat 2024'teki düşüşüne kadar Henry hükümeti, Port-au-Prince Metropolitan Bölgesinin %80'inin "Viv Ansanm" adı verilen ve toplamda 600.000'den fazla savaş silahına sahip bir suç ittifakı içindeki silahlı çeteler tarafından ele geçirilmesini çaresizce izledi. Bu gangster kartelini demir yumrukla yöneten Jimmy Chérizier, Ocak 2024'te merkezi hükümete karşı ilk saldırılarını başlattı. Çete lideri eylemlerini meşrulaştırmak için sözde devrimci bir dil benimsemektedir. Başkentin en yoksul mahallelerini (Bel Air, Delmas, Grand Ravine, vs.) kasıp kavuran haydutlar, ezilenlerin savunucuları olduklarını iddia etmektedir.

> Savaş ağalarının yükselişi ve Başkanlık Geçiş Konseyi

Etkisiz ve yozlaşmış bir hükümetin otoriter sürüklenişleriyle karşı karşıya kalan muhalefetin bir bölümü, Başbakan'ın istifasını istemek için Şubat 2024'ü seçti. Polisin sert mü-

dahalesi göstericileri caydırmakta başarısız olunca, düzen güçlerine yardımcı olmak üzere özel milisler devreye sokuldu. Hükümet milisleri, bırakın onur kurallarını, hiçbir davranış kuralına uymayan yardımcılar olarak kullanmaktadır. Milisler yoksul mahallelerde katliamlar yapmakta ve çaresiz sakinleri kontrolleri altındaki bölgelerden sürmektedir. Artık efendileri olmayan askerler gibi hareket eden eski çete liderleri, şehrin dış mahallelerinde kendi kanunlarını koyan savaş lordlarına dönüşmüştür. Izo, Lanmò Sanjou, Tilapli, Chen Mechan ve Barbekü'nün isimleri, hükümetin önemli bakanlarının isimleri kadar tanınmış hale gelmiştir. Bu arada hükümet, kurulmasına yardım ettiği çeteler üzerindeki kontrolünü yavaş yavaş kaybetmektedir.

Çeteler sembolik güç merkezlerine saldırarak Barbekü'nün ulusal sarayı ele geçirebileceği korkusuna yol açtı. Devletin istikrarsızlaşması öyle bir hal aldı ki, silahlı haydutlar Başbakan'ın yurtdışına çıktıktan sonra Haiti'ye dönmesini engelledi ve Başbakan istifa etmek zorunda kaldı. Onun yenilgisi, beceriksizliği ortadan kaldırma fırsatı sunmanın yanı sıra, devlet otoritesinin çöküşünü de yansıtıyordu. Bu durum, Barbekü'nün kamuoyuna yaptığı açıklamalarda neden 30 Nisan 2024'te kurulan Başkanlık Geçiş Konseyi çerçevesinde iktidara doğrudan katılım talep ettiğini açıklamaktadır. Onun sözde devrimci söylemi, siyasi iktidarın kriminalliğe doğru sürüklenmesiyle yönünü şaşırarak bazı gençlerde yankı buluyor.

> Akıntıya kapılmış bir ulus

Hayal kırıklığının derecesi, eşitsizliğin ölçeği ve aşırı servet eşitsizliklerine bir çözüm bulmanın zorluğu ile orantılıdır. Haiti nüfusunun yaklaşık %20'si ulusal servetin %65'ini elinde tutarken, en yoksul %20'lik kesim sadece %1'ini paylaşmaktadır. Sanki devrim zamanı gelmiş, ancak çoğunluk harekete katılmayı reddetmiş, geriye eşitsiz ve alaycı bir sistemi reddettiklerini hem sözlerle hem de ateşle ifade eden yobaz bir azınlık kalmıştır. Banliyölerde yaşayan ve günlük yaşamlarını sürdürmekle meşgul olan emekçi kitlelerin gösterilere ayıracak zamanları yoktur. Sürgünün yok ettiği orta sınıfa gelince (yüksek lisans ve üzeri diplomaya sahip olanların %85'i ülke dışında yaşıyor), o da öfkeli bir gürhunun uygulayacağı şiddetten korktuğu için protestolara katılmamaktadır.

Oligarşi, tabanı tehlikeli bir şekilde şişmiş bir toplumsal piramidin tepesindeki sistemik güvencesizlik konumundan, varlığını sürdürmek için iş birliği yaptığı yeraltı dünyasıyla giderek daha fazla karıştırılmaktadır. Birçok iş adamı ve siyasetçi (senatörler ve milletvekilleri dahil) her türlü kaçakçılık işine bulaşmış durumdadır. İster Dominik Cumhuriyeti ile kara sınırında, ister Jamaika ile deniz sınırında, isterse de kıta Karayip ülkeleri (Florida, Kolombiya, Panama) ile hava sınırında olsun, Haiti yasadışı silah ve uyuşturucu ekonomisiyle bağlantılı bir ağın merkezinde yer almaktadır. Bu ağ, Haiti'nin siyasi, ekonomik ve sosyal dokusunda kök salmış ve kamusal alanı istila edecek noktaya gelmiştir.

> Gelip gitmeler ve dışarıda kalmalar

Haiti Silahlı Kuvvetleri, 1994 yılında sürgünden dönen Devlet Başkanı Jean-Bertrand Aristide tarafından dağıtılmıştır. Şiddet olaylarının arttığı bir on yılın ardından ülke, BM misyonunun varlığı sayesinde 2004-2017 yılları arasında nispeten sakin bir dönem geçirmiştir. MINUSTAH, 10.000'den fazla asker ve polis memuruyla başkentten en sorunlu bölgelerinin pasifize edilmesine katkıda bulunmuş, ancak bunun bedeli çoğu zaman kanlı olmuştur. Özellikle Brezilya askeri polisi tarafından gerçekleştirilen "pasifikasyon" hafızalarda ve duvarlarda iz bırakmıştır. 2018'de Ulusal Polis Teşkilatı'nda sadece 10.000 olan görevli memur sayısının, ABD hükümetinin geçici olarak ABD'ye vizesiz göç için sunduğu kolaylıkların cazibesine kapılan personelin ilticaları nedeniyle 7.000'e düştüğü söylenmektedir.

Port-au-Prince Metropolitan Bölgesinde birkaç yüz çete olduğu bildirilmektedir. Şubat 2024'te Jimmy Chérizier (nam-ı diğer Barbekü) liderliğindeki Viv Ansanm bayrağı altında birleşmiş ve daha önce de söylediğim gibi iktidar koltuklarına saldırmışlardır. Ulusal cezaevine saldırıp, aralarında uzun süre hapis yatan suçluların da bulunduğu birkaç bin mahkumu serbest bıraktıktan sonra, okullara, polis karakollarına, kiliselere, kütüphanelere ve tapınaklara saldırmaya devam etmişlerdir. Başkentte iktidarın kalbi olan Champ de Mars, gerçek ve mecazi anlamda bir savaş alanına dönüşürken, saray merdivenlerinde durmuşlardır.

"Dış ülke" (yani taşra) çete şiddetinden nispeten az etkilendirilmiştir. Fark edilmemenin daha kolay olduğu başkentten aksine, taşrada, mahalle tekayyuzu bazı antisosyal eğilimlerin ifade edilmesinin önünde bir engel olmaya devam etmekte ve topluluk dayanışması davetsiz misafirlere karşı hala işlediği için suç düşmanca bir üreme alanıyla karşılaşmaktadır.

Gecekondu mahalleleri, haraç, hırsızlık ve tecavüzün kural haline geldiği kanunsuz bölgeler haline gelmiştir. Kentten göçle bu mahallelerin sakinleri mahallerini boşaltarak taşraya sığınmıştır.

Daha varlıklı mahalleler etkilenmemiştir, ancak zenginler tetikte olmaya devam etmektedir: ana yollar boyunca onları bekleyen rehinecilerin hedefi durumundadırlar.

Bu bağlamda hiçbir ülke, ülkeyi silip süpüren şiddet sarmalına sürüklenme korkusuyla Haiti'ye yardım sağlama konusunda istekli görünmemektedir. En doğrudan tehdit altında olan Dominikliler, 370 km'den biraz daha uzun bir sınıra 160 kilometreden uzun bir duvar inşa etmektedir. Kübalılar, 1962'den bu yana ülkelere uygulanan ABD ambargosu nedeniyle bu tablonun dışındadır. Durumu

önemli ölçüde etkileyebilecek konumdaki tek ülke olan ABD, Florida'dan ülkeye ulaşan silah kaçakçılığını engellemek için hiçbir şey yapmamaktadır. Daha önce de belirttiğim gibi, Haiti'de 600.000'den fazla savaş silahının dolaşımında olduğu bildirilmektedir. ABD bunun yerine, Güvenlik Konseyi mutabakatı olmadığı için BM'nin artık üstlenemeyeceği barış misyonuna liderlik etmesi için Kenya'ya çağrıda bulunmayı tercih etmiştir.

Küreselleşen suç karşısında Haiti, demokratikleşmenin ön cephesinde yer almaktadır. Ülke, Florida, Güney Amerika ve Hispaniola adasında güçlü dayanakları olan mafya benzeri ağlar ve suç örgütleriyle başa çıkmak için yalnız bırakılmıştır. Ayrıca bu örgütler, devletin sahip olmadığı mali kaynakları ve insan kaynaklarını harekete geçirme kapasitesine de sahiptir.

> Hayal kırıklığına uğratılmış yalnızlık

Jovenel Moïse'in görev süresinin sonuna damgasını vuran tek tük huzursuzlukların altında, yapısal sefaletle sapsarılanmış bir halkın derin bıkkınlığı yatmaktadır. Nüfusun üçte birinden fazlası yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır. Diasporadan gelen ve yılda 4 milyar doları bulan işçi dövizleri en temel gıda ihtiyaçlarını karşılamakta ancak ülke, hükümet bütçesinin üçte birini oluşturan resmi kalkınma yardımı olmadan yaşayabilecek kadar mal ya da hizmet üretememektedir. Devlet, göçmen dövizlerinin ve dost ülkelere gelen bütçe yardımlarının bu çifte akışı sayesinde ayakta kalmakta, ancak uluslararası bağışçıların teşvik edecek başka öncelikleri olduğu bu zamanda, kaderi parlak görünmemektedir. 2010-2020 döneminde artan enflasyon ve bunun sonucunda en yoksul kesimin satın alma gücünün erozyona uğraması, en kırılgan kesimi sokağa atmıştır. Cité Soleil, Canaan, Pernier ve Carrefour gibi yoksul mahallelerden gelen, eğitimden ve gelecekte yoksun gençler, kendilerini en şiddetli gösterilerde canlı kalkan olarak kullanan radikalleşmiş politikacıların ve en acımasız şiddet eylemlerini gerçekleştirmeleri için onları silah altına alan çetelerin kurbanı oldular.

Sınıf mücadelesinin diyalektiğinde, marjinalleştirilenler bölgesel düzeyde savaşı kazandılar. Başkentten en yoksul mahallelerini zaten kontrol eden haydutlar, Port-au-Prince Metropolitan Alanının %85'inden fazlasını kapsayacak şekilde şehir merkezi ve taşraya giden ana trafik yolları üzerindeki hakimiyetlerini genişlettiler. Devletin çöküşü bu suç mantığının sonucudur. Çeteler tarafından sosyal ağlarda uygulanan ve sahnelenen terör, Haiti'de hukukun üstünlüğünün çökmesine yol açmıştır. ■

Jean-Marie Théodat'a ulaşmak için <Jean-Marie.Theodat@univ-paris1.fr>

> Amerikalılar'da 'Yeşil' Ekstraksiyonla İlgili Çatışmaların Haritalandırılması

Mariana Walter, Institut Barcelona d'Estudis Internacionals (IBEI), İspanya ve Küresel Çevresel Adalet Atlası (EJAtlas), **Yannick Deniau**, Geocomunes, Meksika, ve **Viviana Herrera Vargas**, Mining Watch Canada, Kanada

Yakın tarihli bir yayında, Küresel Çevresel Adalet Atlası (EJAtlas), Mining Watch Canada, etkilenen topluluklar ve sosyal örgütlerden araştırmacıların ortaklaşa ürettiği bir haritalama sürecini inceledik. Bu incelemede, yeşil büyüme ve buna bağlı enerji dönüşümü ve dijital dönüşüm için kritik olduğu düşünülen metal ve mineral ekstraksiyonunun Amerika kıtasında nasıl genişlediğini ve etki ve direnç yarattığını belgeledik. Çalışma, "yeşil" ekstraksiyonun sınırlarının genişlemesine yönelik politikaları şekillendiren bazı mekanizmaları ve söylemleri incelemekte ve bu tür süreçlerin hem küreselleşme hem de küreselleşmeden arındırma ("onshoring" veya "reshoring") dinamiklerine nasıl gerilim getirdiğini araştırmaktadır.

Amerika kıtasını kapsayan dokuz ülke, Arjantin, Bolivya, Şili, Peru, Ekvador, Panama, Meksika, ABD ve Kanada'da lityum, bakır ve grafit ekstraksiyonuyla ilgili 25 büyük ölçekli madencilik çatışmasını belgeledik. Bu ortak çalışmaya 30'dan fazla kuruluş ve bir düzine araştırmacı katkıda bulunmuştur. Katılımcılar, vaka hikayelerini birlikte üretmek ve Küresel Çevresel Adalet Atlası'nda yer alacak bir harita geliştirmek için farklı bilgi, deneyim ve becerileri bir araya getirdi.

> Ekstraktivist bir geçiş

Dünya Bankası 2020 yılında, küresel enerji dönüşümünü sağlamak ve küresel sıcaklıkta 2°C'nin üzerinde bir artıştan kaçınmak için önümüzdeki 30 yıl içinde 3 milyar ton mineral ve metal çıkarılması gerekeceğini tahmin etmiştir. Bakır, grafit, nikel, çinko, krom, manganez, lityum, kobalt veya nadir topraklar gibi metal ve minerallere olan talep, elektrik şebekeleri, elektrikli araçlar, güneş ve rüzgar enerjileri, bataryalar gibi teknoloji ve altyapıların gelişimini sağlamak için şu anda patlama yaşamaktadır. Hegemonik enerji ve dijital geçiş senaryoları, çok çeşitli metal ve minerallerin benzeri görülmemiş bir hacimde ekstraksiyonunun aciliyetine işaret etmektedir.

Hükümetler ve özel sektör aktörleri tarafından çok çeşitli metal ve minerallerin yanı sıra bunların tedarik zincirlerini güvence altına almak için sergilenen aciliyet, ekstraksiyon sınırlarının sürekli genişlemesini hızlandırmakta, ekstraksiyon baskılarını şiddetlendirmekte ve Küresel Güney'deki direniş körüklemenin yanı sıra sanayileşmiş ekonomilerde ekstraktif çatışmaları teşvik etmektedir. Ekstraktif gerilimler özellikle Amerikalılar yani ABD Jeolojik Araştırmalar Kurumu tarafından belgelendiği üzere, bilinen küresel bakır, lityum, nadir toprak elementleri, nikel ve grafit rezervlerinin önemli bir kısmını barındıran kıtalar için geçerlidir. Bu iki kıta birlikte, kritik kabul edilen diğer maddelerin yanı sıra bakır ve lityumun büyük bir kısmını zaten çıkarmaktadır. Birkaç on yıldır Latin Amerika, dünya çapındaki madencilik yatırımlarının yaklaşık üçte birinin hedefi olmuştur.

> Karbonsuzlaşma Konsensüsü

Bu yeni küresel emtia patlamasını tetikleyen, karbonsuzlaşma ve enerji güvenliğine yol açan anaakım küresel enerji geçiş yollarıdır. Breno Bringel ve Maristella Svampa, fosil yakıtlardan daha düşük karbon teknolojilerine dayalı karbon emisyonu azaltılmış bir ekonomiye geçiş için ortaya çıkan kapitalist anlaşılmayı çerçevelemek amacıyla

Kaynak: Y. Deniau tarafından hazırlanmıştır.

Not: Şekil belgelenen 25 vakayı ve içerdikleri emtiaları göstermektedir. Gri noktalar, geçiş metal ve mineralleriyle ilgili olarak EJAtlas'ta haritalandırılmış olan bu haritalama çabasının bir parçası olmayan diğer direniş hareketlerini temsil etmektedir.

Resim: Matheus Ribs, @o.ribs, 2021.

“[karbonsuzlaşma konsensüsü](#)” kavramını önermektedir. Bu mutabakatın, küresel ısınma ve iklim krizini ele almak için üretim ve tüketimin elektrifikasyonu ile dijitalleşmeye dayalı bir geçişin gerekli olduğu söylemine dayandığını ileri sürüyorlar. Ancak bu uzlaş, iklim ve sosyo-ekolojik krizle mücadele etmek yerine, sosyo-ekolojik eşitsizlikleri artırarak, ortak kaynakların sömürülmesini körükleyerek ve doğanın metalaştırılmasını sürdürerek krize katkıda bulunuyor gibi görünüyor. Aslında, farklı aktivist ve akademisyenlerin (Lang, Hamouchène, Sandwell, Bringel ve Svampa gibi) işaret ettiği gibi, bu süreç enerji sömürgeciliğini şiddetlendirmekte ve Küresel Güney’de çevresel mülksüzleştirmenin yeni bir aşamasını açmaktadır.

“Yeşil ekstraktizm” kavramı, ekolojik krize ve iklim krizine çözüm olarak sömürgeci miraslarla yüklü, çevresel açıdan yıkıcı bir ekstraksiyon ve biriktirme biçiminin teşvik edildiği paradoksu çerçevelemek için önerilmiştir (bkz. Voskoboynik ve Andreucci veya Zografos ve Robins). Enerji ve dijital dönüşümle ilgili ekstraksiyon faaliyetlerinin Yerli Halklar ve toprakları üzerindeki etkileri, biyoçeşitlilik ve ormansızlaşma riskleri ve dünya çapında insan hakları ihlalleri konusunda giderek artan kanıtlar bulunmaktadır.

> Değişen jeopolitik ve küreselleşmenin aşınması

Yeşil büyüme gündemlerini ve bunların geçişlerini sağlamak için “yeşil” ekstraktif sınırların mevcut genişlemesi dü-

şünüldüğünde, birbiriyle ilişkili süreçlerin birleştiği görülebilir. COVID-19 salgını ve Rusya’nın Ukrayna’yı işgali, kritik malzemeler ve enerji tedariki için tedarik zincirleri üzerinde kontrol sağlama ihtiyacına ilişkin endişelerin artmasına neden oldu. Dahası COVID-19, özellikle ekstraktivist politikaların güçlendiği Küresel Güney’de ciddi bir durgunluğa ve kamu borcuna da katkıda bulunmuştur. Aslında, sosyal örgütler COVID-19’un hükümetler ve şirketler tarafından ekstraksiyon faaliyetlerini ilerletmek için araçsallaştırıldığını, toplumların sağlığını riske attığını ve yeterli katılım veya istişare olmadan ve etkili bir halk protestosu olasılığı olmadan tartışmalı projelerin onaylanmasını hızlandırdığını söylemişlerdir.

Avrupa Birliği, Kanada ve ABD tarafından yürütülen kritik malzemeler ve tedarik zincirlerine ilişkin farklı bağımlılık ve kırılganlık değerlendirmeleri, metal ve mineral talebindeki benzeri görülmemiş artışın yanı sıra aynı kaynak havuzunu güvence altına almak için küresel rekabetin getirdiği zorluklara işaret etmektedir. Bu tür değerlendirmeler aynı zamanda belirli malzemelere erişimde üçüncü ülkelere (özellikle Çin) olan ağır bağımlılığa da işaret etmektedir. Kritik malzemelerin tedarik zincirlerini güvence altına almak için farklı yerel ve uluslararası stratejiler geliştirilmektedir. Ayrıca, hükümetler ve uluslararası kuruluşlar, madenlerin kritik malzemelere yönelik tahmini talepteki eşi benzeri görülmemiş artışa yanıt verecek kadar hızlı geliştirilmediğini vurgulamaktadır; buna yanıt olarak, hızlı izin ve inceleme süreçleri teşvik edilmektedir.

Kritik tedarik zincirlerini güvence altına almak amacıyla farklı ülkeler tarafından bir dizi uluslararası araç geliştirilmektedir. Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi (BRI) kapsamında Latin Amerika da dâhil olmak üzere dünya genelinde kritik metal ve mineral madenciliğine eşi benzeri görülmemiş miktarlarda yatırım yapılmaktadır. AB'nin uluslararası araçları arasında hammaddelerle ilgili stratejik ortaklıklar, özel enerji ve hammadde bölümleri içeren serbest ticaret anlaşmaları veya Global Gateway yer almaktadır. Bu tür anlaşmalar şu anda diğer ülkelerin yanı sıra Şili, Arjantin, Meksika ve Kanada ile geliştirilmektedir.

Bu yollarla ülkeler tedarik zinciri kırılganlıklarına, jeopolitik gerilimlere ve askeri hedefler de dahil olmak üzere enerji güvenliği ve ekonomik güvenlik isteklerine yanıt vermek için geniş bir malzeme yelpazesini kontrol etmek için rekabet etmektedir. Bu rekabet korumacılığın ve kaynak milliyetçiliğinin artmasına yol açmaktadır. Dahası, tedarik zincirlerini güvence altına alma aciliyeti, sanayileşmiş ekonomilerin içinde ve dışında hem eski hem de yeni sahalarda ekstraksiyon (ve işleme) faaliyetlerinin genişlemesini hızlandırmaktadır. Madencilik, bu faaliyetlerin yerinden edildiği ülkelerde yeniden canlanıyor. Bununla birlikte, ilgili etkiler ve direnç, hem küreselleşme (örneğin, artan tedarik zinciri kesintisi ve çekişmesi) hem de küreselleşmenin aşınması (onshoring) dinamikleri üzerindeki gerilimleri şiddetlendirmekte, böylece mevcut büyüme ve tüketim eğilimlerinin sınırlarının yanı sıra yeni bir küreselleşme aşamasının potansiyel sınırlarını da vurgulamaktadır.

> “Yeşil” ekstraksiyon sınır genişlemesinin söylem ve mekanizmalarının haritalanması

Burada ele aldığımız haritalama süreci, “yeşil” ekstraksiyon sınırlarının genişlemesini şekillendiren bazı mekanizmaları belgelemiştir. Ele alınan vakalarda hükümetler, kalkınma kurumları ve şirketler, kritik öneme sahip ekstraksiyon projelerini olumlu ve acil yerel, ulusal (kalkınma, yeşil dönüşüm veya güvenlik) ve küresel (iklim ve insan kurtuluşu, azaltma veya sürdürülebilirlik) hedefler olarak ifade etmektedir. Bu tür söylemler aynı zamanda madenciliğe karşı direnişi bençil, sorumsuz veya cahil olarak çerçevelemektedir.

Fakat karşı söylemler de ana akım söylemlerle yüzleşmekte ve onları altüst etmekte, eşitsiz güç ilişkilerine ve sosyo-çevresel adaletsizliklere meydan okumaktadır. Sosyo-çevresel hareketler ve Yerli topluluklar, topraklarının feda bölgelerine dönüştürüldüğünü, sosyal ve sağlıkla ilgili kırılganlıkların arttığını ve hassas ve az bilinen ekosistemler, su kaynakları ve kültürel miras alanları üzerindeki etkilerin arttığını iddia etmektedir. Yerel protestoculara yönelik suçlulaştırma ve şiddet Küresel Güney'de tekerrür ederken, yetersiz ve zayıf karar alma ve katılım prosedürleri iddiaları Amerika kıtası genelinde ortaya çıkmaktadır. Kanada ve ABD'de izin süreçlerinin hızlandırılması huzursuzluğu körüklemektedir.

Temsili bir örneklem olmamakla birlikte, haritalanan 25 madencilik çatışmasının 20'si Yerli Halkları etkilemektedir.

Buna Kanada ve ABD'de belgelenen altı vakadan dördü de dahildir ve bunların çoğu yeni projelerdir. Yerli Halklar, “yeşil” ekstraksiyon sınırlarının genişlemesini şekillendiren, insanlığın doğal ve kültürel mirasını kurtarmak yerine riske atarken bedenleri ve toprakları feda eden sömürgeci kalıpları kınamaktadır.

Belgelenmiş pek çok vaka, Amerika kıtasında ekstraktif sınırlarının ve sosyo-ekolojik gerilimlerin yayıldığını göstermektedir. Halihazırda uzun süreli ve yoğun sosyo-çevresel baskılara maruz kalan çok sayıda bölge, yükün adaletsiz dağılımını derinleştiren etkilerin ve çatışmaların yoğunlaşmasını tecrübe etmektedir. Andalgalá'da (Arjantin), Algarrobo Meclisi Agua Rica ve La Alumbra (MARA) bakır ve molibden projesinin geliştirilmesine karşı çıkmaktadır. Topluluklar öncelikle su kaynakları ile buzul ve periglasyal ortamlar üzerindeki etkilerden endişe duymaktadır. Bu endişeler, yirmi yıl boyunca faaliyet gösteren ve çevresel bozulmaya, su kirliliğine ve tarım alanlarının azalmasına neden olan Alumbra madeniyle ilgili olumsuz deneyimlerden kaynaklanmaktadır. Alumbra projesi, 35 kilometre uzaklıkta bulunan Agua Rica'daki kaynakları işlemeyi amaçlamaktadır. Ancak bölge halihazırda kritik su sıkıntısı ile karşı karşıya olup, bu durum defalarca su, çevre ve tarımsal acil durum ilan edilmesine yol açmıştır. Algarrobo Meclisi, şirketin günde 300 milyon litre su tüketeceğini, bunun da 12.600 yerel sakinin kullandığı miktarın altı katından fazla olduğunu belirtmektedir. Yirmi yıllık direniş hareketi şiddet ve kriminalizasyonla karşı karşıya kalmıştır. Kanada'da Kuzey Amerika Lityum (KAL) projesine karşı çıkan topluluklar, mevcut etkilere ilişkin resmi kanıtları ve yetersiz hidrojeolojik çalışmaları gerekçe göstermektedir. Chumbivilcas'ta (Peru) yerli topluluklar La Constancia bakır madeninin çevre ve su üzerinde ciddi etkileri olduğunu bildirmektedir. Benzer şekilde, Şili'de aralarında Yerli Halkların da bulunduğu gruplar La Escondida madenini Punta Negra tuz düzlüğünün yeraltı akiferine sürekli, kalıcı, kümülatif ve telafisi mümkün olmayan zararlar verdiği için kınamaktadır.

Lityum çıkarılmasına karşı çıkan gruplar, çevresel değerlendirmelerin ve karar alma prosedürlerinin çeşitli madencilik projelerinin kümülatif etkilerini yeterince hesaba katmadığını savunmaktadır. Arjantin'de Fundación Yuchan, Hombre Muerto tuz düzlüğündeki çok sayıda lityum tuzlu su projesini gösteren bir harita geliştirmiştir. Bu harita, resmi değerlendirmelerde bulunmadığını iddia ettikleri su sistemleri üzerindeki toplu baskıları vurgulayarak odağı tek projelerden bölgesel bir yaklaşıma kaydırmayı amaçlamıştır. Bu daha geniş perspektif, Mart 2024'te yeni lityum madenciliği ruhsatlarının durdurulması için bir mahkeme kararı alınmasında çok önemli olmuştur. Topluluklar, nehirlerin ve ekosistemlerin kuruması, hayvanların göç etmesi veya ölmesi ve geçim kaynaklarının kesintiye uğraması gibi, su mevcudiyeti üzerinde sürmekte olan etkilerin kanıtlarına rağmen, yeni ve genişletilmiş lityum madenleri için izinlerin verilmeye devam ettiğini savunmuştur.

Bu makaleye ilham veren ortaklaşa üretilmiş haritalama, analizi skaler merceklerden uzaklaştırmayı, ekstraksiyon

sınırlarının yerel ve kıtasal genişlemesini, yerel ve toplu etkileri, sonuçları ve ortaya çıkan direnişle birlikte incelemeyi amaçlamaktadır.

> Son sözler

Ekolojik bozulma yaygın bir ilgi uyandırdı, ancak “yeşil” ekstraksiyonun genişlemesine karşı tabandan gelen sosyal direnişin önemi küçümsenmemelidir. Uzmanlar, kritik mineral ve metal kıtlığı senaryolarına yaklaştıkça, çevresel, sosyal ve yönetim faktörlerinin önümüzdeki on yıllarda metal ve mineral tedarik zincirleri için doğrudan rezerv tükenmesini aşan birincil risk oluşturacağını savunmaktadır. Gerçekten de, yerel topluluklar ve sosyo-çevresel örgütler ekstraksiyon sınırlarının küresel olarak genişlemesine direnirken, hükümetler ve finans kurumları sosyo-çevresel etkilerin ve madencilığe karşı direncin yeşil büyüme ve geçiş gündemlerine getirdiği zorluklar konusunda giderek daha fazla endişe duymaktadır. Çatışmalar dünya çapında maden çıkarma projelerini geciktirmekte ve durdurmakta, bu da gecikmelerden kaynaklanan verimlilik kaybı da dahil olmak üzere binlerce ila milyonlarca dolar arasında değişebilen önemli maliyet artışlarına yol açmaktadır. Kitlel toplumsal eylemler İspanya, Sırbistan, Panama ve Arjantin de dahil olmak üzere birçok ülkede madencilik projelerinin iptal edilmesine neden olmuştur. Siyasi riskler de yüksektir: 2023 yılında Portekiz’de bir lityum madeninde yolsuzluk iddiaları Başbakan’ın istifasına yol açmıştır.

Ayrıca, bu çalışma ekstraksiyona odaklanmış olsa da, işleme, nakliye, bertaraf/geri dönüşüm ve düşük karbonlu enerji üretimi (örneğin güneş ve rüzgar enerjisi) ve altyapı dahil olmak üzere tüm tedarik zincirlerinde gerilimler ortaya çıkmaktadır. Yeşil büyüme senaryoları tarafından yönlendirilen benzeri görülmemiş malzeme ekstraksiyonu ve tüketim baskıları, “yeşil” ekstraksiyon sınırlarını (ve tedarik zincirlerini) keşfedilmemiş bölgelere doğru itmektedir. Bu, hem Küresel Güney’de hem de sanayileşmiş ekonomilerde yeni bir çıkarma ölçeği ve ivmesini, etkilere ilişkin belirsizliği ve derin denizler veya uzay gibi yeni sınırların keşfini içermektedir. Gördüğümüz gibi, bu süreç ekolojik krizleri derinleştirmekte ve direnişi teşvik etmekte, bazı alanlarda genişlemeyi engellemekte ve “yeşil” ekstraksiyon genişlemesi politikasını şekillendirmektedir. Bu direniş küreselleşme ve yeniden depolama dinamiklerinde gerilim yaratmakta, sadece büyüme ve tüketimin sınırlarını değil, aynı zamanda küreselleşmenin yeni bir aşamasındaki potansiyel kısıtlamaları da vurgulamaktadır. ■

Mariana Walter’a ulaşmak için <marianawalter2002@gmail.com>

* Bu metnin daha uzun bir versiyonu 26 Aralık 2024’te [Critical Sociology](#)’de yayınlanmıştır.

> Latin Amerika Sosyoloji Derneklerinin Kısa Kartografyası

Miguel Serna, Universidad de la República, Uruguay

Son yıllarda, bir meslek olarak sosyoloji, çeşitli alanlarda ve toplumdaki rollerde mezunların sayısı ve niteliği açısından genişlemiştir. Tekrarlayan ekonomik krizler karşısında toplumsal meselenin genişlemesi veya sosyal dokuyu parçalayan yapısal eşitsizliklerin devam etmesi, yeni toplumsal aktörlerin ortaya çıkmasıyla birlikte sosyal araştırmalar için yeni taleplere yol açmıştır. Bu makale, Latin Amerika'da sosyolojinin akademik alandan profesyonel alana doğru gelişimini, bölgedeki sosyoloji derneklerinin karşılaştırmalı bir analizi, özellikleri ve evrimi üzerinden ele almaktadır.

> Sallantılı bir başlangıç

Latin Amerika sosyolojisinin kurumsallaşması zor olmuş ve çeşitli gerilimlere sahne olmuştur. Bunlar arasında sosyal araştırmanın teşviki, akademik özerklik ihtiyacı, kamusal bağlılık ve bilimsel yaşamın uluslararasılaşması ile ilgili çekinceler yer alıyordu.

Yirminci yüzyılın ortalarına kadar uzanan akademik gelişim girişimlerinde, çeşitli kurumsal engeller, farklı ritimler, ilerlemeler ve gerilemeler içeren dolambaçlı yollar göze çarpmaktadır. Latin Amerikalı sosyologlar, klasik serbest mesleklerin oluşumuna yönelik üniversitelerin temel matrisinin hakim olduğu geleneksel bir üniversite çerçevesinde çalışmalarına başlamışlardır. Brezilya, daha sonra Kuzey Amerika modelinin benimsenmesiyle hızlanan üniversite gelişimi, Felsefe ve Beşeri Bilimler Enstitüleri ve araştırma geliştirme bölümleriyle farklı bir yörünge sergilemiştir. Kıta genelinde sosyologlar, amacı yalnızca profesyonellerin eğitimi ve öğretimi değil, bilimsel yöntemin kriterlerine göre sosyal araştırma pratiği olan bir akademik uygulama geliştirdiler.

Sosyolojinin bilimsel bir disiplin olarak gelişimi, politik bağlılık ve hükümetlere karşı üniversite özerkliğinin savunulmasıyla karakterize edilen Latin Amerika reformist geleneğinin üniversite modeliyle yakından ilişkiliydi. Dolayısıyla, sosyal bilimlerin tarihsel mirası ve bağlamı; titiz sosyal araştırmaları, özellikle bölgeyi rahatsız eden sürekli otoriter siyasi rejimler ve müdahaleler karşısında, yerleşik sosyal düzene karşı aktivist bir direniş geleneğiyle birleştirmiştir. Son demokratikleşme dalgasından bu yana, sosyolojinin akademik kurumsallaşma ve profesyonelleşme süreçleri, artan iç ve dış toplumsal talepler karşısında mirasını ve pratiğini yeniden dönüştürmektedir.

> Hızlı bir uluslararasılaşma yaşayan yerel köklü bir meslek

Sosyolojik toplulukların oluşumu ikili bir eksenle gerçekleşmiştir: Latin Amerika ve uluslararası akademik alanlarla diyalog içinde sosyolojik bilgi üretiminin yerel olarak kök salması. Sosyolojinin uluslararasılaşma devrelerine erken girişi, 1950'de Uluslararası Sosyoloji Derneği (ISA) ve Latin Amerika Sosyoloji Derneği'ne (ALAS) eşzamanlı girişle kendini göstermiştir. Bunu 1969'da Latin Amerika Kırsal Sosyoloji Derneği ve 1993'te Latin Amerika Emek Çalışmaları Derneği ve 1974'te bir alt bölge profili ile Orta Amerika Sosyoloji Derneği izlemiştir. Aynı zamanda, sosyolojinin uluslararasılaşması, ECLAC (1948), FLACSO (1957) ve CLACSO (1967) gibi bölgesel ağlara aktif katılım yoluyla ifade edilen diğer sosyal bilimlerle sürekli diyalog halindeydi.

Sosyolojinin akademik topluluklarının (araştırma merkezleri, üniversiteler, kariyerler, özel yayınlar, vb.) aşamalı oluşumunun birçok göstergesi olmuştur. Yine de aynı zamanda bu, çeşitli alanlarda mesleklerini icra eden, ağlar ve dernekler kuran ve kendilerini topluma bir kategori ve meslek grubu olarak sunmak için kamusal etkinliklerde bir araya gelen aktörler, profesörler, entelektüeller ve sosyoloji profesyonellerinden oluşan bir topluluk tarafından mümkün kılınmış ve geliştirilmiştir.

Mesleğe kolektif aidiyetin ritüel bir duygusu, sosyologların resmi bir anma gününün kutlanmasıdır. Şili'de bu, 1982 yılında Sosyologlar Koleji'nin kuruluşunun anısına 24 Kasım'da kutlanan ulusal sosyologlar günüdür. Kolombiya'da 10 Aralık, 1882'de ülkedeki ilk sosyoloji kürsüsünün kuruluşunu anımsatmaktadır. Panama'da kutlanan tarih, sosyolog ve yazar Raúl Leis Romero'yu onurlandırmak için 12 Aralık iken, Peru'da 1896'da Universidad Nacional Mayor de San Marcos'taki ilk sosyoloji kürsüsünü hatırlatmak için 9 Aralık'tır. Son olarak, Venezüella'da 11 Şubat, ilk Sosyologlar ve Antropologlar Koleji'nin kuruluşunu anımsatmaktadır.

> Sosyoloji dernekleri: temel amaçlar ve gelişim

Genel bir bakış sunmak amacıyla, Latin Amerika'daki sosyoloji derneklerinin şunlara göre bir sınıflandırması yapılmıştır: a) akademik veya profesyonel alana yönelik öncelikli eylem hedefi, b) yaş ve uzun ömürlülük ve c) bölgesel kapsam.

>>

Alan	Yıllar	Ulusal Dernekler	Bölgesel Dernekler
Akademik	1930-59	Brezilya Sosyoloji Birliği	Latin Amerika Ekonomik Komisyonu Latin Amerika Sosyoloji Derneği Latin Amerika Sosyal Bilimler Fakültesi
Akademik	1960-79	Kolombiya Sosyoloji Koleji	Latin Amerika Sosyal Bilimler Konseyi Orta Amerika Sosyoloji Derneği Latin Amerika Kırsal Sosyoloji Derneği
Profesyonel	1980-89	Sosyoloji Profesyonelleri Konseyi (Buenos Aires Şehri) Buenos Aires Eyaleti Sosyologlar Koleji San Juan Sosyologlar Koleji Şili Sosyologlar Koleji Peru Sosyologlar Koleji	
Profesyonel	1990-99	Panama Sosyologlar Derneği Panama Üniversitesi Sosyologları Derneği Ulusal Sosyologlar Koleji Uruguay Sosyologlar Koleji	Latin Amerika Emek Çalışmaları Derneği
Profesyonel	2000-09	Arjantin Cumhuriyeti Sosyologlar Derneği Mendoza Eyaleti Profesyoneller Derneği Şili Üniversiteleri Sosyoloji Ağı	
Profesyonel	2010-09	Arjantin Sosyoloji Derneği Santiago del Estero Sosyoloji Koleji Sao Paulo Eyaleti Sosyologlar Sendikası Rio de Janeiro Eyaleti Sosyologlar Sendikası Ulusal Sosyologlar Federasyonu Kolombiya Sosyoloji Derneği (yeniden kuruluş) Kosta Rika Sosyoloji Profesyonelleri Koleji Salvador Sosyologlar ve Sosyal Bilim Uzmanları Derneği Honduras Sosyoloji Derneği Paraguay Sosyoloji Derneği Paria Sosyologlar ve Antropologlar Koleji (Venezuela)	

Tablo 1

Not: Bazı ülkelerin ulusal akademik sosyoloji dernekleri yoktur; ancak akademik çevrelerde uluslararası düzeyde tanınan uzun ömürlü üniversite sosyoloji merkezleri (enstitüler, bölümler, kolejlere, vb.) vardır. Bunun en açık örneği Meksika'dır. Arjantin, Brezilya, Kolombiya, Venezuela ve Uruguay gibi bazı ülkelerde hem ulusal dernekler hem de üniversite referans merkezleri bulunmaktadır.

Derneğin niteliği (akademik veya profesyonel) ve zaman değişkenlerinin (yaş ve uzun ömür) birlikte analizi ilginç ampirik gözlemler ortaya koymaktadır. Derneklerin ve derneklere sahip ülkelerin sayısında aşamalı bir büyüme olmasına rağmen, derneklerin uzun vadedeki gelişimi, yavaş ve düzensiz bir uygulama göstermektedir.

Karşılaştırmalı boyamsal analiz, önceki bölümlerde sunulan analize uygun olarak, belirli profillere sahip üç tarihsel dönem oluşturmaya mümkün kılmıştır. 1930'lar ve 1970'ler arasında Latin Amerika sosyolojisinin akademik alandan derneklerin, ağların ve ulusal ve bölgesel düzeydeki ifadelerin gelişimiyle karakterize edilen temel bir dönemi vardı. Bunu, 1980'ler ve 1990'larda sosyoloji mesleğinin uygulanmasında akademiden üniversite dışı alanlara doğru bir kaymanın yaşandığı, daha profesyonel bir profile sahip derneklerin genişleme döngüsü izlemiştir. Bu döneme, mezun sayısındaki ve mesleğin akademik olmayan uygulama alanlarındaki büyüme eşlik etmiştir. Son olarak, yirmi birinci yüzyılın ilk yirmi yılını kapsayan, sosyologların eğitiminin çeşitlenmesi ve kurumsal olarak sağlamlaştırılması (lisans ve uzmanlaşmış lisansüstü) ve kurumların ve derneklerin bölgesel düzeyde kök salması ile nitelenen bir dönem tanımlayabiliriz. Bu dönem, birçok ülkede akademik ve profesyonel derneklerin aşamalı ve paralel büyümesine tanıklık etmiştir.

> Ağlar, uluslararası dayanışma ve kolejlere ile meslek birliklerinin ortaya çıkışı

Farklı dernekler, birçok dayanışma biçiminin kolektif üretime ve ağların geliştirilmesine katkıda bulunmuştur. Bu durum, bir gruba üye olmak ya da sosyoloji etkinlikleri ve kongrelerinde sosyal toplantılar düzenlemek gibi farklı şekillerde profesyonel kategori için bir aidiyet ve içsel kimlik duygusu sağlamıştır. Ayrıca, özellikle Latin Amerika ağlarında uluslararası dayanışmaya yönelik uygulamalarla birlikte, toplumsal davalara ve savunmasız sosyal grupların savunulmasına yönelik seferberlikler, savunuculuk ve kamusal taahhütler de vardı.

Sosyolojinin profesyonel alanını savunmayı, teşvik etmeyi ve güçlendirmeyi amaçlayan profesyonel veya birlik profiline sahip kolejlere ve derneklerin ortaya çıkışı daha yeni bir gelişmedir. Bunlar, sosyolojik bilginin ve mesleğin kamusal olarak meşrulaştırılmasının yanı sıra, mesleğin uygulanmasında yasal ve normatif düzenlemelerin ilerletilmesiyle de bağlantılıdır. Bu tür düzenlemeler heterojen ve kısmi olup, (çoğu durumda) mesleğe özel bir mevzuatın bulunmamasından, bazı ülkelerde (Arjantin, Şili, Kosta Rika, Peru ve Uruguay gibi) hem ulusal hem de alt ulusal düzeylerde sıkı bir şekilde düzenlenmiş profesyonel kolejlere kadar uzanmaktadır.

> Mevcut riskler ve zorluklar

Akademik, derneklerin ve sosyoloji zanaatının gelişimi hiçbir şekilde doğrusal bir evrim ya da ilerlemenin sonucu olmamış, aksine birçok engel ve zorlukla karşılaşmıştır. Bir yandan Latin Amerika'daki muhafazakar kesimler sosyal bilimlere ve özellikle de sosyolojiye güvenmemekte, sosyologlar toplumsal düzene bir tehdit olarak algılanmaktadır. Öte yandan, bilimsel ve profesyonel bilgiye yönelik yeni toplumsal talepler, sosyoloji mesleğinin uygulamalarının önemli yönlerini baltalayan risklerle sonuçlanabilir.

Buna bir de meslekler dünyasındaki dönüşümler eklenmektedir. Bunlar arasında üniversite diplomalarının ve derecelerinin çoğalması ve görece değersizleşmesi ile profesyonel işgücü piyasalarının esnekleşmesi ve güvencesizleşmesi süreçleri yer almaktadır. Ayrıca, bakım iş bölümü ve toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri açısından sonuçları olan uzaktan çalışmanın yaygınlaşması, özellikle sosyal bilimlerde görünür hale gelmiştir. Bilişsel kapitalizmin artan üretkenlik talepleri nedeniyle, eleştirel bir profilin ve analitik düşüncenin, teknik olmayan soyut becerilerin ve piyasadan gelen verilerin teknik yönetiminin aşırı değerlendirilmesi ile ikame edilmesi riskleri de vardır.

Sosyoloji mesleğinin önündeki zorluk, eleştiri ve toplumsal bağlılık duygusunu kaybetmeden toplumsal bilginin yeni dinamiklerinin taleplerine uyum sağlamaktır. Bu,

Latin Amerika sosyolojisinin aktivizminin, sosyal düzendeki köklü değişikliklere ve anti-otoriter direniş kültürüne olan bağlılığının tarihsel mirasını üstlenmek anlamına gelmektedir. Dönemsel bir değişimde, güç yapılarının entelektüel eleştirisini ve bölgeyi saran sosyal eşitsizliklerin kamuya duyurulmasını gerektirir. Ayrıca, marjinalleştirilmiş sorunları ve toplumsal aktörleri görünür kılma, iktidar kurumlarının ve eşitsizliklerin yeniden üretimini mümkün kılan toplumsal mekanizmaları ortaya çıkarma ve eleştirel düşünme yoluyla, (şiddet ve kullanımları gibi) kamuoyu gündeminde sürekli tekrar eden toplumsal meselelerin açıklanmasında basitleştirmeyi ve sağduyunun doğallaştırılmasını sorgulamak için topluma dair sosyolojik eleştirel bakışın yeniden kazanılması gerekmektedir.

Kısacası, temel bir mesleki kaynak olarak “sosyolojik hayal gücüne” başvurmak gerekir. Miraslar, şartlanmalar ve zorlukların ötesinde, sosyolojinin çağrışımları ve zanaatı, toplum değiştikçe muhtemelen sosyolojinin en güçlü yanlarıdır. ■

Miguel Serna'ya ulaşmak için <miguel.serna@cienciassociales.edu.uy>

**Veri kaynaklarının incelenmesi için ALAS sosyoloji dernekleri ve meslek birlikleri ağındaki meslektaşlarıma, özellikle Eduardo Arroyo (Peru), Ana Silvia Monzón (Guatemala), Flavia Lessa de Barros (Brezilya), Alejandro Terriles (Arjantin), Raúl González Salazar (Venezuela), Briseida Barrantes Serrano (Panama), Carmen Camacho Rodríguez (Kosta Rika) ve Mónica Vargas'a (Şili) teşekkür ederim.*

> Kriz ve Belirsizlik Zamanlarında Latin Amerika ve Karayipler Sosyolojisi

ALAS (Latin Amerika Sosyoloji Derneği)

Poster: Latin Amerika Sosyoloji Derneği (ALAS).

ALAS'ı 1950'den bu yana zamanına bağlı bir entelektüel hareket olarak ayakta tutan eleştirel toplumsal düşünce, kongrelerimizde de onaylanmaktadır. Dominik Cumhuriyeti'ndeki Kongre, sosyoloji, sosyal bilimler, sanat ve beşeri bilimlere tarihsel ve uygarlıksal bir anlam kazandırmaya yönelik bu çabaya süreklilik kazandıran iki yıllık bir hazırlığın doruk noktasıdır. Afro-Abya Yala Amerika'mız Karayipler ve Latin Amerika'dır; kültürlerarası bağlarımız cinsiyet, etnisite, bölge ve ülke çeşitliliğini beslemekte ve iktidarın sömürgeseliliğini eleştiren, özgürleştirici ve her türlü dışlama, eşitsizlik veya ayrımcılığa karşı olan diğer bir arada yaşama biçimlerinin kurucuları olan alternatiflere açık özerk entegrasyonu-muz karşısındaki zorlukları güncellemektedir.

Tüm jeopolitik ölçekleri aşan küresel, sistemik, çok boyutlu bir olgu olarak çoklu kriz, Batı kurallarına dayalı dünya düzeninin krizinin bir sonucudur. Bununla birlikte, Karayipler ve Latin Amerika'nın Aktif Bağlantısızlık ve Yeni Ekonomik, siyasi, kültürel, sosyal Düzen için mücadeleye dayalı Güney-Güney ilişkileri kurabileceği yeni birçok kutupluluğun aciliyetine tanık oluyoruz.

Bu bağlam, sosyal eşitsizliği ve gelirin acımasızca yoğunlaşmasını şiddetlendirmekte ve benzeri görülmemiş yoksullaşma süreçlerini hızlandırmaktadır. Sanayisizleşme, ekstraktivizm, sözde kayıt dışı ekonomide istihdamın güvencesizliği ve Yerli halkları ve Afro-azınlıkların sert bir şekilde etkilendiği mülksüzleştirme yoluyla karmaşık birikim süreçlerini tetikleyen faktörlerden muzdaribiz.

Şiddet, ölümün, insan haklarının ihlalinin, yüz binlerce insanın zorla kaybedilmesinin ve milyonlarca göçmenin zorla ülke içinde ve uluslararası alanda yerinden edilmesinin yüzüdür. Bu tabloya, ekonomik politikalarla desteklenen Devletin zayıflaması ve bunun organize suç ve güçlülerin imparatorluğu tarafından yönlendirilen nekropolitik karşılığı da eklenmektedir. Aynı şekilde, sosyal dışlamaları, hoşgörüsüzlüğü ve ayrımcılığı, androsentrik gücü ve parçalanmış bir toplum üreten, mülksüzlerin ve gençlerin damgalanmasını pekiştiren muhafazakar gelenekler de yinelenmektedir.

Kitamız biyoçeşitlilik ve kültürlerarasılık konusunda sosyo-çevresel bir kriz yaşamaktadır. Bu kriz, doğanın metaları, özelleştirilmesi ve sömürü ve dışlama stratejilerinin hakimiyeti üzerinde şiddetli bir mücadele yaratmaktadır. Bu durum karşısında, Küresel Güney'in eko-sosyal ve kültürlerarası stratejilerini kullanan sosyo-çevreci hareketlerin kapasitesinin farkındayız.

Son yıllarda feminist kolektif eylem; cinsel haklar ve üreme haklarının genişletilmesi ve pekiştirilmesi, bakım toplumu için ortaya çıkan talepler ve bunu destekleyen kurumsal değişiklikler yoluyla Latin Amerika ve Karayipler'de toplumsal cinsiyet ilişkilerinde belirleyici değişikliklere katkıda bulunmuştur.

2019'dan bu yana toplumsal patlamalar (*estallidos sociales*), özellikle aşırı sağın saldırısı bağlamında, eleştirel toplumsal düşüncenin kapsamını ve yeni senaryolarını çizmesi

>>

gereken değişim ve alternatif dönüşümler için yeni tahayyüller ve beklentiler yarattı. Amerika Birleşik Devletleri ve bazı Latin Amerika ülkelerindeki son seçim sonuçları halkın desteğini kazanmış ve göçmenlere yönelik zulmü şiddetlendiren, bölgede yıkıcı bir ekonomik savaş yaratan, askeri-endüstriyel kompleksin gücünü arttıran ve yaşamın her alanındaki şiddetli çoklu krizi ele almak için devlet düzenlemesi ve olası çok taraflı eylem kapasitesini dinamitleyen, beyaz üstünlükçü, ataerkil, ırkçı milliyetçiliğin yıkıcı rolünün Latin Amerika ve Karayipler'deki etkisine ilişkin haklı korkuları derinleştirmiştir.

ALAS Uluslararası Karayipler Kongresi, toplumun demokratikleşmesini önemli ölçüde genişleten toplumsal mücadelelerin kazanımlarının yok edilmesinden endişe duymaktadır. Nefret söylemine, silahlı çatışmalarda şiddetin doğallaştırılmasına, ifade özgürlüğü de dahil olmak üzere kamusal hakların diskalifiye edilmesine ve göz ardı edilmesine, kamusal protestoların suç sayılmasına ve bireyciliğin nihai olarak yaygınlaştırılmasına karşı durmaktadır.

Aynı zamanda kamusal eğitiminin çeşitli taleplerini, özellikle de sosyal bilimlerin, sosyolojinin ve tüm topluluk bilgileri ve atalardan kalma bilgilerin savunulmasını destekler.

Sosyolojik tahayyülü açıklayan pek çok sosyolog neslin kavram ve düşüncelerini yeniden canlandırabilecek eleştirel ve kozmopolit bir küresel sosyolojiyi savunuyoruz.

Ütopyalara bağlıyız ve yurttaşların ve insanların özgürleşmesiyle dayanışma içindeyiz.

Aynı şekilde, yeni bilimler, bilimsel devrimler, yapay zeka ve dijital teknolojiler yabancılaştırıcı olmayan, tüketimciliğe bağlı olmayan, doğaya duyarlı ve demokratik bir arada yaşamı geliştirecek şekilde dahil edilmelidir.

Latin Amerika ve Karayipler, halklarının ve milliyetlerinin iyi yaşamı için barış içinde bir arada yaşamaya işaret eden kimliklerin ve kapsayıcı aidiyet duygularının taşıyıcılarıdır; misyonları radikal biçimde pasifisttir, İsrail hükümetinin Filistin halkına yönelik soykırımına muhaliftir ve Ukrayna'nın yanı sıra Kuzey Afrika ve Güney Asya'da insanlığın acı çektiği tüm silahlı çatışmalarda adalet ve haysiyetle barışı teşvik ederler.

ALAS, yukarıda bahsedilen gezegensel krizler ve belirsizlikler karşısında çeşitlilik içinde birliğin akademik ve toplumsal ifadesinde kilit bir aktör olarak, yaratıcılığı beslemek ve dönüştürücü sosyolojik bilgi üretimini teşvik etmek için tarihsel mirasını eleştirel düşünce çerçevesinde bir araya getirmeye, pratiğiyle evrensel sosyal ve bilişsel adalet hakkını genişletmeye ve derinleştirmeye kararlıdır.■

XXXIV Latin Amerika Sosyoloji Kongresi'nde ALAS Genel Kurulu Deklarasyonu, Santo Domingo, Dominik Cumhuriyeti, 7 Kasım 2024.

